

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

К. М. Плутіцька

МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Навчальний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти магістра
спеціальності «Право»
освітньо-професійної програми «Право»

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № від

Запоріжжя
2025

Плутницька К. М. Міжнародне кримінальне право : навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Право». Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2025. 122 с.

Навчальний посібник «Міжнародне кримінальне право» призначений для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Право». Він розкриває основні теоретичні та практичні аспекти міжнародного кримінального права як галузі міжнародного публічного права, спрямованої на протидію найтяжчим злочинам, що загрожують міжнародному миру, безпеці та правам людини.

У посібнику висвітлено історичні витоки міжнародного кримінального правосуддя, охарактеризовано міжнародні злочини – геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії, а також досліджено діяльність міжнародних кримінальних трибуналів і Міжнародного кримінального суду. Окрему увагу приділено аналізу правових механізмів переслідування винних осіб, процедурних аспектів та судової практики.

Матеріал подано у доступній формі, з прикладами рішень міжнародних судових інституцій, що сприяє кращому засвоєнню знань, розвитку аналітичного мислення й професійної етики майбутніх правників.

Рецензент

І. В. Єна, канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності ЗНУ

Відповідальний за випуск

Р. В. Бараннік, канд. юрид. наук, доцент, в.о. завідувача кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності ЗНУ

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ, СИСТЕМА, ДЖЕРЕЛА ТА ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА	8
I. Становлення та розвиток міжнародного кримінального права	8
II. Поняття, предмет, особливості міжнародного кримінального права.....	10
III. Джерела міжнародного кримінального права	12
IV. Методи правового регулювання.....	14
V. Принципи міжнародного кримінального права.....	14
ТЕМА 2. ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	21
I. Поняття та класифікація підстав звільнення від міжнародної кримінальної відповідальності	21
II. Психічне захворювання або психічний розлад як підстава для звільнення від кримінальної відповідальності	22
III. Інтоксикація як підстава для звільнення від міжнародної кримінальної відповідальності	23
IV. Захист себе чи іншої особи, а також крайня необхідність як підстави звільнення від кримінальної відповідальності	24
V. Помилка у факті або в праві як підстава для звільнення від міжнародної кримінальної відповідальності	25
VI. Виконання наказу начальника або дотримання закону як підстава для звільнення від міжнародної кримінальної відповідальності	26
ТЕМА 3. ПОКАРАННЯ В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ	29
I. Поняття, цілі покарань у міжнародному кримінальному праві.....	29
II. Види покарань у міжнародному кримінальному праві.....	30
III. Виключна міра покарання (смертна кара).	31
IV. Застосування заходів впливу і покарань щодо окремих категорій осіб. .	34
ТЕМА 4. ЮРИСДИКЦІЯ В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ	39
I. Поняття, види юрисдикції в міжнародному кримінальному праві	39
II. Міжнародні органи кримінальної юрисдикції.....	44
III. Місце Міжнародного кримінального суду в системі міжнародного кримінального правосуддя	49
ТЕМА 5. ЗЛОЧИНИ В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ.....	53
I. Поняття злочину в міжнародному кримінальному праві.....	53
II. Класифікація злочинів у міжнародному кримінальному праві	54
III. Склад міжнародного злочину.	55
IV. Незакінчений злочин в міжнародному кримінальному прав.....	57
V. Співучасть у міжнародному кримінальному праві.	58
ТЕМА 6. ЗЛОЧИН ГЕНОЦИДУ. ЗЛОЧИН ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ	64
I. Злочин геноциду.....	64
II. Злочини проти людяності	66

ТЕМА 7. ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ. ЗЛОЧИНИ АГРЕСІЇ	75
I. Воєнні злочини.	75
II. Злочин агресії.	82
ТЕМА 8. КОНВЕНЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ.....	85
I. Поняття та класифікація конвенційних злочинів.	85
II. Особливості злочинів міжнародного характеру	87
III. Відмінність між конвенційними та транснаціональними злочинами	89
ТЕМА 9. МІЖНАРОДНІ ОРГАНИ І ІНСТИТУЦІЇ З БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ	92
I. Органи ООН і міжнародні установи у сфері протидії міжнародній злочинності.	92
II. Інтерпол	93
III. Міжнародні спеціалізовані універсальні органи з боротьби зі злочинністю	97
ТЕМА 10. ІНСТИТУТ ВИДАЧІ В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ.	102
I. Екстрадиція та право на притулок.....	102
II. Підстави та умови екстрадиції	103
III. Відмова в екстрадиції та її підстави	106
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА	111
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	111

ВСТУП

Міжнародне кримінальне право належить до обов'язкових дисциплін циклу професійної підготовки спеціальності «Право». Міжнародне кримінальне право є однією з найважливіших і водночас найдинамічніших галузей сучасного міжнародного права. Його розвиток відображає прагнення міжнародної спільноти забезпечити відповідальність за найтяжчі злочини, які становлять загрозу для миру, безпеки та благополуччя людства: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії, а також співпрацю держав з питань протидії конвенційним злочинам.

З часу Нюрнберзького та Токійського процесів міжнародне кримінальне правосуддя пройшло довгий шлях – від спеціальних трибуналів до створення постійного інституційного механізму у вигляді Міжнародного кримінального суду. Разом з цим формувався й теоретичний фундамент цієї дисципліни, що поєднує норми міжнародного публічного права, елементи кримінального та процесуального права, а також етико-правові підходи до відповідальності осіб за міжнародні злочини.

Начальний посібник призначений для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти денної та заочної форм здобуття освіти освітньо-професійної програми «Право» спеціальності Право галузі знань 081 Право.

Метою вивчення навчальної дисципліни є систематизоване засвоєння професійних знань про міжнародні злочини, на які поширюється юрисдикція Міжнародного кримінального суду, про основні процедури Суду, його співробітництво з державами та іншими суб'єктами міжнародного права, вироблення основних умінь, навичок та інших компетентностей здобувачів вищої освіти в сфері застосування норм міжнародного кримінального права як у міжнародній, так і у національній юрисдикціях, імплементації його норм у національному праві України, критичної оцінки доктрини і судової практики міжнародних кримінальних судів.

Основними завдання навчальної дисципліни «Міжнародне кримінальне право» є:

- набути систему знань про предмет, принципи, джерела та інститути міжнародного кримінального права, його співвідношення з іншими галузями міжнародного та національного права.;
- набути систему теоретичних знань щодо історичного розвитку міжнародного кримінального правосуддя, зокрема з діяльністю міжнародних трибуналів і Міжнародного кримінального суду;
- виробити здатність визначати специфіку складів міжнародних злочинів, зокрема геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії, а також особливостей юридичної кваліфікації цих злочинів;

- засвоїти правові механізми притягнення до міжнародно-кримінальної відповідальності, включаючи юрисдикцію, процедури розслідування, судового розгляду та винесення вироків;
- набуті вміння з аналізу практики міжнародних кримінальних судів та особливостей застосування міжнародного кримінального права у національних правових системах;
- засвоїти навички правового аналізу та критичного мислення при оцінці конкретних кейсів, судової практики й актуальних викликів міжнародного кримінального правосуддя;
- набуття уявлень щодо етичної та професійної відповідальності у майбутніх правників щодо захисту прав людини та боротьби з безкарністю за найтяжчі злочини.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач повинен набуті таких результатів навчання (знання, уміння тощо) та компетентностей:

загальні компетентності, які набувають здобувачі в результаті вивчення курсу «Міжнародне кримінальне право»: здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; здатність проводити дослідження на відповідному рівні; здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел; здатність до адаптації та дії в новій ситуації; здатність спілкуватися іноземною мовою у професійній сфері як усно, так і письмово; здатність генерувати нові ідеї (креативність); здатність працювати в міжнародному контексті; здатність розробляти проекти та управляти ними;

спеціальні компетентності, які набувають здобувачі в результаті вивчення курсу «Міжнародне кримінальне право»: здатність застосовувати принципи верховенства права для розв'язання складних задач і проблем, у тому числі, у ситуаціях правової невизначеності; здатність аналізувати та оцінювати вплив правової системи Європейського Союзу на правову систему України; здатність аналізувати та оцінювати вплив Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також практики Європейського суду з прав людини на розвиток правової системи та правозастосування в Україні; здатність оцінювати взаємодію міжнародного права та міжнародних правових систем з правовою системою України; здатність використовувати сучасні правові доктрини та принципи у правотворчості та в процесі застосовування інститутів публічного і приватного права, а також кримінальної юстиції; здатність обґрунтовувати та мотивувати правові рішення, давати розгорнуту юридичну аргументацію; здатність застосовувати медіацію та інші правові інструменти альтернативного позасудового розгляду та вирішення правових спорів; здатність застосовувати міждисциплінарний підхід в оцінці правових явищ та правозастосовній діяльності; здатність ухвалювати рішення у ситуаціях, що вимагають системного, логічного та функціонального тлумачення норм права, а також розуміння особливостей практики їх застосування; здатність утверджувати етичні стандарти правничої діяльності, стандарти професійної незалежності та відповідальності правника; здатність самостійно готувати проекти нормативно-правових актів, обґрунтовувати

суспільну обумовленість їх прийняття, прогнозувати результати їх впливу на відповідні суспільні відносини; здатність самостійно готувати проекти актів правозастосування, враховуючи вимоги щодо їх законності, обґрунтованості та вмотивованості.

Сумлінне вивчення тем, викладених у навчальному посібнику, сприятиме досягненню передбачених освітньою програмою результатів навчання, зокрема: аналізувати взаємодію міжнародного права та міжнародно-правових систем з правовою системою України на основі усвідомлення основних сучасних правових доктрин, цінностей та принципів функціонування права; використовувати передові знання і методики у процесі правотворення та правозастосування інститутів публічного та приватного права і кримінальної юстиції; проводити порівняльно-правовий аналіз окремих інститутів права різних правових систем, враховуючи взаємозв'язок правової системи України з правовими системами Ради Європи та Європейського Союзу.

Навчальна дисципліна «Міжнародне кримінальне право» вивчається у взаємозв'язку з низкою інших правових курсів, що зумовлює потребу у міждисциплінарній інтеграції з галузями права, які регулюють подібні суспільні відносини, але мають відмінний предмет і метод правового впливу. Її опанування передбачене після або паралельно з такими навчальними дисциплінами, як «Комунікативна культура та ораторська майстерність правника», «Міжнародне гуманітарне право», «Правові засади здійснення правосуддя та кримінальної юстиції», «Практика ЄСПЛ та її вплив на національне право».

Викладений матеріал є не лише корисним для засвоєння теоретичних знань, але й таким, що стимулює критичне мислення, дискусію та подальше наукове дослідження

Звертаємо також увагу читачів, що наприкінці кожного розділу, надані тестові завдання для самоконтролю та практичні завдання, виконання яких сприятиме засвоєнню навчального матеріалу.

ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ, СИСТЕМА, ДЖЕРЕЛА ТА ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Мета вивчення теми полягає в засвоєнні, формуванні розуміння щодо основ міжнародного кримінального права, а саме його поняття, предметом, джерел, методів регулювання та ключових принципів, а також історії його становлення і розвитку.

План:

- I. Становлення та розвиток міжнародного кримінального права
- II. Поняття, предмет, особливості міжнародного кримінального права
- III. Джерела міжнародного кримінального права
- IV. Методи правового регулювання
- V. Принципи міжнародного кримінального права

Ключові терміни та поняття: міжнародне кримінальне право; предмет міжнародного кримінального права; джерела міжнародного кримінального права; метод правового регулювання; принципи міжнародного кримінального права; міжнародна відповідальність; міжнародні трибунали; воєнні злочини; злочини проти людства; геноцид.

I. Становлення та розвиток міжнародного кримінального права

 Ідея міжнародного кримінального права виникла ще в XVII ст., коли Гуго Гроцій запропонував принцип, за яким держава зобов'язана або покарати злочинця, або видати його іншій державі. Це призвело до розвитку теорії універсальної юрисдикції, де будь-який злочин розглядався як загроза світовому правопорядку. Внаслідок цього виникла ідея уніфікації кримінальних законів через міжнародний кодекс.

Міжнародне правове співробітництво з боротьби зі злочинністю бере початок з античності, коли укладалися договори для захисту прав власності, зокрема щодо втікачів-рабів. Ці угоди, хоч і мали обмежене застосування, стали основою міжнародної боротьби зі злочинністю.

З біблійних часів злочин часто вимагав видачі винних і відплати, а відмова від цього могла призвести до війни. Наприклад, ізраїльтяни вимагали видачі жителів Гізи, які вбили та зґвалтували жінку з їхнього племені. Відмова призвела до війни та поразки Веніамінового коліна.

У стародавньому світі держави укладали договори про взаємодію у придушенні рабських повстань та видачу втікачів. Один з таких договорів – між єгипетським фараоном Рамзесом II та хеттським царем Хеттушілем III (близько 1278 р. до н. е.). Це один з перших документів, що закріплює

екстрадиційні зобов'язання. У ньому обидва правителі домовлялися про допомогу один одному, а також про видачу політичних утікачів.

Виникнення інституту міжнародної кримінальної відповідальності фізичних осіб пов'язане з інститутом екстрадиції злочинців, який став основою міжнародного кримінального права. Дослідники вважають, що періодизація міжнародного кримінального права починається саме з інституту видачі злочинців. Початковим напрямком міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю була правова допомога у кримінальних справах та екстрадиція. Як зазначав Ф. Мартенс, весь інтерес міжнародного кримінального права зосереджено на вченні про видачу злочинців.

Що стосується доктринального оформлення міжнародно-правової відповідальності, основоположником ідеї індивідуальної відповідальності є Гуго Гроцій, який визначав передумови для міжнародно-правової відповідальності конкретних осіб або держав.

У трактаті «Про право війни і миру» Г. Гроцій зазначає, що особа, яка під час справедливої війни завдає шкоди без наказу або необхідності, зобов'язана відшкодувати збитки.

У середньовіччі співпраця між державами в питаннях екстрадиції злочинців зростала, з'являлися договори, що визначали осіб, які підлягали видачі. В цей період почали видавати осіб, що втекли з політичних причин, а також перебіжчиків. Договір 1303 року між Францією та Англією зобов'язував обидві країни не надавати притулку своїм ворогам і бунтівникам.

Екстрадиційне право середньовіччя бере початок ще за часів франкської династії. У 797 році при Карлі Великому було укладено перший договір, що регулював видачу злочинців, покараних смертною карою. Згідно з договором, злочинця можна було видати для страти або вислати з родиною за межі батьківщини.

Міжнародні звичаї середньовіччя забороняли поширення кримінальних законів однієї держави на територію іншої. Водночас формувалась практика надання імунітету дипломатам, що вчинили злочини на території приймаючої держави, та право притулку для осіб, переслідуваних за політичні переконання.

На Версальській конференції 1919 року було запропоновано створення міжнародного суду для розгляду воєнних злочинів після Першої світової війни. Німеччина визнавала право країн Антанти судити військових, обвинувачених у порушенні законів війни, з можливістю створення міжнародного суду для покарання осіб, винних перед кількома країнами Пакту. Це також мало на меті судити кайзера Вільгельма II за роль Німеччини в розв'язанні війни.

У зв'язку з жахіттями Другої світової війни, скоєними нацистською Німеччиною та Японією, були ухвалені міжнародні акти, такі як Московська декларація 1943 року, Лондонська угода 1945 року та Статут Нюрнберзького трибуналу, що визначали покарання воєнних злочинців. Принципи Нюрнберга були підтверджені резолюціями ООН у 1946 та 1947 роках.

Наприкінці XX ст. через злочини у колишній Югославії та Руанді було створено Міжнародний трибунал для Югославії (1993) та Міжнародний трибунал для Руанді (1994) за рішеннями Ради Безпеки ООН, без необхідності укладання спеціальних угод.

1998 року міжнародна спільнота прийняла Римський статут Міжнародного кримінального суду (МКС), що завершило тривалий процес створення постійного судового органу для притягнення до відповідальності осіб за міжнародні злочини. Статут запроваджує універсальну юрисдикцію, що дозволяє переслідувати осіб без урахування їхнього громадянства чи місця скоєння злочину, що сприяє невідворотності покарання і справедливості для жертв злочинів.

Положення Статуту МКС суттєво відрізняються від актів попередніх трибуналів. Окрім визначення міжнародних злочинів, Статут МКС регулює структуру суду, порядок формування та компетенцію його органів, а також включає процедури розслідування, судового розгляду, апеляцій та перегляду справ за нововиявленими обставинами, поєднуючи матеріальне право з кримінально-процесуальними нормами.

II. Поняття, предмет, особливості міжнародного кримінального права

 Міжнародне кримінальне право (МКП) – це галузь міжнародного публічного права, що регулює співпрацю держав і міжнародних організацій з метою запобігання злочинам міжнародного характеру та покарання винних. Його норми діють як у мирний час, так і під час збройних конфліктів.

МКП охоплює два основні блоки норм: перший – встановлює обов’язки держав і міжнародних організацій щодо попередження злочинів і забезпечення невідворотності покарання, другий – визначає правовий статус і поведінку особи як суб’єкта міжнародного злочину. Ця галузь поєднує матеріальні та процесуальні норми, застосовні в усіх умовах.

Особливістю МКП є його тісний зв’язок із національними кримінальними системами. Вони мають спільні правові інститути: осудність, вина, вік відповідальності, співучасть тощо. Деякі національні норми можуть розглядатися як додаткове джерело МКП – для підтвердження або тлумачення його принципів і норм.

Міжнародне кримінальне право (МКП) суттєво відрізняється від національного, і ці відмінності проявляються у кількох ключових аспектах:

1. Суб’єкти МКП визначаються залежно від характеру злочину;
2. Покарання ініціюється не потерпілою стороною, а міжнародною спільнотою, з огляду на особливу суспільну небезпеку діяння;
3. МКП охоплює особливо тяжкі злочини, що завдають масштабної шкоди – зокрема, геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, агресія, а також злочини з транснаціональним характером, як-от тероризм, наркоторгівля, піратство, работоргівля;

4. Це комплексна галузь, яка поєднує норми матеріального й процесуального права, а також регулює статус осіб, причетних до кримінального процесу – обвинувачених, жертв, захисників тощо.

Наочним прикладом поєднання матеріальних і процесуальних норм міжнародного кримінального права є статuti міжнародних воєнних трибуналів, судів *ad hoc* та Статут Міжнародного кримінального суду 1998 року.

У науковій літературі домінує підхід, згідно з яким МКП охоплює лише ті злочини, що входять до юрисдикції міжнародних судів і трибуналів – зокрема, геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та агресію. Інші злочини міжнародного характеру (піратство, рабство, тортури, тероризм) традиційно не включаються до цієї системи.

Погляди на предмет МКП різняться. Деякі дослідники ототожнюють його з завданням – покарання осіб, винних у міжнародних злочинах, як через міжнародні механізми, так і на основі національного законодавства. Інші трактують предмет ширше, як систему суспільних відносин:

1. **Охоронні відносини**, що виникають у зв'язку з діями, злочинність яких визначена міжнародним правом. Пріоритет у разі колізії має саме міжнародна норма.

2. **Відносини щодо дотримання заборон**, установлених МКП.

3. **Дозвільні відносини**, пов'язані із випадками правомірного заподіяння шкоди, які не виключають суб'єктності.

Деякі автори вважають, що МКП має змішаний предмет, що охоплює кримінально-правові, процесуальні та виконавчі аспекти, які регулюються переважно міжнародними нормами, а не національним правом.

Міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю є важливою складовою міжнародного кримінального права. Воно передбачає спільні дії держав для запобігання окремим видам злочинів і видачі правопорушників. Хоча кримінальна юстиція є внутрішньою справою держав, рівень небезпеки окремих злочинів потребує міжнародної взаємодії незалежно від політичного чи економічного устрою країн.

Таке співробітництво найчастіше відбувається на основі міжнародних договорів, які включають:

- визнання певних діянь злочинними;
- визначення юрисдикції держав-учасниць;
- правила екстрадиції злочинців.

На договірному рівні міжнародною злочинністю визнано рабство, торгівлю людьми, фальшивомонетництво, піратство, злочини проти цивільної авіації та дипломатів.

Окремим напрямом є співпраця держав і спеціалізованих структур (Інтерпол, Європол) із міжнародними кримінальними судами (МКС, Спецтрибунал по Лівану). Вона спрямована на збір доказів і передачу осіб, відповідальних за злочини, підсудні цим органам.

III. Джерела міжнародного кримінального права

 Джерела міжнародного кримінального права (МКП) – це форми, у яких закріплені норми, що регулюють міжнародно-правову відповідальність за злочини особливої тяжкості.

До джерел МКП належать:

- **міжнародні договори** (універсальні, регіональні, двосторонні);
- **загальні принципи міжнародного права;**
- **галузеві принципи міжнародного кримінального права;**
- **міжнародні звичаї;**
- **рішення міжнародних організацій**, включаючи судову практику міжнародних трибуналів.

Договірні норми – основне джерело МКП. Їх значення визначається тим, що саме через договори:

- визначаються злочини міжнародного характеру (геноцид, агресія, злочини проти людяності тощо);
- узгоджується співпраця між державами (екстрадиція, взаємна правова допомога);
- встановлюються правові процедури в межах кримінального правосуддя.

Договірні джерела в межах ООН мають пріоритетне значення. Їм притаманне:

- **волевиявлення держав** (ратифікація),
- **обов'язковість виконання,**
- **імперативний характер норм.**

Міжнародний трибунал для колишньої Югославії (МТКЮ) у своїй практиці закріпив підхід: застосовуються ті договори, які:

1. були обов'язковими на момент вчинення діяння;
2. не суперечили імперативним нормам міжнародного права.

МКП також включає велику кількість міжнародних актів, які можна класифікувати за напрямками:

- **Акти про караність злочинів** (геноцид, тероризм, піратство, наркотики тощо).
- **Документи з питань запобігання злочинності** (декларації, програми дій ООН).
- **Угоди про надання правової допомоги** (типові договори про видачу, передачу проваджень тощо).
- **Норми поведінки з правопорушниками й жертвами злочинів** (Мінімальні стандартні правила ООН, Пекінські, Токійські, Бангкокські правила).

Крім того джерела міжнародного кримінального права поділяють на групи:

1. Міжнародні договори, що координують діяльність держав: Статут ООН (1945); Віденська конвенція про міжнародні договори (1969); Віденська конвенція про дипломатичні зносини (1961); Статут Міжнародного кримінального суду (1998).

2. Міжнародні договори щодо боротьби з конкретними видами злочинів:

а) Універсальні договори: Конвенція про рабство (1926); Конвенція про геноцид (1948); Єдина конвенція про наркотичні засоби (1961); Конвенція ООН з морського права (1982) – в частині про морський піратство; Конвенція проти тортур (1985); Конвенція про боротьбу з тероризмом, торгівлею людьми, апартеїдом, захопленням заручників, підробкою грошей, злочинами проти авіації, кіберзлочинністю тощо

б) Регіональні договори: Європейська конвенція про видачу правопорушників (1957); Європейська конвенція про взаємну правову допомогу (1959, 1978); Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму (2005); Конвенція про кіберзлочинність (2001).

3. Акти щодо злочинів проти миру, безпеки людства та військових злочинів: Статут Нюрнберзького трибуналу (1945); Статут Токійського трибуналу (1946); Статути трибуналів щодо Югославії (1993), Руанди (1994); Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне (2000); Женевські конвенції (1949) та Протоколи (1977); Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів (1968, 1974)

4. Загальні принципи міжнародного права.

5. Міжнародний звичай

6. Резолюції міжнародних органів

7. Допоміжні засоби для визначення норм (рішення міжнародних судів (зокрема МКС, МТКЮ, МТКР); проекти та коментарі міжнародної правової комісії; матеріали міжнародних наукових асоціацій; рішення національних судів; національне законодавство.

Статути міжнародних кримінальних трибуналів (Нюрнберзького, Токійського, МТКЮ, МКТР, МКС та ін.) є прикладом договірних імперативних норм міжнародного права, що закріплюють поняття міжнародних злочинів. Значну роль у формуванні норм міжнародного кримінального права відіграє *судова практика*. Зокрема, рішення МТКЮ та МКТР допомогли чітко визначити об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочинів (*actus reus* і *mens rea*). У справі Тадича Апеляційна палата МТКЮ сформулювала критерії, за якими порушення норм міжнародного гуманітарного права тягне за собою індивідуальну кримінальну відповідальність: характер норми, серйозність порушення та інтерес міжнародної спільноти в його припиненні.

Джерельною базою міжнародного кримінального права є також численні акти регіональних і субрегіональних організацій, що встановлюють правила щодо караності злочинів, запобігання злочинності, взаємної правової допомоги, а також поведження з правопорушниками та жертвами. Серед них: Європейські конвенції про покарання за порушення правил дорожнього руху,

боротьбу з тероризмом, захист жертв злочинів, про запобігання катуванням, а також конвенції щодо відмивання грошей, кіберзлочинності та боротьби з торгівлею людьми. Також важливими є міжнародні угоди та конвенції, наприклад, між країнами Співдружності Незалежних Держав, Міжамериканська конвенція про взаємну допомогу в кримінальних справах і конвенції щодо кіберзлочинності та боротьби з тероризмом в Азії та Африці.

IV. Методи правового регулювання

📖 В основі міжнародного кримінального права лежать як імперативний, так і диспозитивний методи.

Імперативність проявляється у невідворотності міжнародної кримінальної відповідальності незалежно від того, чи були ратифіковані міжнародні правові акти державою чи ні.

Диспозитивність проявляється в договірних засадах всього міжнародного кримінального права. Його становлення базується насамперед на «добрій волі» міжнародного співтовариства, закріпленої в договорах.

Використовується в міжнародному кримінальному праві також і **заохочувальний метод** правового регулювання. Зокрема, у ст. 31 Римського статуту МКС сказано, що особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо діяла розумно для захисту себе або іншої особи, або, у випадку воєнних злочинів, майна, яке є особливо важливим для виживання даної особи чи іншої особи, або майна, яке є особливо важливим для виконання завдання військового характеру, від неминучого і протиправного застосування сили способом, відповідним ступеню небезпеки, що загрожував цій особі або іншій особі, яку захищали або майну.

Застосовується в міжнародному кримінальному праві також **рекомендаційний метод**. Пов'язано використання даного методу зі злочинами міжнародного характеру, коли встановлюються лише рекомендації для окремих держав у сфері боротьби з такими діяннями.

V. Принципи міжнародного кримінального права

📖 У теорії права принципи – це базові ідеї та настанови, які лежать в основі формування, розвитку та функціонування права.

Міжнародне кримінальне право ґрунтується як на загальних принципах міжнародного права, закріплених у Статуті ООН, так і на власних, галузевих принципах, що відповідають його специфіці. Найповніше ці принципи відображені в Римському статуті Міжнародного кримінального суду, зокрема в його преамбулі й статті 21, яка дозволяє застосовувати відповідні норми міжнародного права, включаючи принципи, що регулюють збройні конфлікти.

Ці принципи утворюють цілісну систему, яка визначає напрямки розвитку галузі та правила застосування її норм. Вони відображають сучасні

тенденції міжнародного кримінального права і включають такі основні положення:

1. Особа, яка вчинила злочин за міжнародним правом, несе відповідальність і підлягає покаранню.
2. Відсутність відповідальності за діяння у внутрішньому праві не звільняє від відповідальності за міжнародним правом.
3. Статус глави держави чи посадової особи не є підставою для уникнення відповідальності.
4. Виконання наказу не звільняє від відповідальності, якщо особа мала можливість зробити свідомий вибір.
5. Обвинувачений у міжнародному злочині має право на справедливий судовий розгляд.
6. До міжнародних злочинів належать: воєнні злочини; злочини проти людяності; геноцид; злочин агресії.
7. Співучасть у таких злочинах також є міжнародним злочином.

Сучасна система принципів міжнародного кримінального права бере початок зі Статуту Нюрнберзького трибуналу (1945), рішення якого стали основою подальшого нормативного розвитку. Ці принципи були підтверджені в резолюціях Генасамблеї ООН, Конвенції 1968 року про незастосування строків давності до міжнародних злочинів, проекті кодексу 1996 року тощо.

Принцип *Ne bis in idem* означає, що особу не можна повторно притягнути до кримінальної відповідальності за той самий злочин. Він гарантує остаточність вироку і захист від повторного або свавільного переслідування на національному та міжнародному рівнях.

Застосування цього принципу в міжнародному праві залежить від положень статутів відповідних трибуналів. Так, Статuti МТКЮ і МКТР забороняють переслідування в національних судах за злочини, вже розглянуті міжнародними трибуналами. Водночас, міжнародний трибунал може розглядати справу повторно, якщо національний суд розглядав її нечесно або з метою уникнення справжнього правосуддя.

Римський статут МКС формулює принцип дещо інакше: повторне переслідування можливе, якщо попередній національний розгляд був упередженим або не відповідав стандартам правосуддя (ст. 20(3)(а)).

Принцип *nullum crimen sine lege* (немає злочину без закону), закріплений у ст. 15 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, гарантує, що особа може бути визнана винною лише за дії, які на момент їх вчинення були криміналізовані внутрішнім або міжнародним правом. Також забороняється призначення суворішого покарання, ніж передбачалося на той час, і допускається застосування більш м'якого закону, ухваленого згодом.

Метою принципу є забезпечення правової визначеності та передбачуваності, щоб люди могли усвідомлювати наслідки своїх дій.

Статут Міжнародного кримінального суду прямо передбачає цей принцип (ст. 22): злочини повинні бути чітко визначені, не допускається

тлумачення за аналогією, а всі неясності трактуються на користь підозрюваного чи обвинуваченого.

Цей принцип пов'язаний із:

- *забороною зворотної дії закону* – карати можна лише за дії, що були злочином на момент їх вчинення;
- *вимогою правової визначеності* – норма має бути чіткою;
- *забороною аналогії* – кримінальні норми не можна тлумачити розширено.

Окремо виділяється принцип *nulla poena sine lege* (немає покарання без закону), відповідно до якого особу можна покарати лише на підставі закону, чинного на момент вчинення діяння. Статут МКС (ст. 23) передбачає, що покарання призначається лише в межах, установлених самим Статутом.

Принцип індивідуальної кримінальної відповідальності полягає в тому, що особа несе персональну відповідальність за міжнародні злочини, зокрема геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини. Це стосується не лише фактичного вчинення злочину, а й підбурювання, пособництва, планування та спроби його вчинення.

Вперше принцип був закріплений у Статуті Нюрнберзького трибуналу (ст. 6), а згодом підтверджений у статутах Токійського трибуналу, МТКЮ, МКТР, Спеціального суду по Сьєрра-Леоне, Спеціального трибуналу по Лівану та Римському статуті МКС (ст. 25).

Статут МКС деталізує, що особа несе відповідальність, якщо вона:

- вчиняє злочин особисто, разом з іншими або через третю особу;
- наказує чи підбурює до злочину;
- свідомо сприяє його вчиненню чи замаху;
- діє в межах злочинної групи з відповідним наміром;
- прямо та публічно підбурює до геноциду;
- робить замах на злочин, але не завершує його з незалежних причин (із застереженням про добровільну відмову).

Таким чином, Римський статут визнає не лише індивідуальну відповідальність, а й участь у злочині в різних формах – співучасть, підбурювання, пособництво. Покарання залежить від ролі особи у вчиненні злочину.

Принцип також закріплено в низці міжнародних конвенцій, які передбачають кримінальну відповідальність за окремі злочини міжнародного характеру, наприклад, у Конвенції ООН проти корупції (2003), Конвенції про боротьбу з торгівлею людьми (1949) тощо.

Принцип недопустимості посилення на посадове становище означає, що жодна особа не може уникнути міжнародної кримінальної відповідальності лише через свій офіційний статус чи посаду. Імунітети, які традиційно надаються державним посадовцям, не застосовуються у випадках міжнародних злочинів.

У міжнародному праві існують два види імунітету:

1. *Особистий імунітет* – охоплює як офіційні, так і приватні дії високопосадовців під час перебування на посаді.

2. *Функціональний імунітет* – захищає лише дії, вчинені у службовій якості, й може зберігатися після завершення повноважень.

Однак Статуту МТКЮ, МКТР та МКС (ст. 7(2), 6(2) і 27 відповідно) чітко виключають можливість посилення на імунітети у разі вчинення міжнародних злочинів. Статут МКС прямо зазначає, що як функціональний, так і особистий імунітет не звільняє особу від кримінального переслідування (ст. 27). Крім того, держави-учасниці зобов'язані вжити внутрішніх заходів для зняття імунітету у таких випадках (ст. 88).

На практиці це означає, що навіть чинні глави держав можуть бути притягнуті до відповідальності за міжнародні злочини. Наприклад, МТКЮ висунув обвинувачення лідерам держав, хоча судові дії відбувалися вже після завершення їхнього мандату.

Принцип відповідальності командирів та інших начальників. У системах збройних сил та ієрархічних структур важливу роль відіграє принцип командної відповідальності. Командири та інші начальники можуть нести кримінальну відповідальність не лише за власні дії, а й за бездіяльність, якщо не вжили заходів для запобігання воєнним злочинам або їх припинення.

Цей принцип закріплено в статтях 86(2) і 87 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 р., а також у статті 28 Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС). Згідно з цими положеннями, командири зобов'язані:

- запобігати порушенням міжнародного гуманітарного права (МГП);
- вживати дисциплінарних або кримінальних заходів щодо порушників;
- належно інформуватися про дії підлеглих.

Військові командири несуть відповідальність за злочини підлеглих, якщо:

- злочинці перебували під їхнім ефективним контролем;
- командир знав або мав знати про злочин;
- не було вжито всіх можливих і розумних заходів для його запобігання чи покарання винних.

Цивільні посадовці або керівники несуть відповідальність, якщо:

- вони знали або свідомо ігнорували інформацію про злочини;
- злочини стосувалися діяльності, що підпадала під їхній контроль;
- вони не передали справу компетентним органам або не запобігли злочинам.

Для цивільних начальників стандарт доказування вищий – потрібно довести наявність знань або умисного ігнорування фактів.

Відповідальність не обмежується формальними посадами. Вирішальним є фактичне здійснення контролю – навіть у разі непрямого підпорядкування чи неформального впливу на виконавців злочину.

Особи, які виконують явно незаконні накази, можуть бути притягнуті до відповідальності. Начальники, які видають такі накази, – завжди несуть відповідальність. Виконавець може уникнути покарання лише за умов, що:

1. він був зобов’язаний підкоритися наказу;
2. не знав про його незаконність і вона не була очевидною.

У більшості національних систем **строк давності** обмежує можливість переслідування злочинців. Проте для найтяжчих міжнародних злочинів – таких як геноцид, воєнні злочини та злочини проти людяності – строків давності не існує.

Основні джерела: Конвенція ООН 1968 р. про незастосування строків давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності скасовує всі попередні обмеження незалежно від часу їх вчинення; Римський статут МКС (ст. 29) прямо передбачає, що злочини, які підпадають під юрисдикцію Суду, не мають строку давності.

До таких злочинів належать:

- серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 р.;
- злочини проти людяності, незалежно від того, вчинені вони у воєнний чи мирний час;
- геноцид.

Зобов’язання держав-учасниць полягає у впровадженні норм, які гарантують відсутність строків давності для переслідування цих злочинів.

🔗 *Питання для самоконтролю:*

1. Що таке міжнародне кримінальне право та якими є його основні завдання?
2. Які діяння охоплює предмет міжнародного кримінального права?
3. Яку структуру (систему) має міжнародне кримінальне право?
4. Які джерела є основними для формування норм міжнародного кримінального права?
5. Назвіть та коротко охарактеризуйте основоположні принципи міжнародного кримінального права.

📝 *Тести:*

1. *Міжнародне кримінальне право – це:*
 - а) галузь міжнародного публічного права, яка складається з принципів і норм, що регулюють співробітництво держав у боротьбі з міжнародними злочинами та злочинами, що мають міжнародний характер;
 - б) галузь міжнародного приватного права, яка складається з принципів і норм, що регулюють співробітництво держав у боротьбі з міжнародними злочинами та злочинами, що мають міжнародний характер;

с) галузь національного права, яка складається з принципів і норм, що регулюють співробітництво держав у боротьбі з міжнародними злочинами та злочинами, що мають міжнародний характер.

2. *До предмету МКП входять:*

а) відносини, пов'язані з вчиненням міжнародного кримінального злочину і притягненням до міжнародної кримінальної відповідальності

б) відносини, пов'язані з питаннями встановлення відповідальності за злочини міжнародного характеру

с) відносини, пов'язані з вчиненням міжнародного кримінального злочину і притягненням до міжнародної кримінальної відповідальності, а також відносини, пов'язані з питаннями встановлення відповідальності за злочини міжнародного характеру

3. *Відносини, пов'язані з питаннями встановлення відповідальності за злочини міжнародного характеру є:*

а) регулятивними;

б) охоронними.

4. *Відносини, пов'язані з запобіганням злочинам міжнародного характеру є:*

а) регулятивними;

б) охоронними

5. *Яке з наведених тверджень найточніше визначає предмет міжнародного кримінального права?*

а) регулювання прав і обов'язків учасників збройних конфліктів;

б) встановлення покарань за порушення національного кримінального кодексу;

с) визначення міжнародних злочинів та відповідальності за їх вчинення.

Практичні завдання:

1. Дослідить перелік джерел міжнародного права, що міститься в статті 38 Статуту Міжнародного суду ООН і перелік джерел міжнародного права, закріплений у статті 21 Римського статуту Міжнародного кримінального суду (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text).

2. Ознайомтеся з текстом Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Визначте, які злочини підпадають під юрисдикцію цього суду. Наведіть приклади справ, які розглядав МКС. Визначте, які принципи міжнародного кримінального права були застосовані в цих справах.

3. Складіть таблицю, у якій розділіть джерела міжнародного кримінального права на: загальновизнані (договірні, звичаєві, загальні принципи права), допоміжні (судова практика, доктрина, рішення міжнародних органів).

4. Порівняйте розвиток міжнародного кримінального права після Другої світової війни (Нюрнберзький і Токійський трибунали) та після 1990-х

років (МТКЮ, МТЧР, МКС). У чому полягають основні відмінності в підходах до формування джерел і принципів?

5. Проаналізуйте фрагмент резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 95 (I) від 11 грудня 1946 року. Визначте її правовий статус як джерела міжнародного кримінального права. Чи має така резолюція обов'язкову юридичну силу?

ТЕМА 2. ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Мета вивчення теми полягає в засвоєнні, формуванні розуміння щодо правових механізмів звільнення від міжнародної кримінальної відповідальності, визначеними у Римському статуті Міжнародного кримінального суду та інших міжнародно-правових актах.

План:

I. Поняття та класифікація підстав звільнення від міжнародної кримінальної відповідальності

Психічне захворювання або психічний розлад як підстава для звільнення від кримінальної відповідальності

III. Інтоксикація як підстава для звільнення від міжнародної кримінальної відповідальності

IV. Захист себе чи іншої особи, а також крайня необхідність як підстави звільнення від кримінальної відповідальності

V. Помилка у факті або в праві як підстава для звільнення від міжнародної кримінальної відповідальності

V. Виконання наказу начальника або дотримання закону як підстава для звільнення від міжнародної кримінальної відповідальності

Ключові терміни та поняття: міжнародна кримінальна відповідальність; звільнення від кримінальної відповідальності; Римський статут; міжнародний кримінальний суд (мкс); психічне захворювання; психічний розлад; інтоксикація; добровільне сп'яніння; самооборона; крайня необхідність; неминуча загроза; помилка у факті; помилка у праві; наказ начальника; явно незаконний наказ/

I. Поняття та класифікація підстав звільнення від міжнародної кримінальної відповідальності

 У сфері міжнародного кримінального права механізм звільнення від відповідальності досі не має достатнього рівня розвитку. Перші міжнародно-правові документи, що стосувалися кримінальної відповідальності за міжнародні злочини, не містили положень, які б прямо передбачали можливість звільнення від неї. Натомість у цих актах робився акцент на неприйнятність певних обставин як підстав для звільнення від покарання.

Наприклад, у статті 7 Статуту Нюрнберзького трибуналу зазначено, що наявність у підсудного офіційної посади, зокрема статусу глави держави чи урядовця, не є підставою для уникнення покарання чи його пом'якшення. Стаття 8 того ж документа встановлює, що виконання наказу уряду чи

керівника не звільняє особу від відповідальності, хоча суд має право врахувати цю обставину при визначенні покарання, якщо це відповідає інтересам правосуддя.

Аналогічне положення містилося і в статті 6 Статуту Токійського трибуналу.

Згодом, у Статутах Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії (ст. 7 п. 3–4) та Міжнародного трибуналу щодо Руанди (ст. 6 п. 3–4) ці положення було розширено. В них вказано, що навіть якщо злочин було скоєно підлеглим, це не звільняє його керівника від відповідальності, якщо останній знав або мав знати про наміри підлеглого і не вжив заходів для запобігання злочину або покарання винних. Також зазначено, що посилення на наказ начальника не звільняє обвинуваченого від відповідальності, хоча суд має право визнати це пом'якшувальною обставиною.

Повноцінно питання звільнення від міжнародної кримінальної відповідальності було врегульоване лише у Римському статуті Міжнародного кримінального суду (МКС), зокрема в його статті 31. Деякі зарубіжні дослідники вважають, що відсутність такого інституту в попередніх міжнародних актах пояснюється ставленням міжнародної спільноти до осіб, які скоювали особливо тяжкі міжнародні злочини, та небажанням визнавати можливість їхнього виправдання.

Підстави для звільнення від кримінальної відповідальності в міжнародному праві можна умовно поділити на такі категорії:

- психічні захворювання або розлади;
- стан сп'яніння (інтоксикація);
- самозахист чи захист інших осіб, а також дії в умовах крайньої необхідності;
- помилка у фактичних обставинах чи в праві;
- дії відповідно до наказу начальника чи згідно з законом.

II. Психічне захворювання або психічний розлад як підстава для звільнення від кримінальної відповідальності

 Особу може бути звільнено від відповідальності, якщо на момент вчинення нею діяння вона страждала на психічне захворювання або мала психічний розлад, що унеможлиблював усвідомлення протиправного характеру її вчинку або заважав контролювати свої дії відповідно до вимог закону.

Римський статут Міжнародного кримінального суду прямо передбачає такі умови застосування цієї підстави:

- наявність психічного захворювання або розладу;
- внаслідок цього – нездатність особи:
 - розуміти, що її поведінка є протиправною;
 - усвідомлювати суть своєї поведінки;
 - діяти відповідно до правових норм.

Міжнародне кримінальне право не вимагає, щоб у особи було діагностовано тривале або хронічне психічне захворювання. Достатньо, щоб такий стан був на момент вчинення злочину. У таких випадках відповідне психічне порушення має бути підтверджене спеціальним медичним обстеженням, зокрема психіатричною експертизою, проведеною в межах судового провадження в МКС.

У практиці судів також зустрічається посилення на концепцію «зниженої осудності». Наприклад, у справі Есара Ланджо, який вчиняв злочини проти сербського населення під час конфлікту на Балканах, було порушене питання про обмежену здатність обвинуваченого усвідомлювати свої дії, що розглядалося як потенційна підстава для часткового звільнення від відповідальності.

III. Інтоксикація як підстава для звільнення від міжнародної кримінальної відповідальності

 Особу може бути звільнено від кримінальної відповідальності у разі, якщо вона перебувала у стані такого сп'яніння (інтоксикації), який позбавляв її можливості усвідомлювати протиправність або характер власних дій чи контролювати свою поведінку згідно з правовими нормами. Однак така підстава не діє, якщо особа навмисно довела себе до стану сп'яніння, розуміючи, що в такому стані може вчинити злочин, або свідомо проігнорувала відповідний ризик.

У дослідженнях міжнародного кримінального права інтоксикація трактується як стан, викликаний вживанням алкоголю, наркотичних засобів або інших токсичних речовин. У справах, розглянутих Міжнародним кримінальним трибуналом щодо Руанди, фіксувалися випадки, коли злочини вчинялися особами, які перебували під впливом алкоголю або наркотиків. Наприклад, згідно з дослідженням Метью Хепполда, неповнолітні учасники збройного конфлікту в Руанді свідомо трималися у стані наркотичного чи алкогольного сп'яніння для здійснення контролю над ними.

Виходячи з положень Римського статуту МКС, застосування цієї підстави можливе за наявності двох ключових умов:

1. Стан сп'яніння повинен бути настільки глибоким, що особа була неспроможна:
 - розуміти протиправність чи характер своїх дій;
 - узгоджувати свою поведінку з вимогами закону.
2. Особа не перебувала у стані добровільного сп'яніння, тобто вона:
 - не передбачала, що в такому стані може скоїти злочин, що підпадає під юрисдикцію МКС;
 - не мала наміру вчинити злочин, або ж не усвідомлювала ризику його вчинення.

Перший критерій пов'язаний із втратою здатності адекватно сприймати дійсність і контролювати власні вчинки, тоді як другий визначає відсутність умислу щодо приведення себе до такого стану.

Виняток із цього правила – ситуації, коли особа свідомо наражає себе на ризик, вступаючи у стан сп'яніння, що потенційно здатний призвести до вчинення кримінально караного діяння. У такому разі звільнення від відповідальності є неприпустимим.

IV. Захист себе чи іншої особи, а також крайня необхідність як підстави звільнення від кримінальної відповідальності

 Римський статут Міжнародного кримінального суду став першим міжнародним правовим актом, у якому системно викладено положення щодо звільнення від кримінальної відповідальності у випадках заподіяння шкоди внаслідок дій у стані необхідної оборони або крайньої необхідності.

Згідно з підпунктом (с) статті 31 Статуту, особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо вона діяла розумно, щоб захистити себе або іншу особу від неминучого та протиправного застосування сили. Також це правило поширюється на захист майна, яке має життєво важливе значення для особи або пов'язане з виконанням важливих військових завдань. Проте сама лише участь у захисній операції не є автоматичною підставою для звільнення від відповідальності.

Таким чином, зазначена норма охоплює три окремі ситуації:

- самозахист (необхідна оборона);
- захист інших осіб;
- охорона критично важливого майна.

Питання правомірності захисту майна, зокрема того, що є важливим для реалізації військових операцій, викликало дискусії під час обговорення Римського статуту. Очевидно, що застосування сили для захисту має бути виправданим лише тоді, коли мова йде про загрозу життю або фізичній безпеці особи. Винятки для майна допустимі лише за умови, що йдеться про об'єкти надзвичайної важливості.

Основні вимоги для визнання дій особи такими, що були вчинені в межах правомірного захисту:

- існує реальна загроза незаконного застосування сили, що спрямована на саму особу, іншу людину або (у випадку воєнних злочинів) майно, життєво необхідне для виживання або виконання військової місії;
- реакція на загрозу має бути співмірною, тобто відповідати рівню небезпеки.

Що стосується крайньої необхідності, то пункт (d) тієї ж статті 31 передбачає можливість звільнення від відповідальності, якщо особа діяла з метою уникнення безпосередньої загрози смерті або тяжких тілесних ушкоджень, які загрожували їй самій або іншій особі. У такій ситуації винний повинен довести, що вжив усіх розумних і необхідних заходів, аби усунути

небезпеку, і що він не мав на меті завдати більшої шкоди, ніж та, якої прагнув уникнути.

Загроза, що викликає таку поведінку, може походити як від інших осіб, так і від об'єктивних обставин, не пов'язаних із волею людини.

Отже, умови застосування цієї підстави виглядають наступним чином:

- загроза має бути невідворотною, реальною і спрямованою на життя або здоров'я самої особи чи когось іншого;
- особа має діяти розумно, використовуючи лише ті заходи, які дійсно необхідні для усунення небезпеки;
- забороняється завдавати шкоди, яка перевищує ту, що могла бути спричинена загрозою.

V. Помилка у факті або в праві як підстава для звільнення від міжнародної кримінальної відповідальності

 Помилкове уявлення особи щодо фактичних обставин може слугувати підставою для звільнення від кримінальної відповідальності, але лише за умови, що така помилка виключає наявність необхідного суб'єктивного елементу злочину – умислу або необережності.

Римський статут МКС чітко окреслює межі дії помилки у фактах. Вона не звільняє від відповідальності автоматично, а лише тоді, коли позбавляє діяння ознак суб'єктивної сторони. У практиці Міжнародного кримінального суду поки що не зафіксовано прецедентів застосування цієї підстави, однак теоретично її використання можливе. Наприклад, під час збройного конфлікту особа може помилково сприйняти цивільний об'єкт як військову ціль. У такому випадку важливо, щоб помилка була об'єктивно виправданою – тобто з урахуванням обставин особа не мала підстав вважати, що діє неправомірно.

Дискусії серед науковців стосуються також випадків, коли помилка виникає через стан сп'яніння або інші «неприпустимі» обставини. Якщо особа діяла внаслідок самостійно викликаного стану інтоксикації, то таку помилку не можна вважати фактичною – вона має розглядатися відповідно до правил, що регулюють стан сп'яніння як окрему підставу.

Щодо помилки у праві – тобто непоінформованості особи про те, що її поведінка є кримінально караною за міжнародним правом – така помилка за загальним правилом не є підставою для звільнення. Проте існують винятки. Помилку в праві може бути враховано лише за двох умов:

1. вона виключає суб'єктивну сторону злочину (тобто відсутній умисел або інша форма вини);
2. особа діяла у зв'язку з виконанням наказу або на підставі правової норми, не усвідомлюючи її неправомірності.

Наприклад, у випадку нападу на медичних працівників, якщо особа не знала про їхній особливий статус, її помилка у праві не буде достатньою підставою для звільнення. Проте якщо вона виконувала наказ у

добросовісному переконанні, що цей наказ є законним, і він не був явно незаконним, – ситуація може розглядатися як виняток.

Отже, Римський статут визнає помилку у праві лише в особливих випадках, коли вона пов'язана з об'єктивним виключенням вини або із виконанням наказу в межах компетенції.

VI. Виконання наказу начальника або дотримання закону як підстава для звільнення від міжнародної кримінальної відповідальності

 Питання звільнення від відповідальності у зв'язку з виконанням наказу є одним із найбільш тривалих і дискусійних у міжнародному кримінальному праві. Ще в Статутах Нюрнберзького та Токійського трибуналів зазначалося, що факт виконання наказу не є виправданням для вчинення міжнародних злочинів. Цей підхід був підтриманий у документах Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії (ст. 7(4)) та Міжнародного трибуналу для Руанди (ст. 6(4)), а також у Статутах Спеціального суду по Сьєрра-Леоне та Спеціального трибуналу по Лівану.

Римський статут МКС певною мірою змінив підхід до цього інституту. Хоча загальна презумпція про недопустимість посилання на наказ як на підставу звільнення залишилася чинною, документ визнає можливість винятку за дотримання трьох умов:

1. особа мала юридичний обов'язок підкоритися наказу, виданому компетентним органом або посадовою особою;
2. вона не знала і не могла знати, що цей наказ є незаконним;
3. сам наказ не був явно протиправним за своєю суттю.

Ці умови потребують уточнення. Зокрема, якщо особа помилково вважала, що виконує законний наказ, виданий уповноваженим керівником, і діяла добросовісно, це вже буде розцінюватися як помилка у праві – і розглядатиметься відповідно до правил, що регулюють таку ситуацію.

Особливо важливо те, що положення Римського статуту прямо забороняють посилатися на наказ як на виправдання у випадках вчинення злочинів проти людяності або геноциду. Такі дії визнаються настільки тяжкими, що їх незаконність є очевидною для будь-якої особи, незалежно від обставин. Цей підхід, попри окрему критику в науковій літературі, відображає загальновизнану позицію міжнародної спільноти щодо неприпустимості участі в найтяжчих злочинах, навіть за умови формального підпорядкування наказам.

Таким чином, для звільнення від відповідальності через виконання наказу мають бути одночасно дотримані всі три вищезазначені умови. У разі злочинів геноциду або проти людяності ця підстава не застосовується, оскільки такі накази апріорі визнаються явно незаконними.

❓ Питання для самоконтролю:

1. У чому полягає відмінність між національним та міжнародним підходом до інституту звільнення від кримінальної відповідальності?
2. Які основні підстави звільнення від міжнародної кримінальної відповідальності передбачені Римським статутом МКС?
3. За яких умов психічне захворювання або розлад можуть стати підставою для звільнення від відповідальності?
4. У чому полягає різниця між добровільною та недобровільною інтоксикацією у контексті міжнародного кримінального права?
5. Які дії вважаються правомірними в умовах самооборони за Статутом МКС?
6. Що таке «крайня необхідність» і як вона впливає на кримінальну відповідальність особи?
7. У яких випадках помилка у факті може призвести до звільнення від відповідальності?
8. Чому помилка у праві за загальним правилом не є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності?
9. Які умови повинні бути виконані для звільнення особи від відповідальності у разі виконання наказу начальника?
10. Чому накази про вчинення злочинів проти людяності чи геноциду не можуть бути підставою для звільнення від відповідальності?

Тести:

1. Який документ першим закріпив норму про те, що посадове становище не є підставою для звільнення від відповідальності?
 - a) Статут ООН;
 - b) Женевські конвенції;
 - c) Статут Нюрнберзького трибуналу;
 - d) Римський статут МКС.
2. В яких випадках наказ начальника може бути підставою для звільнення від міжнародної кримінальної відповідальності згідно з Римським статутом МКС?
 - a) якщо особа була юридично зобов'язана його виконати, не знала про його незаконність, і наказ не був явно незаконним;
 - b) якщо наказ було віддано в умовах військового конфлікту;
 - c) якщо наказ суперечив міжнародному гуманітарному праву;
 - d) у всіх випадках.
3. Які з наведених підстав можуть звільняти особу від міжнародної кримінальної відповідальності?
 - a) психічне захворювання або розлад;
 - b) добровільна інтоксикація;
 - c) незнання закону;
 - d) виконання злочинного наказу.

4. В якому трибуналі розглядалася справа Есара Ланджо, де було використано підставу «недостатність розумової відповідальності»?

- a) Нюрнберзькому трибуналі;
- b) Міжнародному трибуналі по Руанді;
- c) Міжнародному трибуналі по колишній Югославії;
- d) Міжнародному кримінальному суді.

5. В яких випадках інтоксикація може звільнити особу від відповідальності?

- a) якщо особа не могла усвідомлювати характер своїх дій;
- b) якщо інтоксикація була добровільною;
- c) якщо особа перебувала під впливом алкоголю чи наркотиків;
- d) якщо особа була під примусовим впливом психотропних речовин;

6. Що таке екстрадиція?

- a) вигнання іноземців з території держави;
- b) видача особи іншій державі для суду або відбування покарання;
- c) надання притулку політичним біженцям;
- d) тимчасовий арешт особи за рішенням суду.

Практичні завдання:

1. Підготуйте огляд звільнення від відповідальності у справах Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії, Руанді та МКС. Окремо розгляньте випадки, пов'язані з: примусом; виконанням наказів; неповноліттям.

2. Створіть таблицю, у якій порівняйте підстави звільнення від відповідальності в національних кримінальних кодексах трьох держав та Римському статуті.

3. Напишіть есе на тему «Підстави звільнення від кримінальної відповідальності: баланс між правом людини на захист та міжнародним правопорядком» або «Моральна та юридична межа примусу у міжнародному кримінальному праві».

4. Проаналізуйте кейс Альфреда Йодля на Нюрнберзькому трибуналі. Визначте, як він аргументував своє звільнення від відповідальності, посилаючись на наказ вищого командування, та чому цей аргумент не був прийнятий судом. Напишіть коротке есе (до 500 слів) на тему: «Чи є виконання наказу підставою для звільнення від кримінальної відповідальності у міжнародному кримінальному праві?».

5. Проаналізуйте справу Мілошевича в Міжнародному трибуналі для колишньої Югославії. Дослідите твердження захисту щодо його статусу як голови держави та імунітету. Відповідно до Статуту Міжнародного кримінального суду (стаття 27), проаналізуйте, чи може офіційна посада бути підставою для звільнення від відповідальності.

ТЕМА 3. ПОКАРАННЯ В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Мета вивчення теми полягає у формуванні в здобувачів цілісного уявлення про систему санкцій у міжнародному кримінальному праві, їх правову природу, функції, цілі та особливості призначення. Розвинути здатність аналізувати практику міжнародних кримінальних судів щодо призначення покарань, зіставляти її з національними підходами та критично оцінювати ефективність застосовуваних санкцій у контексті забезпечення міжнародної кримінальної юстиції.

План:

- I. Поняття, цілі покарань у міжнародному кримінальному праві.
- II. Види покарань у міжнародному кримінальному праві.
- III. Виключна міра покарання (смертна кара).
- IV. Застосування заходів впливу і покарань щодо окремих категорій осіб.

Ключові терміни та поняття: покарання, міжнародні кримінальні трибунали, альтернативні санкції, смертна кара, право на життя, реабілітація, неповнолітні правопорушники, міжнародні конвенції, реституційне правосуддя, обмеження, позбавлення волі, довічне ув'язнення, штраф, конфіскації, арешт майна, конфіскація активів, повернення майна, отриманого злочинним шляхом.

I. Поняття, цілі покарань у міжнародному кримінальному праві.

 У міжнародно-правових актах, що передбачають відповідальність за міжнародні злочини, поняття «покарання» чітко не визначено. Зазвичай наводяться лише окремі його ознаки (наприклад, у Конвенції про запобігання злочину геноциду, Конвенції про боротьбу з ядерним тероризмом тощо). Це також стосується статутів міжнародних кримінальних трибуналів (для колишньої Югославії, Руанди, Сьєрра-Леоне, Лівану та ін.). Винятком є Модельний кримінальний кодекс СНД, де вказано, що покарання – це міра державного примусу, яка призначається за вироком суду і передбачає позбавлення або обмеження прав і свобод винного.

У правовій доктрині національних систем, зокрема в українській, поняття покарання частіше отримує доктринальне визначення як примусовий захід, що забезпечує дотримання кримінально-правового порядку, реалізується незалежно від волі винного і регулюється кримінальним, кримінально-процесуальним та кримінально-виконавчим законодавством.

Хоча багато держав імплементували норми міжнародних конвенцій у свої кримінальні кодекси (зокрема Україна), у науковій літературі ознаки

міжнародного покарання відображені слабо. Так, за Фаруком Хасаном, міжнародне кримінальне покарання ґрунтується на ідеях стримування, відплати або їх поєднання.

Цілі покарання сформульовані у міжнародних документах з прав людини (зокрема МПГПП, документах ООН, практиці ЄСПЛ) і включають: відплату, стримування, виправлення, реабілітацію, соціальну реінтеграцію, припинення безкарності, відновлення справедливості та миру. МПГПП, наприклад, підкреслює, що система виконання покарань має передбачати виправлення і перевиховання (ст. 10(3)), а Рада з прав людини наголошує на необхідності уникати виключно карального підходу.

Статут МТКЮ визначає такі цілі покарання, як встановлення справедливості, запобігання злочинам і сприяння примиренню. Модельний КК СНД серед завдань покарання також виокремлює відновлення соціальної справедливості, виправлення засудженого та попередження нових злочинів.

Особлива увага в міжнародному праві приділяється покаранню неповнолітніх. Документи, як-от МПГПП, Африканська хартія прав дитини, Пекінські правила та Європейські стандарти, вимагають урахування віку, розвитку, індивідуальних потреб і реабілітаційної мети покарання.

Професор Фульвіо Паломбіно зазначає, що основними функціями покарання у міжнародному кримінальному праві є відплата та стримування, тоді як реабілітаційна функція лишається менш вираженою, хоча й визнається важливою.

II. Види покарань у міжнародному кримінальному праві.

📖 Міжнародна договірна практика еволюціонувала від загальних норм, які лише визначали злочинність діянь без конкретизації покарань (наприклад, Конвенція про геноцид 1948 р., Конвенція 1929 р. щодо підробки грошових знаків), до актів, що прямо передбачають санкції (Конвенція ООН проти незаконного обігу наркотиків 1988 р., Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р.). Проф. Ш. Басіуні зауважував, що жоден із 315 міжнародних актів, ухвалених до 1988 р., не передбачав конкретних покарань – це залишалось на розсуд держав і міжнародних трибуналів.

Сучасні міжнародні акти все частіше містять як зобов'язання держав передбачати відповідні покарання, так і конкретні санкції, що сприяє уніфікації відповідальності за тяжкі злочини – геноцид, воєнні злочини, тероризм, торгівлю людьми тощо.

Міжнародні суди (МТКЮ, МТКР, МКС) передбачають покарання у вигляді обмеження чи позбавлення волі, включно з довічним ув'язненням. Водночас значне місце займають альтернативні санкції: *штрафи, конфіскації, арешт майна* (наприклад, у конвенціях 1961, 1988, 1997, 1998 рр.). Статут МКС дозволяє застосовувати *штрафи, конфіскацію активів, повернення майна, отриманого злочинним шляхом*.

Міжнародне співтовариство заохочує ширше використання альтернатив тюремному ув'язненню. Так, Токійські правила ООН визначають різноманітні альтернативи: зауваження, штрафи, умовне звільнення, суспільно корисні роботи, домашній арешт тощо. Кадомська декларація та інші документи рекомендують обмежене застосування позбавлення волі, а також розвиток програм суспільно корисних робіт.

Програми реституційного правосуддя пропонують залучення жертви, правопорушника та громади до примирення, з можливістю компенсації чи суспільно корисних робіт як результату. Такі заходи можуть застосовуватися на будь-якій стадії кримінального провадження за умови добровільної згоди сторін.

Регіональні документи, зокрема акти Ради Європи, рекомендують запроваджувати нові покарання: вилучення водійських прав, електронний моніторинг, застосування штрафів, соціальну реабілітацію через добровільну працю та обмеження, що не передбачають тюремного ув'язнення. Такі підходи сприяють гуманізації кримінального правосуддя та ресоціалізації правопорушників.

III. Виключна міра покарання (смертна кара).

 Смертна кара займає виняткове, радше маргінальне місце серед покарань у міжнародному кримінальному праві, оскільки суперечить праву на життя – нормі *jus cogens*, що охороняється міжнародними договорами, звичаєвим правом і національними системами. Історичними винятками є лише Статути Нюрнберзького (1945, ст. 27) та Токійського (1946, ст. 16) трибуналів, де вона передбачалась.

Право на життя закріплено в ключових міжнародних договорах з прав людини. Зокрема, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року (ст. 6) гарантує, що жодна особа не може бути свавільно позбавлена життя. Другий Факультативний протокол до цього Пакту зобов'язує держави скасувати смертну кару у межах своєї юрисдикції.

Конвенція про права дитини 1989 року (ст. 37(а)) встановлює заборону на призначення смертної кари та довічного ув'язнення без можливості звільнення особам, які вчинили злочин у віці до 18 років. Це є підтвердженням міжнародного консенсусу щодо неприйнятності смертної кари для неповнолітніх і вагітних жінок, що фактично наближає такі обмеження до імперативної норми.

Комітет ООН з прав людини у Зауваженні загального порядку №6 підкреслює, що право на життя є фундаментальним і не підлягає обмеженню навіть в умовах надзвичайного стану. Хоча МПГПП не містить прямої вимоги до повної відміни смертної кари, держави-учасниці мають обов'язок поступово звужувати сферу її застосування – залишаючи її лише для «найтяжчих злочинів» – та переглядати відповідне кримінальне законодавство.

На універсальному рівні ООН ухвалено низку резолюцій, що регламентують застосування смертної кари. Серед них – Резолюція Генеральної Асамблеї ООН №2857 (1971), яка визначає, що страта може застосовуватися лише за найтяжчі злочини, переважно навмисні вбивства або злочини з особливо тяжкими наслідками. Вирок має базуватися на чинному на час злочину законодавстві та бути винесеним лише на підставі чітких і беззаперечних доказів. Забороняється страта неповнолітніх, вагітних жінок, породіль та осіб, визнаних неосудними. Виконання вироку можливе лише після повного судового розгляду з дотриманням усіх гарантій справедливого судочинства.

Резолюція ЕКОСОР №1984/50 (1984) деталізує гарантії для осіб, засуджених до страти. Вона підтверджує, що смертна кара може бути призначена виключно за умисні злочини, які спричинили смерть або надзвичайно тяжкі наслідки. Вирок має спиратися на переконливі докази, а також гарантується право на апеляцію й помилування. Заборонено виконання смертного вироку до завершення апеляційних та інших процедур. Документ акцентує на необхідності максимально гуманного виконання страти.

Резолюція ЕКОСОР №1989/64 (1989) рекомендує державам додаткові заходи для посилення захисту прав осіб, яким загрожує страта. Зокрема: належна юридична допомога на всіх етапах, обов'язкове оскарження вироку, а також заборона застосування смертної кари до осіб із значними інтелектуальними порушеннями. Уперше на міжнародному рівні було запропоновано обмеження за віком – не засуджувати або не виконувати страту щодо осіб, які досягли певного віку. Це положення пізніше закріплене в Американській конвенції з прав людини, де встановлено заборону страти осіб, які на момент вчинення злочину були молодшими за 18 або старшими за 70 років (ст. 4(5)).

На універсальному міжнародному рівні ухвалено низку спеціалізованих документів щодо смертної кари, серед яких:

- Резолюція 2857 (XXVI) Генеральної Асамблеї ООН (1971): закликає обмежити застосування смертної кари лише до найтяжчих умисних злочинів зі смертельними наслідками. Забороняє страту осіб, які не досягли 18 років, вагітних, породіль і неосудних. Вимагає дотримання принципів справедливого судового розгляду, наявності переконливих доказів і зворотної дії законів, що пом'якшують відповідальність.

- Резолюція 1984/50 ЕКОСОР: посилює гарантії для засуджених до страти. Передбачає право на апеляцію, помилування або пом'якшення вироку, а також забороняє виконання вироку до завершення таких процедур. Страта має бути безболісною наскільки можливо.

- Резолюція 1989/64 ЕКОСОР: рекомендує забезпечити доступ до адвоката, перегляд вироку у вищій інстанції, захист осіб з розумовими порушеннями, а також встановити максимальний вік для застосування смертної кари.

- Резолюція 1989/65 ЕКОСОР: зобов'язує держави заборонити позазаконні, свавільні та сумарні страти й карати за них відповідно до кримінального законодавства. Наголошує, що жодні надзвичайні обставини, включно з війною, не можуть виправдовувати такі страти.

- Резолюція 1996/15 ЕКОСОР: акцентує на необхідності гарантування справедливого судового розгляду, доступу до перекладу, часу для апеляцій і подання клопотань про помилування. Наголошує на дотриманні Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими.

- Міннесотський протокол (2016): встановлює міжнародні стандарти ефективного розслідування випадків імовірного незаконного позбавлення життя. Застосовується у випадках смерті, пов'язаної з діями держави, її агентів або недодержанням обов'язку захищати життя.

Право на життя гарантують і регіональні міжнародні акти, зокрема Європейська конвенція з прав людини (ст. 2). Протокол №6 до неї передбачає скасування смертної кари, але допускає її застосування у випадках війни чи загрози війни, за умови суворого дотримання законодавства і обов'язкового повідомлення Ради Європи. Протокол №13 забороняє будь-які відступи від заборони смертної кари, навіть у надзвичайних ситуаціях.

Хартія фундаментальних прав ЄС підтверджує, що право на життя є абсолютним і смертна кара заборонена (ст. 2). У Стратегічних рамках ЄС щодо прав людини наголошується, що смертна кара і тортури є серйозним порушенням прав людини. Політика ЄС спрямована на повне скасування смертної кари в державах-членах, підтримку мораторію там, де вона ще існує, і дотримання мінімальних стандартів у разі її застосування. ЄС також вимагає прозорості інформації про практику застосування смертної кари для контролю і рекомендацій.

В актах ОБСЄ наголошується на обміні інформацією щодо смертної кари, залученні громадськості і неурядових організацій до її моніторингу.

Питання смертної кари у воєнний час врегульоване нормами міжнародного гуманітарного права (МГП), що захищають життя цивільних та осіб, які перестали брати участь у бойових діях. Заборонено вбивства, тортури, взяття заручників, покарання без належного судового розгляду (ст. 3 Женевської конвенції III, ст. 4 Додаткового протоколу II).

МГП не захищає життя комбатантів, які беруть участь у бойових діях, але обмежує застосування смертної кари до військовополонених. Зокрема, смертний вирок військовополоненому не може бути виконаний раніше ніж через 6 місяців після повідомлення держави-покровительки Генеральному секретарю ООН (ст. 101 Женевської конвенції III). Держава-покровителька має право бути проінформованою про вирок, апеляції і умови тримання військовополоненого.

Також МГП забороняє застосування смертної кари щодо вагітних жінок, матерів малолітніх дітей і неповнолітніх осіб, які скоїли правопорушення під час війни (ст. 75, 76 Додаткового протоколу I, ст. 6 Додаткового протоколу II).

IV. Застосування заходів впливу і покарань щодо окремих категорій осіб.

 Особливу увагу приділяють заходам впливу і санкціям для неповнолітніх. Конвенція ООН про права дитини (1989) наголошує на пошуку альтернатив тюремному ув'язненню дітей, яке має застосовуватися лише як крайній захід і на мінімальний термін (ст. 37). Головним пріоритетом є реабілітація та реінтеграція неповнолітніх (ст. 40).

Пекінські правила ООН рекомендують широкий спектр альтернативних заходів, таких як опіка, пробація, робота на благо громади, психотерапія та інші виховні заходи, щоб уникнути позбавлення волі (правило 18.1).

Типові стратегії ООН зі зменшення насильства над дітьми підкреслюють ефективність позасудових заходів і реституційного правосуддя, а також наголошують, що ув'язнення дітей слід застосовувати лише у крайньому випадку і на найкоротший строк (п. 7).

Щодо жінок, Бангкокські правила ООН закликають використовувати гендерно орієнтовані альтернативи ув'язненню. Визнано, що багато жінок не становлять загрози суспільству, а тюремне ув'язнення часто погіршує їхню реабілітацію та негативно впливає на їхніх дітей. Альтернативні санкції дозволяють жінкам виконувати обов'язки щодо догляду і ефективніше усувати причини правопорушень порівняно з тривалим ув'язненням.

Ще одна важлива категорія, для якої актуальне застосування альтернативних заходів покарання, – психічно хворі особи. Лікування таких осіб зазвичай є ефективнішим поза в'язницею, і за Принципами захисту психічно хворих та охорони психічного здоров'я вони мають перебувати у своїй громаді, а у разі потреби – в психіатричних закладах якомога ближче до дому. В'язниці не можуть замінити психіатричні лікарні.

Ці Принципи наголошують на необхідності надання психічно хворим найкращої доступної психіатричної допомоги в межах систем охорони здоров'я і соціального захисту (ст. 20(1)). Гарантуються їхні права на гуманне ставлення, повагу гідності, захист від насильства та експлуатації, заборона дискримінації за психічним станом, а також право на представництво інтересів (ст. 1).

Також у міжнародних актах звертається увага на альтернативні заходи покарання за злочини, пов'язані з наркотиками. У багатьох країнах значна частка ув'язнених – особи, засуджені за наркозлочини, однак не всі вони є організаторами торгівлі, часто вони страждають від залежності.

Для таких правопорушників доцільніші альтернативи ув'язненню, спрямовані на подолання наркозалежності. Цей підхід підтримують важливі міжнародні документи – Конвенція ООН про боротьбу з незаконним обігом наркотиків (1988) та Декларація ООН про скорочення попиту на наркотики (1999). Вони закликають уряди впроваджувати багатопланові ініціативи, серед яких – альтернативи ув'язненню.

Зокрема, відповідно до ст. 3(7) Конвенції, суди мають враховувати серйозність злочинів та обставини справи при вирішенні питання про дострокове або умовне звільнення осіб, засуджених за наркозлочини.

Декларація про керівні принципи скорочення попиту на наркотики рекомендує урядам, де це можливо та відповідає національному законодавству, застосовувати до осіб, які зловживають наркотиками, альтернативні заходи замість або разом із покаранням. Ці заходи мають бути спрямовані на лікування, реабілітацію, виховання, нагляд та соціальну реінтеграцію.

Також Декларація підкреслює важливість створення в системі кримінального правосуддя можливостей для надання освіти, лікування і реабілітації таким особам, а також тісної співпраці між органами правосуддя, охорони здоров'я і соціальними службами.

Організація Американських Держав приділяє особливу увагу застосуванню альтернатив тюремному ув'язненню для наркозалежних. Вона запровадила суди з лікування наркозалежності, які пропонують правопорушникам проходити лікування під судовим контролем замість ув'язнення. Такі програми спрямовані на лікування основної проблеми – залежності, що лежить в основі злочинної поведінки, а не лише на покаранні. Це допомагає розірвати замкнене коло злочинності, вживання наркотиків і ув'язнення.

Основні цілі таких судів – зменшення рецидиву, зниження витрат системи правосуддя та покращення соціальних результатів для учасників, зокрема відновлення сімейних та суспільних зв'язків. Для цього використовують комплексний підхід, що поєднує правосуддя, охорону здоров'я та соціальну реінтеграцію.

У деяких країнах офіційно впроваджено виведення осіб, які вживають заборонені наркотики, з кримінального судочинства через програми освіти та лікування для правопорушників, які відбувають покарання вперше.

Для осіб із більшою залежністю та ширшим кримінальним досьє, як у США та Австралії, існують спеціальні суди, які замінюють тюремне ув'язнення інтенсивною терапією. Вони контролюють лікування, заохочують дотримання режиму та застосовують санкції за порушення. Учасники мають утримуватись від наркотиків і виконувати лікувальні цілі, щоб успішно завершити програму.

Проблема надмірної представленості у в'язницях корінних народів, етнічних, релігійних та расових меншин, а також іноземних громадян є актуальною. Це порушує право на недискримінацію, закріплене в міжнародних документах, таких як Загальна декларація прав людини, міжнародні пакти і конвенції.

Висока частка меншин у кримінальній системі часто пояснюється упередженнями або нерівними умовами, наприклад, більшою поліцейською увагою у районах із високим рівнем злочинності. Навіть без явної дискримінації політика може несправедливо впливати на ці групи, обмежуючи

їх доступ до альтернатив тюремному ув'язненню. Необхідно постійно переглядати політику, щоб знаходити менш шкідливі для меншин способи забезпечення громадської безпеки.

Частка іноземців серед ув'язнених також є значною, і часто помилково вважають, що для них альтернативи ув'язненню недоступні через ризик втечі. Однак критерії участі в програмах варто адаптувати з урахуванням їхніх потреб.

Технічна допомога має включати інформування громадськості для зменшення упереджень, навчання поліції, суддів і прокурорів, а також розвиток стратегій у кримінальній системі для зниження надмірної представленості меншин.

Питання для самоконтролю:

1. Що розуміється під санкціями у міжнародному кримінальному праві?
2. Які основні види покарань передбачають міжнародні кримінальні трибунали?
3. Чим обґрунтовується заборона смертної кари в міжнародному праві?
4. Яке значення має принцип гуманності при визначенні покарання у міжнародному кримінальному судочинстві?
5. Які альтернативні покарання застосовуються у міжнародному кримінальному праві замість позбавлення волі?
6. У чому полягає мета застосування альтернативних санкцій?
7. Які фактори враховуються при призначенні покарання особі, засудженій міжнародним кримінальним судом?
8. Як міжнародні кримінальні суди враховують вік та психічний стан обвинуваченого?
9. У яких міжнародно-правових актах закріплені стандарти щодо покарання правопорушників?
10. Як співвідносяться поняття реабілітації, відновного правосуддя та покарання у міжнародному праві?

Тести:

1. Які основні цілі покарання у міжнародному кримінальному праві?
 - a) виправлення, відплата, стримування;
 - b) захист прав людини та реабілітація злочинця;
 - c) запобігання новим злочинам та примирення;
 - d) усі перелічені цілі.
2. Який документ передбачає покарання за геноцид?
 - a) Конвенція про захист прав людини;
 - b) Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р.;

- c) Європейська конвенція про екстрадицію;
- d) Римський статут міжнародного кримінального суду.

3. *Які основні види кримінальних санкцій застосовуються у міжнародному кримінальному праві?*

- a) громадські роботи, умовне звільнення;
- b) обмеження волі, позбавлення волі, довічне позбавлення волі;
- c) адміністративні стягнення, штрафи;
- d) виключно смертна кара.

4. *Яка міжнародна інституція має юрисдикцію щодо злочинів проти людяності та воєнних злочинів?*

- a) Європейський суд з прав людини;
- b) ООН;
- c) Міжнародний кримінальний суд
- d) Інтерпол

5. *Які додаткові покарання можуть бути застосовані поряд із основними санкціями?*

- a) умовне звільнення;
- b) конфіскація майна, штрафи, компенсація жертвам;
- c) усне зауваження;
- d) трудове виправлення.

Практичні завдання:

1. Проаналізуйте вироки Нюрнберзького трибуналу (наприклад, справи Германа Герінга, Альберта Шпеєра). Визначте, які санкції були застосовані, та як трибунал обґрунтовував їх призначення. Порівняйте міру покарання з обставинами кожної справи (роль обвинуваченого, характер злочину).

2. Ознайомтеся з Міжнародним трибуналом щодо Руанди (ICTR): справа Жана Камбанда. Дослідіть, як було визначено покарання для Жана Камбанда за геноцид. Оцініть роль обтяжуючих і пом'якшувальних обставин при визначенні санкцій.

3. На прикладі справи Томаса Лубанги (перша справа МКС) розгляньте, як суд визначав вид і розмір санкції. Які принципи Римського статуту вплинули на рішення?

4. Напишіть реферат на тему: «Санкції у міжнародному кримінальному праві: від Нюрнберга до МКС». Зосередьтеся на еволюції видів санкцій та їх обґрунтуванні.

5. Створіть таблицю, у якій порівняйте види санкцій, передбачені: Нюрнберзьким трибуналом., ICTR та ICTY, МКС (Римський статут).

6. Проаналізуйте принцип пропорційності покарання у міжнародному кримінальному праві. Підготуйте есе: «Як уникнути політизації санкцій у міжнародному кримінальному праві?»

7. Вивчіть одну з резолюцій Ради Безпеки ООН щодо створення міжнародного трибуналу (наприклад, резолюцію №827 про створення ICTY).

Проаналізуйте, як у ній описані повноваження трибуналу щодо призначення санкцій.

ТЕМА 4. ЮРИСДИКЦІЯ В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Мета вивчення теми полягає у формуванні у здобувачів розуміння сутності та видів юрисдикції в міжнародному кримінальному праві, розкрити її значення для забезпечення притягнення осіб до відповідальності за міжнародні злочини, ознайомити з принципами, на яких базується юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів, а також з механізмами взаємодії між міжнародною та національною юрисдикцією.

План:

- I. Поняття, види юрисдикції в міжнародному кримінальному праві
- II. Міжнародні органи кримінальної юрисдикції.
- III. Місце Міжнародного кримінального суду в системі міжнародного кримінального правосуддя

Ключові терміни та поняття: юрисдикція; універсальна юрисдикція; трибунали, міжнародний кримінальний суд; альтернативна юрисдикція; територіальна юрисдикція; екстериторіальна юрисдикція; принцип об'єктивної територіальності; доктрина наслідків; принцип захисту; принцип громадянства; принцип пасивної правосуб'єктності; принцип універсальності

I. Поняття, види юрисдикції в міжнародному кримінальному праві

 Питання юрисдикції тісно пов'язане з індивідуальною кримінальною відповідальністю в міжнародному праві. Водночас існують два окремі режими відповідальності – державна і персональна, які не виключають одне одного. Порушення може спричинити лише відповідальність держави, лише особи, або обох одночасно – це залежить від того, чи вважається діяння міжнародним злочином і чи може бути приписане державі.

Ці режими регулюються різними нормами. Наприклад, у Кодексі злочинів 1954 року та в Статуті МКС (ст. 25 п. 4) чітко зазначено, що особиста відповідальність не виключає відповідальність держави, і навпаки (див. також ст. 58 проєкту про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р.).

Попри розмежування, обидві системи взаємодіють, і в разі сумнівів слід шукати рішення, що узгоджує їх. Наприклад, було б нелогічно, якби особа уникла відповідальності, посилаючись на підстави, які держава не може використати.

Тип юрисдикції залежить від характеру злочину. Міжнародні злочини розглядають спеціалізовані органи, такі як Міжнародний кримінальний суд, залишковий механізм для трибуналів МТКЮ і МКТР, Спеціальний суд по

Сьєрра-Леоне тощо. При цьому держави також мають право переслідувати винних у міжнародних злочинах.

Злочини міжнародного характеру розглядаються національними судами, оскільки не входять до юрисдикції чинних міжнародних кримінальних трибуналів. Виняток – Статут Спеціального трибуналу по Лівану, де тероризм визнано міжнародним злочином. Більшість міжнародних договорів (щодо корупції, тероризму, торгівлі людьми, тортур тощо) зобов'язують держави криміналізувати відповідні діяння у своєму законодавстві.

Держави реалізують кримінальну юрисдикцію на підставі принципів: територіального, громадянства, пасивного суб'єкта, захисного, універсального та екстериторіального. Виділяють кілька форм юрисдикції:

- *Альтернативна юрисдикція*: якщо злочин охоплює кілька держав, справу розглядає держава, на території якої вчинено найтяжчий злочин (Договір 1889 р., Монтевідео).

- *Територіальна юрисдикція*: базова форма, коли злочин скоєно на території держави. Зараз її тлумачення розширюється на діяння, що мали негативний вплив на державу, хоч і були вчинені за її межами.

- *Екстериторіальна юрисдикція*: реалізація державою своїх повноважень поза власною територією. Вона охоплює три види юрисдикції:

- законодавчу – ухвалення норм;
- судову – вирішення справ;
- виконавчу – забезпечення виконання законів.

Законодавча юрисдикція є основою для правомірного застосування судової та виконавчої влади.

Вимоги до законного здійснення різних видів юрисдикції можуть відрізнятись. Проблеми з екстериторіальною законодавчою юрисдикцією зазвичай менш складні, ніж у разі судової чи виконавчої.

Екстериторіальність означає дії за межами державної території – суші, вод, повітряного простору, що може включати територію іншої держави, відкрите море, небо над ним або космос. Здебільшого державні органи реалізують свої функції лише в межах власної території, оскільки міжнародне право забороняє втручання в територіальну цілісність іншої держави без її згоди. Фізична присутність посадовців однієї держави на території іншої без дозволу вважається порушенням суверенітету.

Винятки, як-от дипломатичні та консульські представництва або військові бази, регулюються окремими нормами міжнародного права.

Щодо застосовного права, екстериторіальна юрисдикція – це застосування державою свого внутрішнього права за межами її території у власних інтересах. Якщо ж вона застосовує іноземне чи міжнародне право, це не вважається проявом екстериторіальної юрисдикції.

Хоча підстави для здійснення юрисдикції часто містяться у внутрішньому законодавстві, її легітимність – зокрема й екстериторіальної – визначається саме нормами міжнародного права.

Рішення Постійної палати міжнародного правосуддя у справі *Lotus* (1927) стало вихідною точкою для формування норм міжнародного права щодо екстериторіального здійснення юрисдикції. Згідно з ним, основне обмеження для держави полягає в тому, що вона не має права здійснювати свої повноваження на території іншої держави без її згоди. Таким чином, юрисдикція має територіальний характер і може поширюватись поза межі держави лише за наявності дозволу, що випливає з міжнародного звичаю або договору.

Водночас міжнародне право не забороняє державі здійснювати юрисдикцію *на власній території*, навіть щодо дій, що мали місце за кордоном, якщо вона не порушує міжнародно-правових меж. У цьому сенсі юрисдикція в межах власної території залишається вираженням державного суверенітету.

З часу справи *Lotus* концепція екстериторіальної юрисдикції зазнала еволюції, й сучасне міжнародне право визнає низку принципів, які дозволяють державі здійснювати юрисдикцію поза своєю територією за наявності достатнього зв'язку з особами, майном чи діями.

Основні принципи екстериторіальної юрисдикції:

1. *Принцип об'єктивної територіальності*. Держава може здійснювати юрисдикцію, якщо частина протиправної поведінки відбулася на її території.

2. *Доктрина наслідків*. Дозволяє юрисдикцію, якщо дії за межами держави мають істотні наслідки на її території, навіть без фізичної присутності елементів злочину на її землі.

3. *Принцип захисту*. Юрисдикція щодо дій, що загрожують національній безпеці (наприклад, шпигунство або підбивна діяльність), незалежно від місця їх вчинення.

4. *Принцип громадянства*. Держава має право встановлювати юрисдикцію щодо своїх громадян, незалежно від того, де саме вони вчинили дії (включаючи фізичних осіб, компанії, судна).

5. *Принцип пасивної правосуб'єктності*. Дає можливість здійснювати юрисдикцію щодо дій, що завдали шкоди громадянам держави за кордоном. Хоча спочатку цей принцип був суперечливим, нині він здобуває все більше визнання.

6. *Принцип універсальності*. Будь-яка держава може переслідувати особу за вчинення міжнародних злочинів (наприклад, геноцид, тортури, піратство), навіть за відсутності зв'язку з місцем злочину, жертвою чи злочинцем. У цьому разі юрисдикція здійснюється в інтересах усього міжнародного співтовариства.

Серед принципів, які найчастіше застосовуються державами для обґрунтування законодавчої чи судової юрисдикції у кримінально-правовій сфері, провідне місце посідають *принцип територіальності, принцип об'єктивної територіальності та принцип громадянства*. Ці підходи отримали широке міжнародне визнання.

Натомість застосування інших принципів, зокрема *пасивної правосуб'єктності, принципу захисту та доктрини наслідків*, залишається більш суперечливим. Проте останніми роками спостерігається тенденція до розширення прийнятних підстав для кримінальної юрисдикції, особливо щодо злочинів із серйозним міжнародним резонансом, таких як тероризм, кіберзлочинність та незаконний обіг наркотиків.

Застосування принципів у практиці держав:

Принцип пасивної правосуб'єктності все частіше визнається прийнятним щодо тероризму. Наприклад, у США на основі цього принципу були ухвалені нормативні акти та судові рішення, що обґрунтовують юрисдикцію щодо дій, які спричинили шкоду американським громадянам за кордоном.

Принцип захисту активно застосовується щодо кіберзлочинності та терористичних актів, зокрема через розширене тлумачення поняття «життєво важливі інтереси». Багато держав закріпили цей принцип у своєму законодавстві та практично застосовували його у судових справах.

Доктрина наслідків знайшла своє закріплення у національних правових системах для переслідування осіб, які, наприклад, вступають у змову щодо ввезення наркотиків з-за кордону, навіть без фізичної присутності чи дій на території держави.

Незважаючи на розширення законодавчої та судової юрисдикції, держави залишаються обмеженими у виконавчій юрисдикції: вони не можуть розслідувати злочини або арештовувати осіб на території іншої держави без її згоди. Однак на практиці держави часто відряджають своїх представників для участі у розслідуваннях чи арештах у межах справ, пов'язаних із тероризмом, кіберзлочинністю або наркоторгівлею, іноді навіть у сумнівний із правової точки зору спосіб.

Збільшення випадків екстериторіального застосування юрисдикції зумовлене низкою глобальних чинників:

- а) зростанням кількості громадян, які подорожують або працюють за кордоном;
- б) активізацією діяльності транснаціональних корпорацій;
- с) глобалізацією економіки, включаючи фінансові операції;
- д) зростанням обсягів транснаціональної злочинності (наркотрафік, відмивання коштів, біржові шахрайства, тероризм);
- е) збільшенням потоків нелегальної міграції;
- ф) активним використанням інтернету у транснаціональному просторі для як легальної, так і незаконної діяльності, зокрема кіберзлочинів, онлайн-шахрайств, торгівлі в даркнеті тощо

Універсальна юрисдикція – це принцип міжнародного права, відповідно до якого будь-яка держава має право переслідувати осіб за найбільш тяжкі злочини, що становлять загрозу для всієї міжнародної спільноти. Йдеться про такі злочини, як геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та

катування. Їхнє переслідування можливе незалежно від місця вчинення злочину, національності обвинуваченого чи жертви.

Цей принцип відрізняється від традиційних форм юрисдикції (територіальної, персональної), які передбачають певний зв'язок між державою та злочином. Універсальна юрисдикція застосовується, коли такий зв'язок відсутній, а інші механізми відповідальності не діють.

Юрисдикція такого типу ґрунтується на міжнародних угодах (наприклад, Конвенція проти катувань 1984 року) та нормах звичаєвого права. У ряді випадків вона може застосовуватись за відсутності обвинуваченого на території держави, що її реалізує, – хоча це питання часто є предметом дискусій.

Для впровадження універсальної юрисдикції держави мають ухвалити відповідне внутрішнє законодавство, яке криміналізує міжнародні злочини й передбачає процедури їх переслідування. Деякі міжнародні договори прямо зобов'язують сторони забезпечити такі норми в національному праві.

За даними Amnesty International, станом на 2012 рік, 147 держав передбачили універсальну юрисдикцію хоча б щодо одного міжнародного злочину, зокрема: воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду або катувань.

Приклади національного законодавства:

- Нова Зеландія: Закон 2000 року дозволяє судове переслідування за міжнародні злочини без урахування громадянства обвинуваченого, місця вчинення злочину чи присутності особи в країні.
- Канада: Закон про злочини проти людяності та воєнні злочини 2000 року дозволяє розгляд справ навіть за відсутності обвинуваченого на території Канади.

Історичний прецедент – справа *Аугусто Піночета*, чилійського диктатора, якого іспанські органи правосуддя намагались екстрадувати з Великої Британії у 1998 році. Попри відсутність вироку, справа мала значний вплив на розвиток міжнародного права.

Серед нещодавніх прикладів – справа *іранського чиновника Хаміда Нурі*, засудженого у 2022 році шведським судом за воєнні злочини, пов'язані з масовими стратами політичних в'язнів в Ірані у 1988 році.

Універсальна юрисдикція підтримується положеннями Женевських конвенцій 1949 року та їхніх Протоколів, які зобов'язують держави переслідувати осіб, підозрюваних у серйозних порушеннях міжнародного гуманітарного права, незалежно від місця вчинення злочину чи громадянства.

Хоча універсальна юрисдикція відіграє ключову роль у боротьбі з безкарністю, її застосування залишається обмеженим і часто залежить від політичної волі, законодавчої бази та доказової бази в конкретних справах.

Основна відповідальність за розслідування та переслідування осіб, підозрюваних у тяжких порушеннях міжнародного гуманітарного права (МГП), лежить на державах. Якщо держава не діє, інші країни можуть

застосовувати універсальну юрисдикцію, щоб забезпечити відповідальність і запобігти безкарності.

МГП зобов'язує держави приймати такі заходи:

1. Запровадити національні закони, які забороняють тяжкі порушення і передбачають покарання, охоплюючи всі випадки незалежно від національності винних і місця вчинення злочину.

2. Розшукувати, притягувати до відповідальності та за потреби екстрадувати підозрюваних.

3. Відповідати за дії військових командирів, які повинні запобігати злочинам, припиняти їх і карати винних серед підпорядкованих.

4. Надавати взаємну судову допомогу у справах, пов'язаних із серйозними порушеннями.

Ці обов'язки діють як у мирний час, так і під час конфліктів, і мають виконуватися превентивно, до вчинення злочинів. Аналогічні зобов'язання поширюються на геноцид і злочини проти людяності.

За даними Міжнародного Комітету Червоного Хреста, понад 110 держав запровадили універсальну юрисдикцію щодо серйозних порушень МГП. У багатьох країнах створені спеціальні підрозділи в судах і прокуратурах для розслідування і переслідування воєнних злочинів. Кількість таких судових процесів постійно зростає.

II. Міжнародні органи кримінальної юрисдикції.

 Питання притягнення до відповідальності за найтяжчі злочини завжди хвилювало людство, особливо коли йдеться про масові злочини з великою кількістю жертв. Після Другої світової війни, внаслідок якої загинули мільйони мирних жителів і військових, держави-переможниці ініціювали створення міжнародних судів для покарання воєнних злочинців.

У результаті було утворено два трибунали – Нюрнберзький (1945 р.) і Токійський (1946 р.). Нюрнберзький міжнародний воєнний трибунал став першим міжнародним судом, який визначив і закріпив у своєму Статуті склад основних міжнародних злочинів: злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності. Він також уперше закріпив персональну кримінальну відповідальність керівників держав, організаторів і пособників, які діяли від імені держави.

Принципи Нюрнберзького трибуналу були визнані загальними засадами міжнародного права і стали основою для подальших міжнародних актів, зокрема Конвенції про геноцид (1948), Женевських конвенцій (1949), Додаткових протоколів до них, а також Конвенції 1968 року про незастосування строків давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності.

Трибунал мав право призначати як смертну кару, так і інші види покарання. Його вирoki були остаточними та не підлягали оскарженню.

Токійський міжнародний воєнний трибунал було створено з метою забезпечення справедливого і швидкого судового розгляду головних воєнних злочинців Далекого Сходу. Його юрисдикція охоплювала три категорії злочинів: злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності.

Статут Трибуналу значною мірою повторював положення Нюрнберзького трибуналу. Він визначав відповідальність осіб, які діяли в рамках злочинної змови, займали високі державні посади чи належали до організацій, причетних до вчинення злочинів. Також були передбачені процесуальні гарантії для обвинувачених, порядок проведення засідань і повноваження Трибуналу.

Як і в Нюрнберзі, максимальним покаранням могла бути смертна кара або інше покарання, яке суд визнавав справедливим.

У 1990-х роках світ знову зіткнувся зі злочинами проти людяності – цього разу в колишній Югославії та Руанді. Для розслідування цих подій і притягнення винних до відповідальності під егідою ООН було створено два тимчасові міжнародні трибунали:

- *Міжнародний трибунал по колишній Югославії (МТКЮ)* – на підставі резолюції Ради Безпеки ООН № 827 (1993),
- *Міжнародний трибунал по Руанді (МКТР)* – на підставі резолюції № 955 (1994).

МТКЮ мав юрисдикцію щодо злочинів, скоєних на території колишньої Югославії з 1 січня 1991 р.: серйозних порушень Женевських конвенцій 1949 р., воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду. Суд переслідував лише фізичних осіб незалежно від їх посадового статусу. Важливим положенням було визнання відповідальності за дії підлеглих та скоєння злочину за наказом. Основним видом покарання визначено позбавлення волі, можливе також повернення незаконно отриманого майна та пом'якшення вироку.

МКТР діяв за аналогічними правилами, з урахуванням контексту подій у Руанді. Його юрисдикція охоплювала територію Руанди та сусідні держави, а також період з 1 січня до 31 грудня 1994 р. Передбачено пріоритет юрисдикції Трибуналу над національними судами. Як і в *МТКЮ*, посадове становище або виконання наказу не звільняло від відповідальності.

У 2010 році для завершення роботи трибуналів було створено *Міжнародний залишковий механізм для кримінальних трибуналів*. Він перебрав частину функцій *МТКЮ* і *МКТР* та складається з двох підрозділів – у Гаазі та Аруші.

Гібридні (змішані, інтернаціоналізовані) кримінальні трибунали поєднують національні та міжнародні елементи у своїй структурі, юрисдикції та складі. Вони створюються за угодами між державами та міжнародними організаціями, часто – з участю ООН. Юрисдикція таких трибуналів охоплює як міжнародні, так і національні злочини, а персонал включає і місцевих, і міжнародних суддів, прокурорів та слідчих.

До гібридних трибуналів належать:

1. *Спеціальні колегії та відділ з тяжких злочинів у Східному Тиморі (SPSC та SCU).* У період після індонезійської окупації (1999–2002 рр.) ООН здійснювала тимчасове управління Східним Тимором (UNTAET) та створила спеціальні судові органи. Колегії розглядали міжнародні (злочини проти людяності) та національні злочини, вчинені у 1999 р. Вони склалися з одного національного та двох міжнародних суддів, що забезпечувало гібридний характер. Прокуратура (SCU) діяла окремо, з переважно міжнародним персоналом. Робота цих структур тривала до 2005 р. Головною проблемою була відмова Індонезії співпрацювати.

2. *Колегії відповідно до Положення 64 у судах Косова.* Після конфлікту в Косово у 1999 р. місія ООН (UNMIK) дозволила міжнародним суддям і прокурорам працювати у національних судах разом з косівськими колегами. Спочатку панелі були неефективні через кадрові, політичні й фінансові труднощі. Постанова UNMIK 2000/64 дозволила формування колегій щонайменше з двох міжнародних суддів і одного місцевого для розгляду особливо тяжких справ. Проте брак кваліфікованих міжнародних кадрів і відсутність довіри до неупередженості призводили до проблем з об'єктивністю рішень.

3. *Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне: юрисдикція та особливості діяльності.* Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне (СССЛ) було створено на основі Угоди між ООН і урядом Сьєрра-Леоне відповідно до Резолюції Ради Безпеки ООН № 1315 (2000). Суд функціонував на підставі власного Статуту та процесуальних правил, подібних до правил Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди.

Юрисдикція СССЛ поширювалася на осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та національного законодавства Сьєрра-Леоне, що мали місце під час громадянської війни (з 30 листопада 1996 року). До таких порушень належали:

- Злочини проти людяності (вбивства, зґвалтування, поневолення, тортури, сексуальне насильство, переслідування тощо);
- Порушення норм гуманітарного права, передбачених статтею 3 Женевських конвенцій та Другим додатковим протоколом (жорстоке поводження, терор, колективні покарання, знущання з гідності, взяття заручників тощо);
- Інші тяжкі порушення, як-от умисні напади на цивільне населення, гуманітарний персонал або миротворців, а також вербування дітей до збройних формувань.

Статут СССЛ прямо виключав з його юрисдикції миротворців та пов'язаний персонал, якщо вони діяли згідно з міжнародними угодами; однак, у разі відмови держави-відправника притягнути їх до відповідальності, суд міг здійснити переслідування за рішенням Ради Безпеки ООН.

СССЛ мав право переслідувати також за злочини, передбачені кримінальним законодавством Сьєрра-Леоне – зокрема, за насильство проти

дівчат і безглузде знищення майна. Таке положення не передбачалося в статутах інших міжнародних трибуналів.

Суд мав пріоритет над національними судами Сьєрра-Леоне, і міг перебирати справи на будь-якому етапі розгляду. Особи, вже засуджені або виправдані національним судом, могли бути знову притягнуті до відповідальності СССЛ за міжнародні злочини, якщо розгляд був поверховим або упередженим.

До юрисдикції суду належали лише фізичні особи, незалежно від офіційного статусу. Суд міг притягнути до відповідальності навіть чинного главу держави. Неповнолітні до 15 років були виключені з юрисдикції; до осіб віком від 15 до 18 років застосовувалися спеціальні виправні заходи.

Покарання, передбачені судом, включали позбавлення волі (без зазначення максимального строку) та конфіскацію незаконно набутого майна з можливістю його повернення власникам або державі.

СССЛ був першим судом, що визнав примусовий шлюб як злочин проти людяності, засудив за використання дітей-солдатів, а також за напади на миротворців ООН. Він став першим з часів Нюрнберзького процесу судом, що притягнув до відповідальності чинного главу держави – президента Ліберії Чарльза Тейлора.

У 2013 році СССЛ завершив свою діяльність і передав залишкові функції спеціально створеному Залишковому механізму, який продовжує нагляд за виконанням рішень суду, збереженням архівів, підтримкою свідків та допомогою національним органам юстиції.

4. *Спеціальний трибунал по Лівану (СТЛ)* було створено за угодою між ООН і урядом Лівану на виконання резолюції Ради Безпеки ООН № 1664 (2006). Його мандат охоплював розслідування та переслідування осіб, відповідальних за вибух 14 лютого 2005 року, внаслідок якого загинув колишній прем'єр-міністр Лівану Рафік Харірі та інші особи.

Пізніше юрисдикція трибуналу була поширена на низку інших нападів, скоєних у період з жовтня 2004 по грудень 2005 року, якщо їхній характер і обставини були подібними до вбивства Харірі. Це обґрунтовувалося:

- виявленням зв'язком між цими злочинами;
- зацікавленістю Ради Безпеки у встановленні відповідальності за всі пов'язані напади;
- прагненням уникнути вибіркового правосуддя.

Предметна юрисдикція. СТЛ розглядав злочини відповідно до кримінального законодавства Лівану, зокрема щодо тероризму, вбивств, змов, участі в злочинах, недонесення та незаконних об'єднань. Також застосовувалися окремі положення закону 1958 року щодо підривної діяльності й міжконфесійної ворожнечі. Водночас суд не застосовував деякі види покарань, передбачені національним правом, наприклад смертну кару чи примусову працю.

Персональна юрисдикція. Суд мав право притягати до відповідальності осіб, які організували, сприяли або віддали наказ про вчинення злочину.

Передбачалася відповідальність керівників за дії підлеглих, а виконання злочинного наказу не звільняло особу від покарання, хоча могло розглядатися як пом'якшувальна обставина.

Паралельна юрисдикція. СТЛ і суди Лівану мають паралельну юрисдикцію, однак трибунал має пріоритет у межах своєї компетенції.

Передбачалися позбавлення волі на певний строк або довічне ув'язнення. При визначенні строку суд керувався як міжнародною, так і національною практикою.

СТЛ став першим міжнародним судом, що розглядав тероризм як окремий злочин міжнародного значення. Він застосовував лівантське визначення тероризму, де ключовим елементом є використання засобів, здатних створити суспільну небезпеку (вибухівка, токсичні речовини, інфекційні агенти тощо). Апеляційна палата суду у 2011 році визнала цей список відкритим та підтвердила статус тероризму як міжнародного злочину.

5. *Надзвичайні палати в судах Камбоджі (НПСК)* були створені на основі угоди між ООН і урядом Камбоджі для притягнення до відповідальності осіб, винних у злочинах, скоєних під час режиму червоних кхмерів (1975–1979 рр.). Це національний суд із міжнародною участю, який функціонує в межах камбоджійської правової системи за підтримки ООН у межах програми UNAKRT.

Режим червоних кхмерів перебував при владі з квітня 1975 до січня 1979 року. За цей період, за оцінками, загинуло до трьох мільйонів людей. Після його падіння країна ще довго перебувала в стані громадянської війни, яка завершилася лише в 1998 році. У 1997 році Камбоджа звернулася до ООН по допомогу в організації правосуддя над лідерами цього режиму. У 2001 році було ухвалено закон про створення спеціального суду.

Хоча уряд Камбоджі наполягав на проведенні суду на своїй території з участю місцевих суддів, він визнав необхідність залучення міжнародної допомоги через слабкість національної судової системи та масштаб міжнародних злочинів. У 2003 році було досягнуто домовленості з ООН про формат співпраці.

НПСК уповноважені судити лише дві категорії осіб:

1. Вищих керівників Демократичної Кампучії.
2. Тих, хто несе найбільшу відповідальність за тяжкі злочини.

Юрисдикція суду охоплює злочини, вчинені з 17 квітня 1975 до 6 січня 1979 року, зокрема: геноцид; злочини проти людяності; серйозні порушення міжнародного гуманітарного права (включно з Женевськими конвенціями); вбивства, тортури, релігійні переслідування; знищення культурних цінностей та злочини проти осіб під міжнародним захистом.

6. *Надзвичайні африканські палати (НАП)* були створені 22 серпня 2012 року за угодою між Африканським Союзом та Сенегалом для розгляду міжнародних злочинів, скоєних у Чаді під час правління Хіссена Хабре (1982–1990 рр.). Вони діяли в межах сенегальської судової системи – на базі суду Дакара.

Статут НАП, доданий до відповідної міжнародної угоди, визначає їхню організацію і порядок роботи. У справах, не врегульованих Статутом, застосовуються кримінальні й процесуальні норми Сенегалу, а також міжнародні договори, ратифіковані країною.

НАП мали повноваження судити осіб, відповідальних за найтяжчі міжнародні злочини, скоєні на території Чаду у 1982–1990 рр., а саме: геноцид; злочини проти людяності; військові злочини; тортури.

Справа Хіссена Хабре. Судовий процес над Хабре розпочався 20 липня 2015 року та став першим в історії Африки прикладом застосування універсальної юрисдикції до колишнього глави держави іншої країни. 30 травня 2016 року Хабре було визнано винним у численних міжнародних злочинах, включно з вбивствами, тортурами, зґвалтуванням, сексуальним рабством і незаконними затриманнями. 27 квітня 2017 року Апеляційна палата підтвердила вирок, завершивши судовий процес.

III. Місце Міжнародного кримінального суду в системі міжнародного кримінального правосуддя

 Прийняття Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС) 17 липня 1998 року стало важливим кроком у створенні постійного міжнародного судового органу для притягнення до відповідальності осіб за тяжкі міжнародні злочини. Статут встановлює універсальну юрисдикцію, що дозволяє переслідувати злочинців незалежно від їхнього громадянства, місця проживання або скоєння злочину, забезпечуючи принцип невідворотності покарання і справедливості для потерпілих.

До компетенції МКС належать злочини геноциду, військові злочини, злочини проти людяності, агресія, які були вчинені після 1 липня 2002 року. Право порушувати справу мають держави – учасниці Статуту, Рада Безпеки ООН, Прокурор та інші держави, що визнають юрисдикцію Суду.

Юрисдикція МКС є додатковою: він розглядає справи лише у випадках, коли національні суди не можуть або не хочуть ефективно здійснювати правосуддя. Суд розглядає осіб, які досягли 18 років, незалежно від їхнього статусу чи імунітетів, включно з командирською відповідальністю.

Вироки МКС можуть включати позбавлення волі, штрафи, конфіскацію майна та відшкодування шкоди потерпілим. Судова палата приймає рішення колегіально, а вирок можна оскаржити в Апеляційній палаті.

МКС базується в Гаазі (Нідерланди) і має правосуб'єктність, необхідні привілеї та імунітети для виконання своїх функцій. Україна підписала і ратифікувала Римський статут у 2024 році, а також звернулася до МКС із заявами щодо злочинів, скоєних на її території з 2013 року.

У лютому 2022 року прокурор МКС оголосив про початок розслідування ситуації в Україні щодо військових злочинів, злочинів проти людяності та

геноциду, після звернень ряду держав-учасниць. Відтоді видано ордери на арешт кількох високопосадовців Росії за підозрою у скоєнні злочинів.

Для збору інформації було створено спеціальний портал, через який можна повідомляти про факти, пов'язані зі справою в Україні.

Питання для самоконтролю:

1. Коли був прийнятий Римський статут і яке його значення для міжнародного кримінального права?
2. Які злочини входять до юрисдикції Міжнародного кримінального суду?
3. Що означає принцип комплементарності у діяльності МКС?
4. Які суб'єкти мають право ініціювати розгляд справ у Міжнародному кримінальному суді?
5. Які умови мають бути виконані для того, щоб МКС прийняв справу до розгляду?
6. У чому полягає особливість персональної юрисдикції МКС?
7. Як Статут МКС регулює питання відповідальності командирів і начальників?
8. Які види покарань може призначати МКС за скоєння міжнародних злочинів?
9. Які права має потерпіла сторона у процесі, що розглядається в МКС?
10. Як Україна співпрацює з Міжнародним кримінальним судом?
11. Які справи щодо України перебувають у провадженні МКС?
12. У яких випадках рішення національних судів не виключають юрисдикцію МКС?
13. Яким чином здійснюється апеляційне провадження в рамках МКС?
14. Які привілеї, імунітети та правоздатність має МКС як міжнародний орган?
15. Яке значення мають ордери на арешт, видані МКС у контексті збройного конфлікту в Україні?

Тести:

1. Який трибунал вперше розглядав тероризм як міжнародний злочин?
 - a) Міжнародний кримінальний суд;
 - b) Спеціальний трибунал для Лівану;
 - c) Трибунал щодо колишньої Югославії;
 - d) Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі.
2. Який принцип дозволяє державам здійснювати кримінальну юрисдикцію щодо своїх громадян, навіть якщо злочин скоєно за кордоном?
 - a) принцип універсальної юрисдикції;
 - b) принцип територіальності;
 - c) принцип громадянства;

d) принцип захисту.

3. Який з перелічених злочинів не підпадає під юрисдикцію міжнародного кримінального права?

- a) геноцид;
- b) корупція у державному секторі;
- c) воєнні злочини;
- d) злочини проти людяності.

4. До екстериторіальної юрисдикції держави відноситься:

- a) судовий процес у межах країни;
- b) здійснення кримінального переслідування за межами своєї території;
- c) обмеження дії власного законодавства тільки на територію держави;
- d) врегулювання комерційних спорів між компаніями;

5. Яке з наведених тверджень щодо «Доктрини наслідків» є правильним?

- a) вона стосується лише воєнних злочинів;
- b) вона застосовується тільки до громадян держави, яка розглядає справу;
- c) вона встановлює юрисдикцію, якщо дії, вчинені за межами країни, спричинили серйозні наслідки на її території;
- d) вона регулює винятково злочини, пов'язані з економікою.

Практичні завдання:

1. Справа А. Ейхмана (Attorney-General of the Government of Israel v. Eichmann, 1961)

Визначте, на якому принципі юрисдикції базувалось переслідування Ейхмана Ізраїлем (Справа А. Ейхмана (Attorney-General of the Government of Israel v. Eichmann, 1961). Проаналізуйте аргументи сторін щодо законності екстрадиції та юрисдикції ізраїльського суду. Чи відповідав вирок принципу універсальної юрисдикції?

2. Як у справі Тадича (Prosecutor v. Duško Tadić, ICTY, 1995) Міжнародний трибунал для колишньої Югославії обґрунтовував свою юрисдикцію? Як ця справа вплинула на розвиток концепції міжнародної кримінальної юстиції?

3. Визначте, як юрисдикція МКС застосовується до подій в Україні.

4. Чи повинна діяти універсальна юрисдикція щодо всіх міжнародних злочинів, чи лише щодо геноциду та злочинів проти людяності? Чи можуть національні суди ефективно реалізовувати юрисдикцію щодо міжнародних злочинів? Чи варто МКС мати автоматичну юрисдикцію, незалежно від ратифікації Римського статуту?

5. Описати процедуру вирішення питання підсудності справи Міжнародному кримінальному суду. Якими повноваженнями при цьому наділяються Прокурор МКС, Палата попереднього провадження МКС, обвинувачений та зацікавлена держава?

6. Підготуйте короткий огляд юрисдикції міжнародних кримінальних судів (ICTY, ICTR, МКС). Визначте відмінності у їх юрисдикції (*ratione loci*, *ratione personae*, *ratione materiae*, *ratione temporis*).

7. Створіть таблицю, у якій порівняйте юрисдикцію національних судів та МКС. Визначте, коли національна юрисдикція має пріоритет над міжнародною.

8. Напишіть есе на тему: «Чи повинні міжнародні кримінальні суди мати пріоритет над національними судами?», «Юрисдикція МКС у випадку держав, які не ратифікували Римський статут: проблеми та перспективи».

ТЕМА 5. ЗЛОЧИНИ В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Мета вивчення теми полягає у формуванні і оволодінні теоретичними знаннями про види злочинів і міжнародному кримінальному праві, їх правову природу, склад та ознаки, а також формування розуміння механізмів кримінальної відповідальності за такі злочини у світовій правовій системі.

План:

- I. Поняття злочину в міжнародному кримінальному праві.
- II. Класифікація злочинів у міжнародному кримінальному праві.
- III. Склад міжнародного злочину.
- IV. Незакінчений злочин в міжнародному кримінальному праві.
- V. Співучасть у міжнародному кримінальному праві.

Ключові терміни та поняття: співучасть; об'єктивна сторона злочину; суб'єктивна сторона злочину; кваліфікуючі ознаки; крайня необхідність; індивідуальна кримінальна відповідальність; суб'єкт злочину; склад злочину; командна відповідальність; неприпустимість строків давності.

I. Поняття злочину в міжнародному кримінальному праві

 Злочин є як соціальним явищем, так і юридичним фактом, тому належить до ключових понять кримінального права. У національних правових системах існує чітке визначення цього терміна. Натомість у міжнародному кримінальному праві таке визначення на нормативному рівні відсутнє.

Це частково пояснюється відсутністю єдності в термінології – вживаються різні поняття: «міжнародні злочини», «злочини проти міжнародного права», «злочини за міжнародним правом», «злочини проти миру і безпеки людства» тощо. Хоча ці терміни схожі, їх зміст може істотно відрізнятися, і це є предметом доктринальних дискусій.

У науковій літературі пропонується низка визначень міжнародного злочину, які зазвичай включають такі ознаки: порушення основоположних норм міжнародного права, загроза для миру, безпеки, прав людини та життєво важливих інтересів світового співтовариства. Часто наголошується на тому, що такі злочини вчиняються представниками державної влади або за її мовчазної згоди, а відповідальність може нести як особа, так і держава.

Попри відсутність єдиної дефініції, у міжнародних правових актах містяться формулювання, що дають змогу виокремити деякі загальні риси міжнародного злочину. Наприклад, у проєкті статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння зазначено, що міжнародним злочином вважається порушення такого зобов'язання, яке має критичне значення для всього міжнародного співтовариства.

До основних ознак міжнародного злочину належать:

1. *Суспільна небезпека* – полягає в здатності злочину завдати шкоди важливим об'єктам міжнародного захисту (мир, безпека, права людини). Ці злочини становлять загрозу для всього людства, але можуть істотно відрізнятись за ступенем небезпеки – наприклад, геноцид і ненадання допомоги потерпілим мають різний рівень суспільної шкідливості.

2. *Протиправність* – злочин повинен бути прямо заборонений нормами міжнародного кримінального права. Принцип «*nullum crimen sine lege*» (немає злочину без закону) є ключовим і виключає застосування аналогії.

3. *Винність* – характеризується усвідомленням і волею особи, яка вчиняє злочин. У міжнародному кримінальному праві не завжди використовуються звичні для національного права терміни «умисел» чи «необережність», однак діяння часто описуються як свідомі або навмисні, іноді з використанням поняття «спеціального наміру» (*dolus specialis*).

4. *Караність* – не завжди прямо визначається в міжнародному кримінальному праві. Часто міжнародне право передбачає лише загальну відповідальність, а конкретні санкції встановлюються національними системами. Водночас, наприклад, Римський статут МКС передбачає такі покарання, як позбавлення волі до 30 років або довічне, а також штрафи та конфіскацію майна.

Відсутність універсального визначення злочину ускладнює запобігання та притягнення до відповідальності за міжнародні злочини. Це питання неодноразово піднімалося в документах ООН, де наголошується на необхідності узгодження основних елементів поняття «міжнародний злочин».

II. Класифікація злочинів у міжнародному кримінальному праві

 На сьогодні у міжнародному кримінальному праві відсутня єдина загальновизнана класифікація злочинів. Це пов'язано з комплексним характером самої галузі, численними підходами до її визначення та різними контекстами застосування, що ускладнює формування універсального підходу.

Найчастіше злочини поділяють на дві основні категорії: *міжнародні злочини* і *злочини міжнародного характеру*. Перші становлять загрозу для міжнародного миру й безпеки, а другі – порушують міждержавні зобов'язання і зачіпають приватні інтереси, хоча й мають міжнародне значення.

Класифікація міжнародних злочинів бере початок із Нюрнберзького процесу, де було виокремлено три основні категорії: злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності. Згодом ООН ініціювала подальшу розробку правових принципів і норм для переслідування таких діянь. Ці злочини стали предметом юрисдикції спеціально створених міжнародних трибуналів, наприклад, для колишньої Югославії та Руанди.

У 1998 році було ухвалено Римський статут, який закріпив створення Міжнародного кримінального суду (МКС). Він розглядає чотири основні види міжнародних злочинів: *геноцид*, *злочини проти людяності*, *воєнні злочини* і

злочин агресії. Статут не лише кодифікував відповідні норми, а й розширив їх, зокрема включивши нові форми злочинів, наприклад, посягання на культурні цінності. Вчинення таких злочинів може тягнути за собою як *відповідальність держави, так і індивідуальну кримінальну відповідальність* конкретних осіб, що діяли від імені держави.

Іншу категорію становлять *злочини міжнародного характеру*, які не спрямовані безпосередньо проти миру і безпеки людства, але потребують міжнародного реагування. До них належать, зокрема: *тероризм, піратство, торгівля людьми, незаконний обіг наркотиків і зброї, підробка грошей, порушення у сфері екології тощо*. Такі злочини зазвичай регулюються міжнародними конвенціями, які зобов'язують держави-учасниці впровадити відповідні норми у своє національне законодавство.

У науковій літературі ці злочини умовно поділяють на кілька груп за об'єктом посягання:

1. *Терористичні злочини* – захоплення повітряних суден, заручників, злочини проти дипломатичних осіб, незаконне використання ядерних матеріалів тощо.

2. *Посягання на свободу особи* – рабство, торгівля людьми, катування.

3. *Злочини проти громадської та економічної безпеки* – екологічні злочини, незаконне зберігання зброї, порушення правил мореплавства, хуліганські дії під час масових заходів.

4. *Злочини проти здоров'я та моралі* – наркоторгівля, порнографія, пошкодження культурних цінностей.

5. *Економічні злочини* – фальшивомонетництво, легалізація злочинних доходів, порушення в економічній зоні чи на континентальному шельфі.

Таким чином, злочини міжнародного характеру, на відміну від міжнародних злочинів, не кодифіковані в одному документі, але об'єднані через наявність міжнародно-правових угод, які регламентують відповідальність за їх вчинення в рамках національного права.

III. Склад міжнародного злочину.

📖 Міжнародний злочин має ключові риси: суспільна небезпека, протиправність, винність і караність, із характерними особливостями міжнародного права. Його кваліфікація полягає у співвіднесенні фактичного діяння з правовими ознаками, які закріплені в нормах міжнародного кримінального права. Ці норми втілюють узагальнену правову конструкцію злочину – склад злочину.

У загальній теорії складу злочину виділяють чотири елементи:

- *Об'єкт* – те, проти чого спрямоване діяння;
- *Об'єктивна сторона* – зовнішній прояв поведінки;
- *Суб'єкт* – особа, яка вчинила діяння;
- *Суб'єктивна сторона* – внутрішнє ставлення до вчиненого.

Ці підходи застосовні й до міжнародного кримінального права. Склади злочинів можуть бути викладені одночасно в кількох джерелах (наприклад, геноцид визначається і в конвенції, і в Римському статуті МКС).

Стосовно об'єкта міжнародних злочинів, на найзагальнішому рівні йдеться про інтереси всього міжнародного співтовариства. Родова категорія охоплює мир і безпеку людства, а видові об'єкти – свободу, здоров'я, мораль, безпеку тощо. Безпосередні ж об'єкти визначаються у кожному конкретному складі окремо.

Міжнародні злочини часто посягають одночасно на кілька об'єктів. Наприклад, геноцид порушує безпеку груп населення, а також життя й здоров'я окремих осіб.

У деяких складах злочинів важливим елементом є *предмет* (наприклад, зброя масового ураження чи наркотики) або *потерпілий* (наприклад, член етнічної групи у випадку геноциду).

Об'єктивна сторона міжнародного злочину – це діяння, здебільшого активне, що часто має масштабний і тривалий характер. Наприклад, злочини проти людяності є результатом систематичних нападів на цивільне населення.

Проте можливе і *злочинна бездіяльність*, як-от невиконання капітаном обов'язку допомогти потерпілим у морі, передбаченого морськими конвенціями.

Іноді для складу злочину необхідні *шкідливі наслідки*. Якщо їх настання є обов'язковим – мова йде про *матеріальний склад* (наприклад, ненавмисне вбивство у ДТП). В інших випадках достатньо самого діяння – *формальний склад*. Так, акти агресії кваліфікуються як завершені злочини незалежно від їхніх наслідків.

Факультативні ознаки (місце, час, спосіб) іноді стають обов'язковими, як, наприклад, у випадку піратства, яке можливе лише у відкритому морі.

У ряді злочинів важливе значення мають *контекстуальні ознаки* – умови, за яких вчинене діяння набуває характеру міжнародного злочину. Так, для злочинів проти людяності обов'язковою умовою є їх вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення. Для воєнних злочинів – наявність міжнародного або неміжнародного збройного конфлікту. Такі ознаки є критично важливими для відмежування міжнародних злочинів від аналогічних дій, що підпадають під внутрішньодержавну кримінальну юрисдикцію.

Індивідуальна кримінальна відповідальність – основа міжнародного кримінального права. Ще Нюрнберзький трибунал визначив, що за міжнародні злочини відповідають фізичні особи, а не лише держави. Це положення збережено в Римському статуті: юрисдикція МКС поширюється лише на осіб віком від 18 років.

У міжнародному кримінальному праві діє презумпція осудності: особа вважається осудною, якщо не доведено протилежне.

IV. Незакінчений злочин в міжнародному кримінальному праві.

Злочин часто починається з обмірковування його цілей і способів вчинення. Проте сам по собі злочинний намір, який не проявився у діях, не є підставою для кримінальної відповідальності. Лише зовнішнє втілення задуму – суспільно небезпечна поведінка – підлягає кримінально-правовій оцінці.

Коли особа переходить до реалізації свого злочинного наміру, її діяльність може охоплювати різні *стадії вчинення злочину*, тобто етапи, які відображають поступове втілення наміру в дії. У кримінальному праві традиційно виділяють *готування до злочину* та *замах на злочин* як стадії незакінченого злочину. Вони відрізняються обсягом реалізації об'єктивної сторони діяння.

У міжнародному кримінальному праві також передбачено відповідальність за незавершені злочини, тобто за дії, які були спрямовані на вчинення злочину, але не були завершені з причин, незалежних від волі особи. Водночас джерела міжнародного права чітко визначають, які саме стадії можуть вважатися злочинними.

Так, Статут Нюрнберзького трибуналу визнає злочинними *змову і загальний план*, спрямовані на розв'язання агресивної війни. Оскільки ці форми поведінки ще не охоплюють безпосереднього вчинення діяння, вони можуть розглядатися як *готування до злочину*.

Конвенція про запобігання геноциду також визнає *змову з метою вчинення геноциду* окремим злочином поряд із замахом і самим актом геноциду. Це свідчить про існування на міжнародному рівні стадії готування, що проявляється в змові щодо майбутнього злочину.

Окрему увагу міжнародне право приділяє *публічним закликам до геноциду*. Для притягнення до відповідальності не вимагається, щоб після них дійсно було вчинено злочин – самі заклики вже вважаються злочином, навіть якщо вони непрямі, але очевидні для адресатів.

Замах на злочин є відомою категорією в міжнародному праві. У міжнародних конвенціях часто вживається термін *спроба вчинення злочину* – наприклад, при захопленні літака чи заручників. Спроба означає, що злочин не був завершений через обставини, які не залежать від особи.

Римський статут Міжнародного кримінального суду у п. 3 ст. 25 також передбачає кримінальну відповідальність за *спробу вчинити злочин*, якщо вона не завершилася з причин, не залежних від волі особи.

За загальним правилом, міжнародне кримінальне право визнає злочинними *замахи*, а *готування* карається лише у виняткових випадках, коли це прямо передбачено. При цьому не встановлено обов'язкової різниці у мірі відповідальності між закінченим і незакінченим злочином.

Окремий інститут – *добровільна відмова від злочину* – також передбачений міжнародним правом. За Римським статутом, особа звільняється від відповідальності, якщо вона добровільно та повністю відмовилася від завершення злочину і запобігла його вчиненню. Однак якщо злочин було

завершено попри відмову (наприклад, у зв'язку з розвитком причинного зв'язку або несвоєчасністю дій), особа не звільняється від відповідальності.

Хоча формулювання положень про відмову не зовсім точні, їх доцільно трактувати як підставу для *виключення кримінальної відповідальності*, а не як пом'якшувальну обставину.

V. Співучасть у міжнародному кримінальному праві.

 Загальний аналіз концепції співучасті та її розвиток у міжнародному кримінальному праві. У сфері міжнародного кримінального права спостерігається своєрідний дуалізм підходів до співучасті, що частково відображає розбіжності у національних правових системах. У більшості країн особа, яка не є безпосереднім виконавцем злочину, несе кримінальну відповідальність за умови, що її дії сприяли його вчиненню. Умовно виділяють два основні підходи: одні правові системи не розрізняють співучасників за ролями (наприклад, США, Франція, Італія), інші – встановлюють нормативну диференціацію (наприклад, Німеччина, Росія), де передбачено різний рівень відповідальності залежно від ступеня участі.

У міжнародному праві простежується еволюція від уніфікованого підходу до більш деталізованого. На ранніх етапах, зокрема у Статутах Нюрнберзького й Токійського трибуналів, вже сама участь у змові визнавалася злочином. Схожі положення містив і Закон № 10 Контрольної ради, хоча на практиці всі учасники розглядалися як однаковою мірою винні, без розмежування за ролями.

З часом міжнародна практика стала переходити до диференціації. Статут Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії вже передбачав індивідуальну відповідальність залежно від конкретного вкладу особи в підготовку або вчинення злочину. Аналогічний підхід застосовувався і Міжнародним трибуналом по Руанді. Хоча деякі дослідники зазначали, що відмінності у підходах до призначення покарань залишалися формальними через відсутність чіткої шкали та загальну недосконалість міжнародного кримінального права.

Римський статут Міжнародного кримінального суду закріплює деталізований перелік форм співучасті, зокрема індивідуальне або колективне вчинення злочину, підбурювання, сприяння та публічне підбурювання до геноциду. Ці положення дозволяють встановити різницю між виконавцями і тими, хто опосередковано сприяв злочину. У правозастосовній практиці МКС спостерігається переважно диференційований підхід, що враховує ступінь участі кожної особи у скоєнні міжнародного злочину.

Виконавець у міжнародному кримінальному праві. Палата попереднього провадження Міжнародного кримінального суду (справи *Lubanga* та *Katanga/Ngudjolo*) виділила три орієнтири, за якими відмежовують виконавця від інших співучасників:

Критерій	Суть
Об'єктивний	Фізичне виконання одного чи кількох елементів складу злочину.
Суб'єктивний	Усвідомлення, що власні дії сприяють спільному злочинному результату.
Контроль над злочином	Можливість керувати перебігом і завершенням злочину, навіть без особистої присутності на місці події.

Форми виконавства за статтею 25(3)(а) Римського статуту

Форма	Ключові риси
Індивідуальне	Особа сама реалізує всі об'єктивні елементи злочину, усвідомлюючи високу ймовірність забороненого наслідку.
Спільне (co-perpetration)	Кілька осіб діють у межах спільного плану, кожна робить істотний внесок і спільно контролює виконання злочину. МКС використовує саме цю модель, покладаючись на концепцію «контролю над злочином» та вимогу «істотного внеску».
Через іншу особу (indirect perpetration)	Виконавець користується «чужими руками» – підлеглими в ієрархічній структурі або особами, що не усвідомлюють протиправності. Ключова ознака – можливість автоматичного виконання наказу всередині організованої системи.

Трибунали для колишньої Югославії та Руанди розробили доктрину *Joint Criminal Enterprise (JCE)* з базовою, системною й розширеною формами участі. Розширена JCE дозволяє притягати особу за передбачувані злочини співучасників, якщо вона свідомо припускала їх настання.

МКС прямо не посилається на JCE й застосовує власну схему спільного виконавства, яка вимагає:

1. спільного плану та контролю за його реалізацією;
2. істотного внеску кожного учасника;
3. повного набору необхідних ментальних елементів (зокрема спеціального умислу, якщо це передбачено складом).

Сучасна практика МКС демонструє перехід від унітарного підходу (де всі учасники прирівнювалися до виконавців) до диференційованої моделі, що чітко розрізняє:

- виконавця (індивідуального, спільного чи опосередкованого),
- інших форм співучасті (підбурювання, пособництва, публічного підбурювання до геноциду).

Такий поділ дозволяє точніше встановлювати ступінь вини кожної особи та призначати покарання, пропорційне її реальному внеску у здійснення міжнародного злочину.

Віддання наказу, підбурювання, спонукання. Згідно з підп. 1 п. 3 ст. 25 Римського статуту МКС, віддання наказу, підбурювання та інші форми спонукання до міжнародного злочину є допоміжними формами співучасті, відмінними від безпосереднього виконавства. Ці положення ґрунтуються на

нормах міжнародного звичаєвого права та є відомими національним кримінально-правовим системам.

Віддання наказу як форма підбурювання має бути чітко відмежована:

- від *посереднього заподіяння шкоди*, коли особа виконує злочин за вказівкою іншого;
- від *відповідальності командирів* за ст. 28 Статуту, яка є самостійною і базується на невиконанні обов'язків контролю, незалежно від прямого наміру.

Спільною рисою всіх згаданих форм є наявність відносин підлеглості. Для встановлення відповідальності особи, що віддає наказ, потрібна її обізнаність про високу ймовірність вчинення злочину підлеглим. Водночас, від особи, що віддає наказ, не вимагається спеціального наміру – достатньо його наявності у виконавця. Це свідчить про менш небезпечний характер дій такого підбурювача порівняно з виконавцем. Деякі дослідники вважають, що норма більше стосується командирів середньої ланки, тоді як дії вищого командування можуть кваліфікуватися як посереднє виконавство.

Підбурювання (soliciting) та *спонукання (inducing)* до злочину згадуються як рівнозначні форми співучасті. Їх чітке розмежування складне, оскільки обидва терміни охоплюють вплив на іншу особу з метою спонукати її до злочину.

Трибунали *ad hoc* акцентують на *причинному зв'язку* між впливом підбурювача (активним чи пасивним) і діями виконавця, який має бути «істотним».

Щодо *ментального елемента*, підбурювач має: намір або усвідомлювати високу ймовірність, що його вплив призведе до вчинення злочину.

На думку Г. Верле, в межах системи співучасті Римського статуту достатньо, щоб підбурювач усвідомлював спеціальний умисел виконавця, навіть якщо сам його не поділяє.

Пособництво та інше сприяння вчиненню злочину. Пособництво у міжнародному кримінальному праві охоплює практичну допомогу, заохочення або моральну підтримку злочинних дій виконавця. Для визнання дій пособництвом не обов'язково, щоб вони були визначальними – достатньо, аби вони істотно впливали на вчинення злочину. Таке сприяння може мати форму як дії, так і бездіяльності, вчинюватися до, під час або після самого злочину.

Особлива увага в практиці МТКЮ приділяється ролі командирів. Виконання командиром своїх «звичних обов'язків» на місці злочину не звільняє його від відповідальності, якщо його *поведінка фактично підтримувала дії підлеглих*.

Проста присутність командира не є автоматично пособництвом. Однак якщо вона сприймалася як мовчазне схвалення чи моральна підтримка, це може кваліфікуватися як пособництво. Така оцінка ґрунтується на поєднанні кількох факторів: керівна посада, фізична присутність і невтручання, що суд розцінює як потурання злочину.

Ментальний елемент полягає в тому, що пособник усвідомлює свою допомогу виконавцю. Йому не потрібно знати точний злочин чи поділяти спеціальний умисел виконавця – достатньо знання основних елементів злочину. У разі вчинення геноциду досить, щоб пособник усвідомлював мету дій виконавця, навіть якщо не поділяв геноцидального наміру.

Сприяння злочину групою осіб. Римський статут (ст. 25(3)(d)) передбачає відповідальність за сприяння злочину, вчиненого групою осіб, навіть якщо така участь не охоплюється іншими формами співучасті. Йдеться про внесок у злочинну діяльність групи з трьох і більше осіб, що діють із загальним умислом.

На відміну від концепції спільного злочинного підприємства, це – не форма виконавства, а окрема підстава співучасті. Наприклад, відповідальність може наставати за фінансування чи інше сприяння, якщо особа знала про злочинну мету групи або її діяльність.

Ментальний елемент полягає в усвідомленні факту вчинення міжнародного злочину групою та у свідомому сприянні її діям або меті.

Пряме і публічне підбурювання до геноциду визнається окремим злочином (ст. 25(3)(e) Римського статуту). Це положення ґрунтується на Конвенції 1948 року про запобігання геноциду.

Публічність підбурювання означає звернення до широкої аудиторії – через виступи, ЗМІ, плакати чи інші засоби комунікації. Приватні висловлювання не охоплюються.

Прямота заклику – не обов’язково буквальна, але має бути зрозумілою адресатам. Це може бути натяк, гасло чи риторика, яка створює сприятливий ґрунт для геноциду (наприклад, звинувачення певної групи у всіх бідах).

Умисел підбурювача полягає у бажанні схилити інших до вчинення геноциду. Злочин вважається завершеним незалежно від того, чи було фактично скоєно геноцид – підбурювання саме по собі є караним як діяння підвищеної небезпеки.

Відповідальність командирів та інших начальників. Концепція відповідальності командирів і начальників у міжнародному кримінальному праві є новаторською, оскільки раніше не мала прямих аналогів у національному законодавстві. За словами професора У. Дж. Екхарта, ця доктрина є «останнім рубежем» захисту від військових злочинів. Її витоки простежуються ще у Версальському договорі 1919 року, хоча у статутах Нюрнберзького і Токійського трибуналів вона чітко не відображена.

Початок сучасній доктрині поклав вирок американської військової комісії у справі генерала Ямашити (Маніла, 1945), де була визнана відповідальність за нездійснення належного контролю над підлеглими. Подальше формування інституту відбулося в практиці МТКЮ, а остаточно концепцію закріплено в статті 28 Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС).

Військові командири несуть кримінальну відповідальність за злочини, вчинені підлеглими, якщо: вони знали або повинні були знати про такі

злочини; не вжили всіх можливих і розумних заходів для їх запобігання, припинення або передачі справи компетентним органам.

Цивільні начальники підлягають відповідальності за аналогічних обставин, проте з уточненням: вони знали або свідомо проігнорували явні сигнали про злочини; злочини мали зв'язок із діяльністю, яка входила до сфери їхньої відповідальності.

При цьому ключовою умовою притягнення до відповідальності є наявність ефективної влади та контролю над підлеглими, а також реальної можливості впливати на їхню поведінку.

Для обох категорій осіб важливою є вимога вжити усіх необхідних і розумних заходів, однак єдиної формули визначення такої «розумності» наразі не існує. Як правило, мова йде про дії, які особа могла реально здійснити в межах своїх повноважень для запобігання злочинам або притягнення винних до відповідальності.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке міжнародний кримінальний злочин і які його основні ознаки?
2. Які основні види злочинів підпадають під юрисдикцію міжнародного кримінального права?
3. У чому полягає специфіка складу злочину в міжнародному кримінальному праві?
4. Які є форми співучасті у міжнародних злочинах?
5. Які міжнародні трибунали та суди розглядають злочини в міжнародному кримінальному праві?
6. Як реалізується принцип індивідуальної кримінальної відповідальності в міжнародному кримінальному праві?
7. Як міжнародне кримінальне право взаємодіє з національними правовими системами?

Тести:

1. Який злочин не входить до «ядра» міжнародних злочинів згідно зі Статутом Міжнародного кримінального суду?
 - a) геноцид
 - b) воєнні злочини
 - c) тероризм
 - d) злочини проти людяності
2. Що з наведеного є обов'язковою передумовою вчинення міжнародного злочину?
 - a) використання зброї масового ураження
 - b) протиправна поведінка держави як суб'єкта міжнародного права

- c) діяльність транснаціональної організації
- d) співучасть кількох держав

3. *Хто є суб'єктом відповідальності за міжнародні злочини?*

- a) тільки держави
- b) тільки фізичні особи
- c) фізичні особи і держави
- d) юридичні особи

4. *Чим відрізняються злочини міжнародного характеру від міжнародних злочинів?*

- a) вони не підпадають під юрисдикцію національних судів
- b) вони менш небезпечні і не тягнуть за собою міжнародної відповідальності держав
- c) вони вчиняються виключно в період війни
- d) вони завжди вчиняються корпораціями

5. *Що є складовими об'єкта міжнародного злочину?*

- a) суспільні відносини, предмет злочину, потерпілий
- b) особа злочинця, зброя, мотив
- c) економічна вигода, територія, культура
- d) намір, знаряддя, ідеологія

Практичні завдання:

1.. Визначте, які елементи складу злочину геноциду були доведені в справі Радована Караджича, ICTY, 2016. Як суд встановив наміри злочину (dolus specialis) у цій справі? Чи була встановлена співучасть у вчиненні злочину?

2. Проаналізуйте склад злочину вербування дітей-солдатів у контексті міжнародного кримінального права (справа Лубанги, 2012).). Чи можна вважати вербування дітей злочином проти людяності?

3. Як суд у справі Жана Камбанда (ICTR, 1998) встановив, що обвинувачений не лише знав про злочини, а й брав участь у їх організації? Які особливості доведення співучасті у міжнародних злочинах?

4. Підготуйте реферат на тему «Склад злочину в міжнародному кримінальному праві: особливості та відмінності від національного права».

5. Створіть таблицю, у якій порівняйте склад злочину у міжнародному кримінальному праві та у національному кримінальному праві України.

6. Напишіть Есе на тему: «Чи достатньо механізмів у міжнародному кримінальному праві для встановлення відповідальності за співучасть?», «Спеціальний намір у міжнародних злочинах: чому його важко довести?».

ТЕМА 6. ЗЛОЧИН ГЕНОЦИДУ. ЗЛОЧИН ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

Метою вивчення теми є формування у здобувачів цілісного уявлення про правову природу, еволюцію та зміст *понять* геноциду і злочинів проти людяності в міжнародному кримінальному праві, засвоєння ключових міжнародних документів і практики міжнародних трибуналів, а також розуміння значення цих злочинів для забезпечення міжнародної справедливості, захисту прав людини та запобігання масовим порушенням гуманітарного права.

План:

- I. Злочин геноциду.
- II. Злочини проти людяності.

Ключові терміни та поняття: геноцид; злочини проти людяності; Римський статут; міжнародне право; етнічна група; вірменський геноцид; Нюрнберзький трибунал; масові вбивства; гуманітарне право; ООН.

I. Злочин геноциду

 Термін *геноцид* утворений шляхом поєднання грецького слова *genos* («рід», «народ») і латинського *cide* («вбивство»). Хоча з лінгвістичної точки зору це поєднання є нетиповим, воно стало загальновживаним у праві, політичних науках та соціології. Вперше термін був запропонований у 1944 році для опису масового знищення євреїв нацистським режимом, під яким розумілося «знищення нації». У самому вироку Нюрнберзького трибуналу термін офіційно не застосовувався, але був присутній у супровідних документах, де під геноцидом розумілося знищення національних, етнічних або релігійних груп, а також цивільного населення з метою їх повного винищення.

Спершу у визначення геноциду включався і класовий критерій, однак з міркувань політичної доцільності в подальших міжнародних документах цей елемент було виключено.

Першим офіційно засудженим актом геноциду міжнародна спільнота визнала масове винищення вірмен у 1915 році. Це відображено в Декларації союзних держав, що стала прообразом концепції злочинів проти людяності.

Заборона геноциду закріплена в низці міжнародних документів, зокрема в Загальній декларації прав людини, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, а також Європейській конвенції з прав людини.

У Римському статуті Міжнародного кримінального суду (ст. 6) та Конвенції про запобігання геноциду і покарання за нього (ст. II) наведені

визначення цього злочину, що деталізують конкретні дії, спрямовані на знищення певної групи як такої.

Водночас Статут Нюрнберзького трибуналу вважає злочинами проти людяності – синонімічним поняттям до геноциду – вбивства, переслідування, депортації та інші жорстокості, скоєні проти цивільного населення з політичних, расових чи релігійних мотивів, незалежно від того, порушували вони національне законодавство чи ні.

Стаття 2 Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього визначає геноцид наступним чином під геноцидом розуміється будь-яке з наступних діянь, вчинене з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку:

- вбивство членів такої групи;
- заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи;
- умисне створення для такої групи умов життя, розрахованих призвести до її повного або часткового фізичного знищення;
- впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі;
- примусове переміщення дітей такої групи до іншої групи.

Для цілей цього Римського Статуту «геноцид» означає будь-яке з таких діянь, які вчинено з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку:

- вбивство членів такої групи;
- заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи;
- умисне створення для такої групи умов життя, розрахованих на доведення її до повного або часткового фізичного знищення;
- впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню всередині такої групи;
- насильницька передача дітей цієї групи до іншої групи.

У документі ООН PCNICC/2000/1/Add.2 викладено тлумачення складів злочину геноциду згідно з Римським статутом Міжнародного кримінального суду.

1. Геноцид через вбивство: злочин вчиняється шляхом умисного вбивства однієї чи кількох осіб, які належать до певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи. Умисел злочинця полягає в повному або частковому знищенні цієї групи. Вбивство відбувається як частина ширшої схеми дій, спрямованих проти цієї групи.

2. Геноцид через завдання тяжких тілесних або психічних ушкоджень має місце, коли завдаються тяжкі тілесні або психічні страждання представникам певної групи з метою її часткового або повного знищення.

3. Геноцид через створення умов, несумісних із життям передбачає навмисне створення таких умов життя (наприклад, позбавлення їжі, медичної

допомоги, примусове виселення), які можуть призвести до знищення членів певної групи.

4. *Геноцид через перешкоджання народженню*: дії, спрямовані на запобігання народженню дітей у межах групи (наприклад, примусова стерилізація чи біологічні методи), що мають на меті знищення цієї групи.

5. *Геноцид через насильницьку передачу дітей*: відбувається у випадках примусової передачі дітей з однієї групи до іншої. Насильство може включати не лише фізичний примус, а й психологічний тиск, зловживання владою чи страх. Усі дії повинні бути спрямовані на знищення групи повністю або частково.

Міжнародні документи при визначенні геноциду використовують терміни «національна», «етнічна», «расова» та «релігійна» група, які мають чіткі значення:

Національна група – визначається за державою, до якої належать люди, і не є синонімом «національність».

Етнічна група (етнос) – історично сформована спільнота зі спільними культурними особливостями. Компактність розселення не є обов'язковою ознакою.

Расова група – визначається генетичними особливостями, а не зовнішністю. Виділяють чотири основні раси: монголоїдна, негроїдна, європеїдна та австралоїдна.

Релігійна група – спільнота людей, об'єднаних вірою. Вона може включати як великі релігії, так і численні конфесії всередині них.

II. Злочини проти людяності

 Попри засудження масових воєнних злочинів нацистського та японського режимів Нюрнберзьким і Токійським трибуналами після Другої світової війни, порушення прав цивільного населення під час збройних конфліктів не зникли. У другій половині XX та на початку XXI століття світ зіткнувся з численними міжнародними та внутрішніми війнами. Сотні тисяч життів було втрачено внаслідок громадянських війн, етнічних і релігійних конфліктів у таких регіонах, як Ангола, Камбоджа, Кенія, Конго, Руанда, Судан, Ефіопія, колишня Югославія, Придністров'я, Нагірний Карабах, Абхазія та інші.

Збройні конфлікти й надалі супроводжуються грубими порушеннями міжнародного гуманітарного права, злочинами проти мирного населення, ігноруванням принципів гуманності та людяності. Для притягнення до відповідальності за подібні дії в системі міжнародного кримінального права сформувався окремий інститут – злочини проти людяності.

Хоча злочини проти людяності існували впродовж усієї історії людства, їх міжнародна криміналізація почалася лише у XX столітті. Вперше на міждержавному рівні про подібні діяння було заявлено в 1915 році у спільній декларації союзних держав щодо масових вбивств вірмен в Османській

імперії. Згодом подібні дії були кваліфіковані як геноцид, що нині є окремим злочином у міжнародному праві.

Поняття злочинів проти людяності частково відображено в «застереженні Мартенса» з Преамбули IV Гаазької конвенції 1907 року, де зазначено, що навіть у випадках, не врегульованих окремими нормами, воюючі сторони залишаються під захистом принципів гуманності та вимог суспільної свідомості.

Цей термін знову з'явився у пропозиціях Паризької мирної конференції після Першої світової війни щодо відповідальності за міжнародні злочини. У міжнародній практиці використовується термін *crimes against humanity*, хоча в перекладах він може звучати як «злочини проти людяності», що підкреслює гуманістичний зміст цих діянь.

Вперше зміст терміну був сформульований у Статуті Нюрнберзького трибуналу, де до злочинів проти людяності віднесено вбивства, знищення, поневолення, депортації, переслідування за політичними, расовими або релігійними мотивами та інші жорстокі дії проти цивільного населення. Аналогічний перелік закріплено і в Статуті Токійського трибуналу. Пізніше цей список було розширено в статутах трибуналів щодо колишньої Югославії та Руанди, де додано тортури, зґвалтування, переслідування, ув'язнення.

Ключове визначення злочинів проти людяності було закріплено у Статті 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, прийнятому 17 липня 1998 року, який розширив і конкретизував цей інститут міжнародного кримінального права

Для цілей Римського Статуту «злочин проти людяності» означає будь-яке з таких діянь, коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням такого нападу:

- a) вбивство;
- b) винищення;
- c) оборнення в рабство;
- d) депортація або насильницьке переміщення населення;
- e) ув'язнення або інше істотне позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права;
- f) катування;
- g) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства;
- h) переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна виокремити, з політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних (у значенні пункту 3) мотивів, або за іншими ознаками, що загально визнані неприйнятними згідно з міжнародним правом, у поєднанні з будь-яким діянням, зазначеним в цьому пункті, чи будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду;
- i) насильницьке зникнення осіб;

ж) злочин апартеїду;

к) інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю.

Злочини проти людяності визнаються такими лише за одночасної наявності двох умов: по-перше, вони мають відбуватися в контексті широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення, а по-друге, мають здійснюватися свідомо.

Римський статут Міжнародного кримінального суду, як і статuti тимчасових трибуналів, не дає загального визначення поняття злочинів проти людяності, а лише перелічує відповідні діяння та вказує на їхню характерну ознаку – грубе порушення норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів.

Цей інститут сформувався у межах розвитку міжнародного гуманітарного права, що встановлює правила поведінки учасників збройних конфліктів з метою захисту жертв війни – як цивільного населення, так і комбатантів. Основу становлять Гаазьке та Женевське право – відповідні конвенції 1899, 1907 та 1949 років, а також Додаткові протоколи 1977 року.

Норми гуманітарного права застосовуються незалежно від факту збройного опору – навіть у випадках окупації території без спротиву.

Міжнародне кримінальне право забезпечує індивідуальну відповідальність за порушення міжнародного гуманітарного права, зокрема за воєнні злочини та злочини проти людяності, вчинені як у міжнародних, так і у внутрішніх конфліктах.

При цьому гуманітарне право слугує основою для кваліфікації воєнних злочинів, тоді як злочини проти людяності здебільшого базуються на принципах міжнародного права прав людини, з урахуванням інструментів захисту цивільного населення.

Римський статут встановлює, що злочини проти людяності можуть вчинятися як у мирний, так і у воєнний час, незалежно від наявності збройного конфлікту. Їх жертвами є цивільні особи, включно з ув'язненими, а також ті, хто не бере або перестав брати участь у бойових діях. Ворожі комбатанти не вважаються потерпілими від таких злочинів.

Загалом, *злочини проти людяності* – це суспільно небезпечні, жорстокі дії, спрямовані проти основних прав і свобод людини, що здійснюються в умовах масштабного чи системного нападу на цивільне населення.

Ці злочини мають шість основних ознак:

1. *Незалежність від воєнного конфлікту* – можуть відбуватись і в мирний час.

2. *Спрямованість проти цивільного населення*, незалежно від громадянства або інших спільних рис між потерпілими та виконавцями.

3. *Масштабний або систематичний характер нападу* – це серія насильницьких дій, таких як вбивства, тортури, зґвалтування тощо. Масштабність передбачає велику кількість жертв, а системність –

організованість і наявність політики чи плану, що підтримується державою або організацією.

4. *Усвідомлення обставин* – виконавець розуміє, що його дії є частиною такого нападу.

5. *Нелюдські дії*, що грубо порушують права людини і суперечать гуманності.

6. *Переслідування за ознаками* – політичними, етнічними, релігійними, культурними, гендерними чи іншими, які визнаються неприйнятними.

До організацій, що можуть бути причетними до таких нападів, належать як державні структури, так і повстанські угруповання, політичні партії, збройні формування та інші організовані групи, за умови відповідності їхніх дій визначеним критеріям.

Згідно з Римським статутем Міжнародного кримінального суду, кожен склад злочину включає характеристику дій чи бездіяльності, наслідків і контексту вчинення, а також, за потреби, ознаки вини. Усі злочини проти людяності мають три обов'язкові складові: об'єктивну, контекстуальну та суб'єктивну.

1. *Об'єктивна складова* – це протиправна поведінка (дії або бездіяльність) і її наслідки.

2. *Контекстуальна складова* – діяння вчиняється як частина широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення.

3. *Суб'єктивна складова* – наявність вини і усвідомлення особою того, що її дії є частиною нападу, а також обізнаність щодо статусу жертв як цивільних осіб.

З точки зору національного кримінального права, ці злочини посягають на основоположні права людини, гарантовані міжнародним правом. Об'єктом виступає як особистість загалом, так і конкретне благо, якого торкається кожен окремий злочин.

Кількість потерпілих або розмір завданої шкоди не впливають на кваліфікацію, оскільки саме поняття «злочини проти людяності» передбачає масовість наслідків.

Об'єктивна сторона проявляється у формі дій або бездіяльності, зокрема у вигляді невжиття керівником заходів для запобігання злочинам своїх підлеглих (ст. 28 Статуту). Необхідною умовою є наявність широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення.

Суб'єкт злочину – фізична особа, яка досягла 18 років. Вік, визначений законодавством країни, значення не має. Особливості службового становища не впливають на кваліфікацію.

Особа не може бути визнана суб'єктом, якщо під час вчинення діяння вона перебувала у стані психічного розладу або інтоксикації, що позбавляли її можливості усвідомлювати свої дії, за умови, що це не була свідома інтоксикація з передбаченням наслідків.

Суб'єктивна сторона включає прямий або непрямий умисел. Зокрема, це стосується відповідальності керівників, які знали або повинні були знати

про злочини підлеглих. Наказ про вчинення злочинів проти людяності визнається явно незаконним, і його виконання не звільняє виконавця від відповідальності.

Злочин може бути вчинений з будь-яких мотивів, крім випадку переслідування, коли мотив має бути пов'язаний із дискримінацією за політичною, расовою, національною, етнічною, культурною, релігійною чи іншою ознакою.

Обов'язковою умовою є усвідомлення особою, що її дії вчинені у контексті широкомасштабного або систематичного нападу або є його частиною.

Вбивство – це умисне позбавлення життя однієї чи кількох осіб. Кількість жертв не впливає на кваліфікацію злочину. Навіть одне вбивство може вважатися злочином проти людяності, якщо воно є частиною систематичного або масштабного нападу. Спосіб чи форма дії (активна дія або бездіяльність) значення не мають. У «Елементах злочинів» зазначено, що терміни «вбив» і «спричинив смерть» є взаємозамінними.

Винищення – це масове вбивство цивільного населення або створення таких умов життя, які спрямовані на його знищення (наприклад, позбавлення їжі чи ліків). Масовість не має чіткої числової межі й оцінюється з урахуванням контексту. Вбивство навіть однієї особи може підпадати під винищення, якщо є намір зробити це частиною масштабного знищення. До винищення відносять також вбивства членів певних груп, навіть якщо вони не мають спільної релігійної, етнічної чи соціальної ознаки.

Обернення в рабство (підп. «с» п. 1 ст. 7) полягає у здійсненні дій, притаманних праву власності над людиною: купівлі, продажу, передачі, примусовій праці або іншому підневільному становищі. Це поняття охоплює і торгівлю людьми, зокрема жінками й дітьми, навіть без сексуальної експлуатації. У цьому контексті також враховуються положення Женевської конвенції 1926 року та Палермського протоколу, де торгівля людьми включає вербування, перевезення, передачу, приховування або отримання людини з метою експлуатації.

Депортація або насильницьке переміщення населення – це незаконне переміщення осіб з місця їхнього законного проживання, примусове виселення або депортація, навіть у межах однієї країни, без підстав, дозволених міжнародним правом.

Примус може виявлятися як у фізичному насильстві, так і в погрозах, психологічному тиску, зловживанні владою чи створенні примусової ситуації.

Ув'язнення або інше істотне позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права – це утримання людини під вартою без законних підстав, у порушення міжнародних стандартів, зокрема норм про заборону свавільного арешту. Важливо, щоб виконавець усвідомлював протиправність своїх дій.

Катування полягає в умисному завданні сильного фізичного або психічного болю людині, яка перебуває під контролем виконавця, з метою

отримання зізнань, покарання, залякування або дискримінації. Каткування вважаються злочином проти людяності, якщо відбуваються систематично або масово. До відповідальності можуть бути притягнуті не лише виконавці, а й ті, хто потурав злочину.

4. Згвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства:

Згвалтування – будь-яке насильницьке проникнення у тіло особи за умов примусу чи відсутності вільної згоди.

Сексуальне рабство – утримання особи як «власності» з примусовим залученням до сексуальних актів.

Примушення до проституції – змушення до сексуальної діяльності заради вигоди шляхом насильства, примусу або психологічного тиску.

Примусова вагітність – утримання жінок у неволі з метою змінити демографічний склад населення або вчинити інше порушення міжнародного права.

Примусова стерилізація – позбавлення здатності до відтворення без згоди або за відсутності медичної необхідності.

Інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства – прирівнюються до зазначених злочинів, якщо відбуваються із застосуванням примусу, насильства або за відсутності вільної згоди.

Переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна виокремити, з політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних (у значенні пункту 3) мотивів, або за іншими ознаками, що загально визнані неприйнятними згідно з міжнародним правом, у поєднанні з будь-яким діянням, зазначеним в цьому пункті, чи будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду – це навмисне і серйозне порушення основних прав особи через її належність до певної групи (етнічної, релігійної, національної тощо). Переслідування вважається злочином проти людяності, якщо має зв'язок з іншими серйозними злочинами, що підпадають під юрисдикцію МКС.

Насильницьке зникнення осіб полягає в арешті, затриманні чи викраденні особи або осіб, вчинених державою чи за її підтримки, з подальшою відмовою визнати сам факт затримання або надати інформацію про долю чи місце перебування жертви. Злочин вчиняється з метою залишити людину без правового захисту на тривалий час. Виконавець усвідомлює, що дії супроводжуються приховуванням факту позбавлення волі. Через складність та масштаб такі дії часто передбачають участь кількох осіб.

Злочин апартеїду порушує принцип рівності прав людини, закріплений у міжнародних актах. Він передбачає систематичне пригнічення та домінування однієї расової групи над іншою з метою збереження такого порядку. До складу злочину входять жорстокі дії, аналогічні до інших злочинів проти людяності, зокрема: вбивства, тортури, позбавлення свободи, створення нестерпних умов життя, заборона участі в політичному та соціальному житті,

поділ населення за расовою ознакою, примусова праця, переслідування опонентів апартеїду.

Відповідальність за апартеїд несе будь-яка особа, яка безпосередньо бере участь, підбурює або сприяє вчиненню цього злочину, незалежно від її місцезнаходження. На відміну від геноциду, апартеїд не обов'язково має на меті фізичне знищення расової групи, хоча за наявності відповідного наміру його можна кваліфікувати як геноцид.

Інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю охоплюють умисне заподіяння сильних страждань або серйозної шкоди фізичному чи психічному здоров'ю, які подібні за своєю суттю до злочинів, перерахованих у статті 7, але прямо не охоплені іншими її пунктами. Йдеться, зокрема, про побиття, каліцтва, примусове утримання в нелюдських умовах тощо.

Усі розглянуті злочини об'єднує наявність контекстуального елементу (систематичний або широкомасштабний характер нападу на цивільне населення) і суб'єктивної сторони – усвідомлення виконавцем характеру своїх дій.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке злочини проти людяності за Римським статутом МКС?
2. Які основні ознаки відрізняють злочини проти людяності від воєнних злочинів і геноциду?
3. Що означає «широкомасштабний або систематичний напад» у контексті злочинів проти людяності?
4. Яке визначення геноциду міститься в Конвенції 1948 року і Римському статуті?
5. Які діяння охоплюються складом геноциду?
6. Які елементи суб'єктивної сторони є обов'язковими для кваліфікації діяння як геноциду?
7. Які дії охоплює поняття «насильницьке зникнення»?
8. Як визначається злочин апартеїду у міжнародному кримінальному праві?
9. Як можна довести намір (*dolus specialis*) у справах про геноцид?

Тести:

1. Яка група не входить до переліку захищених від геноциду згідно з міжнародним правом?
 - a) етнічна
 - b) расова
 - c) політична
 - d) релігійна

2. Який з прикладів є визнаним у практиці МКТЮ і МКТР як акт геноциду?

- a) пошкодження майна цільової групи
- b) насильницьке знищення культурних пам'яток
- c) сексуальне насильство, що спричиняє психічну травму
- d) ізоляція групи від політичного процесу

3. Яке положення відрізняє Статут МКС від Конвенції про геноцид?

- a) визначення умислу
- b) вимога наявності «лінії подібної поведінки»
- c) перелік актів геноциду
- d) визначення потерпілих осіб

4. Що відображає формулювання ст. 442 КК України «умисно вчинене діяння з метою знищення»?

- a) психологічний тиск на групу
- b) спростування презумпції невинуватості
- c) спеціальний умисел згідно з міжнародним правом
- d) автоматичну відповідальність держави

5. Яка з ознак групи використовується при її визначенні у справах про геноцид?

- a) ідеологічні переконання
- b) поділ на сільське та міське населення
- c) релігійна ідентичність
- d) професійна діяльність

Практичні завдання:

1. Проаналізуйте, у чому полягала кримінальна відповідальність Камбанда (справа Жана Камбанда, ICTR, 1998) за геноцид. Які докази були використані трибуналом для підтвердження геноциду? Чи могла держава посилатися на свій суверенітет для уникнення відповідальності?

2. Визначте, як суд кваліфікував злочини Лубанги (справа Оскара Слобо). Чи були визнані пом'якшувальні обставини? Як справа вплинула на розвиток юриспруденції щодо залучення дітей-солдатів?

3. Підготуйте реферат на тему «Геноцид у міжнародному кримінальному праві: історія та сучасність». Розгляньте, як змінювались підходи до визначення геноциду у міжнародних судах.

4. Створіть таблицю, у якій порівняйте ознаки геноциду та злочинів проти людяності. Визначте спільні риси та відмінності.

5. Напишіть есе на тему: «Геноцид чи злочини проти людяності: чому суди уникають визнавати геноцид?»

6. У 2004 році Апеляційна палата міжнародного трибуналу з питань колишньої Югославії у справі «Прокурор проти Радослава Брдяніна» скасувала рішення Судової палати, яка виправдала обвинуваченого за пунктом «Геноцид». Апеляційна палата ухвалила, що для засудження за злочин

геноциду достатньо того, що Р. Брдянін міг передбачити, що геноцид може бути наслідком «спільних злочинних дій», у яких він брав участь. Що є злочином геноциду згідно з нормами міжнародного права? Яка форма наміру у цьому злочині? Оцініть рішення Апеляційної палати Міжнародного трибуналу.

ТЕМА 7. ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ. ЗЛОЧИНИ АГРЕСІЇ

Метою вивчення теми сформувати комплексне розуміння сутності, ознак та видів воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві; ознайомити з джерелами правового регулювання права міжнародних збройних конфліктів; вивчити склад воєнного злочину, принципи гуманітарного права та відповідальність за їх порушення відповідно до Римського статуту МКС і Женевських конвенцій.

План:

- I. Воєнні злочини.
- II. Злочин агресії.

Ключові терміни та поняття: воєнні злочини; міжнародне гуманітарне право; збройний конфлікт; Женевські конвенції; Римський статут; захист цивільного населення; військовополонені; тортури; депортація; заборонена зброя; розграбування; командна відповідальність; принцип гуманності; принцип пропорційності; елементи злочину; міжнародне кримінальне право.

I. Воєнні злочини.

 Право міжнародних збройних конфліктів. У міжнародному публічному праві щодо збройних конфліктів існують два основні напрямки:

Заборона застосування сили – державам заборонено вирішувати конфлікти шляхом сили (розглядається в контексті агресії).

Правила ведення війни – встановлюються обмеження на методи і засоби ведення воєнних дій з метою захисту цивільного населення та гуманізації війни.

Так виникла окрема підгалузь – *право міжнародних збройних конфліктів*, яке об'єднує норми, що регулюють воєнні дії, обмежують використання жорстоких методів і спрямовані на захист жертв конфліктів.

Основні аспекти, які регулює це право: початок і завершення війни, включаючи капітуляцію та мирні договори; місця бойових дій (нейтралітет, демілітаризовані зони тощо); статус учасників конфлікту (військові, полонені, цивільні); заборона зброї, яка завдає надмірних страждань чи є невибірковою; покарання за порушення правил війни (військові злочини).

Ключовий принцип: право на вибір засобів війни не є безмежним. Заборонено: застосовувати зброю, що завдає зайвих страждань або шкодить довкіллю; руйнувати цивільну інфраструктуру; використовувати невибірковою зброю, що може вразити цивільних; вчиняти акти жорстокості або віроломства.

Ці норми охороняють не лише правові відносини під час війни, а й такі цінності, як життя, здоров'я, гідність, власність, культурні об'єкти тощо.

Історія правового регулювання. Початок сучасного міжнародного права війни – Декларація 1868 року про заборону вибухових куль. Надалі з'явилась велика кількість актів, які регулюють: поведження з військовополоненими і пораненими; захист медичних закладів; заборону хімічної та біологічної зброї; правила щодо нейтральних держав; захист цивільного населення та культурних цінностей; обмеження на використання мін, снарядів із невидимими уламками, підривних пасток тощо; ведення бойових дій на морі й у повітрі.

Особливо вагому роль відіграла *IV Гаазька конвенція 1907 року*, яка закріпила гуманне поведження з військовополоненими; заборону отруйної зброї, віроломства, знищення цивільних об'єктів; захист прав осіб, які не беруть участі у воєнних діях; заборону примушення громадян ворога діяти проти своєї держави.

Воєнні злочини – це суспільно небезпечні діяння, що порушують норми ведення збройних конфліктів, закріплені в міжнародному гуманітарному праві. Вони включають, зокрема, вбивства та жорстоке поведження з цивільними особами, військовополоненими, заручниками, а також використання заборонених засобів і методів війни, мародерство, незаконне використання символів захисту тощо.

Вперше систематичне визначення воєнних злочинів було дано в Статуті Нюрнберзького трибуналу (п. «В» ст. 6). Сьогодні ключові джерела – Женевські конвенції 1949 року, їхні Додаткові протоколи та стаття 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС).

Об'єктом злочину є встановлений міжнародним правом порядок ведення воєнних дій. Додатково захищаються права учасників і жертв конфліктів. Воєнні злочини часто порушують одночасно кілька таких об'єктів.

Склад злочину включає:

Об'єктивну сторону, що може охоплювати як дії, так і бездіяльність, а також конкретні умови (час, місце, спосіб).

Суб'єктивну сторону – винна поведінка особи, яка усвідомлює наслідки своїх дій.

Суб'єкта – осудна фізична особа, яка на момент злочину досягла 18 років (ст. 26 Римського статуту).

Воєнний злочин може вчинятися індивідуально або у співучасті; через інших осіб (навіть якщо вони не підлягають відповідальності); за наказом, підбуренням або пособництвом; шляхом участі в спільному плануванні чи змові.

Замах на злочин теж карається, якщо дії є значним кроком до його вчинення, навіть якщо він не завершений з незалежних причин. Добровільна відмова від злочину виключає відповідальність (ст. 25(3)(f) Римського статуту).

Спеціальні суб'єкти – командири чи інші особи, які ефективно керують збройними формуваннями. Вони несуть відповідальність за дії підлеглих, якщо знали або повинні були знати про злочини, але не вжили заходів для їх запобігання чи покарання винних (ст. 28 Римського статуту).

Імунітет від відповідальності за посадою (навіть глави держави) не допускається. Римський статут (ст. 27) проголошує рівність усіх осіб перед правом.

Основні види військових злочинів у міжнародному кримінальному праві

1. *Жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням.* Згідно з Женевськими конвенціями 1949 р. військовополоненими визнаються не лише регулярні військові, а й партизани, ополчення, учасники рухів опору, екіпажі цивільних суден та інші категорії осіб, що беруть участь у збройному конфлікті. Вони перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права. Забороняється вбивати, катувати або залишати без медичної допомоги поранених. Полонених не можна використовувати у бойових діях проти їхньої волі, незаконно судити чи брати в заручники. Захист також поширюється на цивільних: дозволяється створення безпечних зон, гарантується недоторканність лікарень, майна, релігійних об'єктів, а також обов'язок окупаційної влади забезпечувати населення харчами й ліками.

Форми жорстокого поводження: умисне вбивство, тортури, біологічні експерименти, завдання серйозної шкоди здоров'ю; примушення до служби у ворожих збройних силах; незаконні арешти, відмова у справедливому судочинстві, взяття заручників.

2. *Депортація цивільного населення.* Заборонено примусове переміщення цивільного населення з окупованих територій, незалежно від мотивів. Додаткові протоколи до Женевських конвенцій встановлюють відповідальність за: переміщення власного населення на окуповані території; відмову у репатріації полонених; расову дискримінацію, апартеїд та інші негуманні дії.

3. *Розграбування національного майна.* Має місце у випадках розбою, грабежу, незаконного вилучення культурних цінностей. Захищеними об'єктами є історичні пам'ятки, релігійні споруди, твори мистецтва. Забороняється знищення майна, не викликане воєнною необхідністю.

4. *Заборонені методи і засоби ведення війни.* Згідно з Гаазькими та Женевськими нормами, заборонено використовувати зброю та методи, які: спричиняють надмірні страждання або без потреби калічать; вражають невибірково або завдають шкоди цивільному населенню, об'єктам культури, лікарням; убивають ворога, який здався, або користуються символікою противника (прапорами, уніформою).

Недозволені засоби: хімічна, бактеріологічна, отруйна зброя; лазерна зброя, що викликає сліпоту; касетні боєприпаси та снаряди, що залишають уламки, не видимі на рентгені.

Принципи міжнародного гуманітарного права:

Принцип гуманності – заборона надмірного насильства щодо цивільних і комбатантів.

Принцип пропорційності та мінімізації шкоди – якщо мети можна досягти без смертельної сили, перевага надається менш шкідливим засобам.

Елементи військових злочинів. У «Документі про елементи злочинів» (PCNICC/2000/1/Add.2), прийнятому на основі Римського статуту МКС, визначені ключові ознаки військових злочинів. Усі вони мають тлумачитися відповідно до міжнародного гуманітарного права. Військові злочини часто перегукуються з злочинами проти людяності, різниця між ними полягає головним чином у контексті вчинення: злочини проти людяності – у межах масштабної чи системної атаки на цивільних, військові злочини – під час збройного конфлікту.

Наявність збройного конфлікту (міжнародного чи неміжнародного) передбачається без потреби в окремому доказуванні. Важливо не юридичне усвідомлення конфлікту виконавцем, а зв'язок діяння з фактичними обставинами війни. Збройний конфлікт охоплює і військову окупацію.

Для цілей цього Римського статуту «воєнні злочини» означає грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-яке з таких діянь проти осіб або майна, що охороняються згідно з положеннями відповідної Женевської конвенції

Умисне вбивство – навмисне позбавлення життя особи, яка перебуває під захистом Женевських конвенцій. Виконавець розуміє контекст конфлікту й статус потерпілого.

Торттури – спричинення сильного фізичного чи психічного болю з метою отримання зізнань, покарання, залякування або дискримінації. Потерпілий – захищена особа, яка не бере участі у бойових діях.

Нелюдське поводження – аналогічно тортурам, але без обов'язкового мотиву. Завдається тяжких страждань особам, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права.

Біологічні експерименти – проведення небезпечних дослідів над особами без їх згоди і без медичних показань.

Заподіяння серйозних страждань чи шкоди здоров'ю – завдання тілесних ушкоджень або сильного болю цивільним особам чи тим, хто вибув з бою.

Знищення або привласнення майна – умисне пошкодження або заволодіння майном без військової необхідності, особливо у великому масштабі.

Примус до служби у збройних силах ворога – змушування особи брати участь у військових діях проти власної держави.

Позбавлення права на справедливе судочинство – відмова у судових гарантіях, передбачених міжнародним гуманітарним правом.

Незаконна депортація чи переміщення – переміщення осіб без законних підстав або з порушенням їхніх прав.

Незаконне позбавлення волі – утримання осіб без належного судового рішення.

Взяття заручників – захоплення осіб із метою примусити третю сторону до певних дій або утриматися від них.

У всіх зазначених злочинах необхідно встановити: наявність збройного конфлікту; зв'язок діяння з цим конфліктом; усвідомлення виконавцем статусу потерпілої особи; захищеність жертви згідно з Женевськими конвенціями 1949 року.

Розграбування – привласнення майна, що не обумовлене військовою необхідністю, без згоди власника та з метою особистої вигоди під час збройного конфлікту. Винний знає про наявність конфлікту і розуміє свої дії.

Використання отрути або отруєної зброї – застосування токсичних речовин чи зброї, що можуть спричинити смерть або серйозні ушкодження. Вчинено під час збройного конфлікту.

Застосування заборонених речовин (газів, рідин, матеріалів) — використання задушливих чи отруйних засобів (зокрема хімічної зброї), що шкодять здоров'ю або життю. Діяння пов'язане із збройним конфліктом.

Застосування заборонених куль – використання боєприпасів, що розриваються або сплющуються в тілі людини, чим завдають надмірних страждань. Скоєно у збройному конфлікті.

Посягання на людську гідність – приниження, образа, наруга (включно над загиблими), що грубо порушує загальновизнану людську гідність. Стосується також цивільних осіб і тих, хто не бере участі у бойових діях.

Зв'язування – проникнення в тіло особи з використанням сили, примусу або зловживання владою, незалежно від статі потерпілого. Скоєно під час збройного конфлікту.

Сексуальне рабство – підневільне становище особи з її примусовим залученням до сексуальних дій. Має місце контроль, схожий на право власності, наприклад, продаж чи утримання в неволі.

Примус до проституції – примушення особи до сексуальних дій із метою отримання вигоди, з використанням насильства, загроз чи залежного становища.

Примусова вагітність – примушення жінки до вагітності з метою змінити етнічний склад населення чи з інших серйозних причин. Містить утримання жінки у такому стані.

Примусова стерилізація – позбавлення здатності до дітородження без згоди або за допомогою обману, якщо це не є медично необхідним.

Сексуальне насильство – будь-які інші акти сексуального характеру, вчинені із застосуванням сили, тиску, примусу або через нездатність особи дати добровільну згоду.

Використання «живих щитів» – переміщення чи використання цивільних або інших захищених осіб для прикриття військових дій або об'єктів.

Напади на об'єкти з емблемами захисту – цілеспрямовані удари по особам чи об'єктам, які використовують захисні емблеми (наприклад, Червоного Хреста) відповідно до Женевських конвенцій.

Використання голоду як методу війни – позбавлення цивільного населення засобів до існування з наміром спричинити голод для досягнення військової мети.

Вербування або використання дітей – залучення осіб, яким не виповнилося 15 років, до збройних сил або їх участь у бойових діях. Виконавець усвідомлює вік таких осіб.

Незаконне винесення вироків – винесення та виконання вироків без дотримання процесуальних норм щодо осіб, які не беруть участі в бойових діях, у тому числі цивільних або медичного персоналу.

Жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням. Цей злочин включає такі дії: вбивство військовополонених; тортури та катування (фізичний або психічний біль, що завдається навмисно); нелюдське поводження, включно з проведенням біологічних експериментів; заподіяння тяжких страждань або шкоди здоров'ю; примус до служби в збройних силах ворога; незаконне позбавлення волі; взяття в заручники. Ці дії становлять окремі військові злочини, навіть якщо в національному кримінальному законодавстві вони розглядаються як самостійні склади (наприклад, убивство, катування, зґвалтування).

До військовополонених належать особи, які є членами збройних сил, або входять до складу ополчень, добровольчих загонів, партизанських рухів, якщо носять зброю відкрито; мають розпізнавальні знаки; дотримуються законів і звичаїв війни.

Статус військовополонених надається тільки під час міжнародного збройного конфлікту. Він не поширюється на: шпигунів; терористів; найманців; учасників внутрішніх збройних конфліктів (наприклад, бойовиків у ході антитерористичних операцій).

Цивільні – це особи, які не беруть участі у бойових діях. Це: мирні жителі; медики, священники, технічний персонал (навіть якщо входять до складу армії, але не воюють).

Цивільне населення має право на загальний захист. Заборонено примусову мобілізацію; напади на цивільних; застосування до них військових засобів впливу.

Комбатанти – це особи, які відкрито ведуть бойові дії з дотриманням правил війни. Вони мають право на статус військовополоненого у разі потрапляння в полон. До них належать: військовослужбовці; ополченці, партизани та інші особи, які: носять розпізнавальні знаки; дотримуються законів війни; відкрито носять зброю.

Депортація цивільного населення – примусове переміщення людей з рідної території в інше місце (з визначеним або невизначеним напрямком). Не вважається депортацією: тимчасова евакуація заради безпеки; переміщення

всередині окупованої території з правом повернення після завершення бойових дій.

Розграбування майна – відкрите викрадення майна на окупованій території, зазвичай поєднане з його вивезенням. Заборонено навіть у разі тимчасової окупації. Не вважається розграбуванням використання майна окупантом тимчасово (наприклад, для забезпечення життєдіяльності цивільного населення); конфіскації на підставі договору капітуляції (анексії, репарації, контрибуції).

Застосування заборонених засобів і методів ведення війни Засобами ведення війни є зброя, техніка та спорядження, які використовуються для знищення противника. Заборонені засоби – це ті, що завдають надмірних страждань: наприклад, міни-пастки, розривні кулі, напад.

Методи ведення війни – це способи та прийоми бойових дій. До заборонених належать використання цивільних як «живого щита», а також примус до донорства органів.

Склад злочину може мати як формальний характер (наприклад, видання наказу про відсутність пощади), так і матеріальний (як-от розграбування майна). Злочин вважається завершеним або з моменту дії, або з моменту настання наслідків.

Згідно з міжнародним правом, виділяють: *міжнародний конфлікт* – між державами; *неміжнародний конфлікт* – між державою та організованими недержавними збройними формуваннями. Злочин можливий в обох типах конфліктів.

Військова окупація – тимчасове захоплення частини території іншої держави під час війни з передачею управління окупаційній владі. При цьому діють закони окупованої країни, якщо вони не загрожують безпеці окупанта. Слід відрізняти військову окупацію від післявоєнної, як-от окупація Німеччини в 1945 році.

Порушення нейтральних зон. До порушень належить розміщення озброєнь у зонах, що мають міжнародно-правовий статус нейтралітету (Антарктика, дно океанів, космос тощо). Такі дії розглядаються як заборонені методи ведення війни.

До ЗМУ належать: хімічна; біологічна (бактеріологічна); ядерна зброя. Вони заборонені або обмежені відповідно до міжнародних договорів.

Хімічна зброя – токсичні хімікати та їх прекурсори (крім дозволених цілей), боєприпаси, що вивільняють ці хімікати, обладнання для їх застосування. Хімічні засоби боротьби з заворушеннями (гази, які тимчасово подразнюють) не є хімічною зброєю, але їх застосування під час збройного конфлікту заборонене.

Біологічна та токсична зброя. Забороняється виготовлення та застосування біологічних агентів і токсинів, не призначених для мирних цілей, засобів доставки таких речовин. Ця зброя базується на властивостях мікроорганізмів, здатних викликати масові захворювання людей, тварин і рослин.

II. Злочин агресії.

Ще у XVII столітті Гуго Гроцій наголошував, що правомірною є лише «справедлива війна» – тобто така, що ведеться у відповідь на порушення права. В цьому випадку вона є формою самооборони, подібною до природного права на захист.

Сьогодні засудження агресивної війни закріплене у ключових принципах міжнародного права:

- Заборона застосування сили або загрози силою: держави мають утримуватися від збройного втручання проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності інших держав;
- Відмова від війни як інструменту політики: усі міжнародні спори мають вирішуватися виключно мирними засобами.

Відповідно до Статуту ООН, поняття «загроза миру», «порушення миру» та «акт агресії» мають самостійне значення, однак тісно пов'язані. Статут дозволяє використання сили лише у разі самооборони або за рішенням Ради Безпеки для підтримання чи відновлення миру.

Актом агресії вважається застосування збройної сили державою проти іншої держави з порушенням Статуту ООН. Жодні політичні, економічні чи інші обставини не можуть бути виправданням агресії.

Згідно з Римським статутом Міжнародного кримінального суду, злочин агресії охоплює планування, підготовку, ініціювання або здійснення акту агресії особою, яка фактично контролює або керує політичними чи військовими діями держави. Для кваліфікації злочину акт агресії має бути грубим порушенням Статуту ООН, що оцінюється за характером, масштабом і серйозністю.

Приклади актів агресії (відповідно до ст. 8-bis Римського статуту та Резолюції 3314 (1974)):

- вторгнення чи напад збройних сил на територію іншої держави;
- окупація або анексія території іншої держави;
- бомбардування або інше застосування зброї проти території держави;
- морська блокада її портів чи узбережжя;
- напад на збройні сили іншої держави;
- використання збройних сил на території іншої держави всупереч укладеним угодам;
- надання території третій державі для здійснення акту агресії;
- направлення збройних банд або найманців, якщо їхні дії рівнозначні акту агресії.

Елементи злочину агресії:

1. Особа планувала, ініціювала або здійснила акт агресії;
2. Вона мала фактичний контроль над політичними чи військовими діями держави;
3. Було вчинено акт агресії, несумісний із Статутом ООН;

4. Особа усвідомлювала обставини, які вказували на незаконність застосування сили;
5. Застосування сили мало грубий характер, значні масштаби і серйозні наслідки;
6. Особа усвідомлювала обставини, які вказували на таке грубе порушення.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке воєнні злочини і якими міжнародно-правовими актами вони регулюються?
2. Яке значення мали Гаазькі та Женевські конвенції у становленні міжнародного гуманітарного права?
3. Які особливості відповідальності командирів згідно зі статтею 28 Римського статуту?
4. Які основні види воєнних злочинів виділяються у міжнародному кримінальному праві?
5. Що включає поняття «жорстоке поводження» з військовополоненими і цивільним населенням?
6. Хто може бути суб'єктом злочину агресії?
7. Які дії кваліфікуються як акт агресії?
8. Які органи мають повноваження визначити наявність акту агресії?
9. Які умови реалізації юрисдикції МКС щодо злочину агресії?
10. З якого часу МКС може розглядати справи про злочин агресії?

Тести:

1. Який документ передбачає кримінальну відповідальність за катування як воєнний злочин в Україні?
 - a) Конституція України
 - b) Закон України «Про правовий статус іноземців»
 - c) Кримінальний кодекс України, стаття 438
 - d) Закон України «Про поліцію»
2. Яка стаття Статуту МКС визначає катування як воєнний злочин?
 - a) стаття 6
 - b) стаття 8(2)(a)(ii)
 - c) стаття 7
 - d) стаття 5
3. Що з наведеного вважається воєнним злочином проти власності?
 - a) катування військовополонених
 - b) напади на цивільне населення
 - c) розграбування захопленого міста
 - d) застосування біологічної зброї
4. Який елемент є обов'язковим для визнання діяння катуванням?

- a) використання зброї
- b) присутність свідків
- c) наявність умислу і цілеспрямованості діяння
- d) заявлення потерпілої сторони

5. *Хто є захищеними особами за Женевськими конвенціями?*

- a) тільки військові
- b) тільки цивільні особи
- c) всі особи, які перебувають під владою ворожої сторони
- d) тільки іноземні громадяни

Практичні завдання:

1. Які воєнні злочини були доведені у цій справі Радована Караджича (ІСТУ, 2016)? Як суд кваліфікував обстріл цивільних об'єктів та вбивства мирного населення? Чому суд відхилив аргумент обвинуваченого про «законні військові дії»?

2. Чому МКС кваліфікував примусову депортацію дітей як воєнний злочин (Справа Володимира Путіна (МКС, 2023)? Які докази використовувалися для обґрунтування цього звинувачення? Чи можуть глави держав уникати відповідальності за воєнні злочини?

3. Як суд визначав, що дії Японії під час Другої світової війни є злочином агресії (справі Токійського трибуналу (1946–1948))? Які обставини суд визнав пом'якшувальними або обтяжуючими? Як ця справа вплинула на формування сучасного визначення агресії?

4. Підготуйте реферат на тему: «Воєнні злочини у ХХІ столітті: виклики для міжнародного права». Визначте, як змінюються методи ведення війни і які нові види злочинів можуть виникнути.

6. Створіть таблицю, у якій порівняйте воєнні злочини та злочини агресії (за об'єктом, суб'єктами, складом злочину).

7. Напишіть есе на тему: «Чи достатньо санкцій проти держав, які вчиняють злочини агресії?», «Воєнні злочини та гібридна війна: чи здатне міжнародне право адекватно реагувати?»

ТЕМА 8. КОНВЕНЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ

Метою вивчення теми ознайомити здобувачів з поняттям, ознаками та правовою природою конвенційних і транснаціональних злочинів, розкрити відмінності між ними, з'ясувати особливості їх правового регулювання в міжнародному та національному кримінальному праві, а також сформулювати розуміння ролі міжнародних договорів у боротьбі з такими правопорушеннями.

План:

- I. Поняття та класифікація конвенційних злочинів.
- II. Особливості злочинів міжнародного характеру.
- III. Відмінність між конвенційними та транснаціональними злочинами

Ключові терміни та поняття: конвенційні злочини; транснаціональні злочини; міжнародне кримінальне право; юрисдикція; міжнародні договори; кримінальна відповідальність; імплементація; екстрадиція; співробітництво держав; злочини з іноземним елементом.

I. Поняття та класифікація конвенційних злочинів.

 Підставою для криміналізації злочинів міжнародного характеру є міжнародні договори, які зобов'язують держави-учасниці ввести відповідні норми у своє національне законодавство. Участь у таких договорах має диспозитивний характер – обов'язки виникають лише для тих держав, які приєдналися до відповідної конвенції.

Міжнародно-правовий акт встановлює мінімальні стандарти кримінально-правового реагування, а національне право може деталізувати, посилювати або розширювати передбачену відповідальність.

Ознаки злочинів міжнародного характеру

1. Зазіхають як на інтереси окремих осіб, так і на інтереси двох чи більше держав.
2. Вчиняються фізичними особами поза зв'язком із державною політикою.
3. Тягнуть за собою персональну кримінальну відповідальність на національному рівні.
4. Визнаються такими міжнародними договорами.
5. Протидія цим злочинам обумовлена потребою захисту спільних інтересів держав.
6. Характеризуються високим рівнем суспільної небезпеки в міжнародному контексті.

7. Основним об'єктом є загальнокримінальні цінності, додатковим – міжнародні відносини.

8. Відповідальність за них настає після інкорпорації міжнародного договору в національне законодавство.

9. Відповідальність носить неімперативний характер (на відміну від міжнародних злочинів).

10. Не мають політичного елементу.

Злочини міжнародного характеру не належать до категорії *злочинів проти миру і безпеки людства*. Їх небезпека полягає не в підриві міжнародного правопорядку в цілому, а в порушенні окремих елементів міжнародних відносин та загрозі спільним інтересам кількох держав.

Злочини міжнародного характеру – це загальнокримінальні правопорушення, які мають транскордонний елемент, тобто пов'язані з участю осіб з різних держав, посяганням на об'єкти за межами державної юрисдикції або закріплені у міжнародних договорах через їх суспільну небезпеку для міжнародної спільноти.

Ознаками таких злочинів є:

1. Суб'єкти злочину – учасники злочину можуть бути громадянами кількох держав;

2. Об'єкт посягання – може знаходитися за межами території, де вчинено злочин;

3. Об'єктивна сторона – злочин передбачений міжнародними договорами через особливий характер посягання.

Критерієм класифікації може виступати об'єкт злочину, рівень суспільної небезпеки, а також джерело правового регулювання. Найбільш поширені види таких злочинів:

1. Злочини проти міжнародної безпеки: міжнародний тероризм, захоплення заручників, незаконні дії щодо повітряного транспорту та аеропортів, незаконне обіг ядерних матеріалів, участь у діяльності найманців, пропаганда війни тощо.

2. Злочини, що шкодять економічному, соціальному та культурному розвитку: підробка грошей, легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, незаконна торгівля наркотиками, контрабанда, незаконна міграція, посягання на культурні цінності.

3. Злочини проти прав людини: торгівля людьми, сексуальна експлуатація, рабство, поширення порнографії, катування, жорстоке або принизливе поводження, насильницькі зникнення.

4. Злочини у відкритому морі: піратство, забруднення морського середовища, порушення правового режиму континентального шельфу, відмова в наданні допомоги на морі тощо.

5. Військові злочини міжнародного характеру: застосування заборонених засобів і методів ведення війни, мародерство, зловживання захисними символами (Червоний Хрест/Півмісяць), жорстоке поводження з військовополоненими, порушення обов'язків щодо поранених.

Залежно від джерела встановлення кримінальної відповідальності, злочини міжнародного характеру можна поділити на:

1. Конвенційні злочини, щодо яких держави зобов'язані ввести відповідальність на виконання міжнародних договорів (наприклад, конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності чи тероризму).

2. Злочини, які первісно закріплені в національному законодавстві, але згодом отримали міжнародне визнання і знайшли відображення в конвенціях.

3. Злочини, щодо яких кримінальні норми були змінені у зв'язку з приєднанням до міжнародного договору, що встановлює нові зобов'язання для держави.

4. Злочини, які були передбачені національним законодавством превентивно, до набуття міжнародних зобов'язань, але відповідали духу міжнародного регулювання.

5. Злочини, передбачені міжнародними договорами, до яких держава приєдналася, але положення яких ще не імplementовані у внутрішнє законодавство (наприклад, у сфері заборони апартеїду або певних форм дискримінації).

II. Особливості злочинів міжнародного характеру

 Злочини міжнародного характеру мають такі характерні риси:

1. Їх криміналізація зумовлена нормами міжнародних договорів, що можуть мати як універсальний, так і регіональний характер.

2. Окрім вини конкретної особи, можлива і відповідальність держави за недотримання зобов'язань щодо запобігання таким діям.

3. Обов'язковим додатковим об'єктом посягання є міжнародні інтереси або відносини.

4. Існує складний причинно-наслідковий зв'язок між діям особи, бездіяльністю держави та негативними наслідками.

5. Кримінальна відповідальність за ці дії настає лише за умови імplementації відповідних міжнародних норм у національне законодавство. Винятком є міжнародні злочини, за які особа може бути притягнута до відповідальності незалежно від національного законодавства.

6. Попри високу суспільну небезпеку, такі злочини, як правило, не становлять загрози для миру та безпеки людства загалом.

Основним призначенням інституту злочинів міжнародного характеру є подолання колізій у кримінальному законодавстві різних держав у тих сферах міжнародних відносин, які потребують колективного правового захисту. Приєднуючись до міжнародних договорів, держави добровільно беруть на себе зобов'язання адаптувати своє національне кримінальне законодавство до встановлених міжнародних стандартів. Це сприяє уніфікації підходів до боротьби з міжнародною злочинністю.

Класифікація міжнародних договорів у сфері протидії злочинності:

1. Універсальні багатосторонні договори, що закріплюють загальні принципи та норми відповідальності за міжнародні злочини (наприклад, статuti міжнародних трибуналів).

2. Цільові багатосторонні договори, які визначають відповідальність за окремі види злочинів, що зачіпають інтереси багатьох держав або всього міжнародного співтовариства.

3. Регіональні багатосторонні договори, спрямовані на боротьбу з певними видами злочинів у межах конкретного регіону.

4. Двосторонні договори, що регулюють співпрацю в кримінальних справах, зокрема щодо правової допомоги, екстрадиції або боротьби з окремими видами злочинів.

Міжнародні договори, що встановлюють кримінальну відповідальність за злочини міжнародного характеру, з погляду їх значення для внутрішнього права можуть бути умовно поділені на дві основні категорії:

1. Спеціалізовані конвенції, присвячені організації співробітництва держав у боротьбі з окремими видами злочинів, які становлять підвищену загрозу для міжнародної спільноти.

2. Загальні міжнародні договори, окремі положення яких стосуються запобігання та покарання певних правопорушень або регулюють суміжні питання, що мають кримінально-правове значення.

У таких міжнародних актах може міститися або детальний опис складу злочину, або лише зобов'язання держави запровадити відповідну криміналізацію на національному рівні, або ж визначатися загальні механізми захисту певних міжнародно-правових цінностей. Однак у будь-якому випадку реальне притягнення особи до кримінальної відповідальності можливе лише за наявності відповідної норми в національному кримінальному законодавстві.

Якщо держава лише підписала міжнародну конвенцію, але не ратифікувала її або не виконала зобов'язання щодо внесення відповідних змін у своє кримінальне законодавство, то юридичних підстав для притягнення особи до відповідальності не існує. Це відповідає загальному принципу: відсутність норми у внутрішньому праві означає відсутність і підстав для відповідальності за конвенційний злочин.

Форми імплементації міжнародних кримінально-правових норм:

1. Якщо міжнародний акт містить лише загальне зобов'язання криміналізувати певне діяння, державі надається право самостійно сформулювати відповідну норму з урахуванням національних правових особливостей і в межах міжнародного стандарту.

2. Якщо міжнародна норма прямо зобов'язує встановити відповідальність за конкретний склад злочину, держава повинна повністю і без змін перенести її зміст у своє кримінальне законодавство.

3. В окремих випадках у процесі імплементації може відбутися звуження змісту міжнародної норми, коли в національному законі передбачаються менші обсяги криміналізації, ніж це передбачено міжнародним договором.

4. І навпаки, іноді відбувається розширення змісту: національний закон включає до складу злочину діяння, які не охоплюються міжнародною нормою.

Щодо конструкції, більшість складів злочинів міжнародного характеру належать до формальних (тобто не вимагають настання певних наслідків), хоча трапляються і матеріальні склади, які передбачають настання шкоди (наприклад, у випадку з незаконним вилученням культурних цінностей). Суб'єктивна сторона зазвичай характеризується умисною формою вини, найчастіше прямим умислом.

III. Відмінність між конвенційними та транснаціональними злочинами

 Транснаціональні (або транскордонні) злочини за своєю суттю є загальнокримінальними правопорушеннями, які виходять за межі юрисдикції однієї держави. Вони можуть бути пов'язані з тим, що діяння вчиняється в одній країні, а його наслідки настають в іншій, або коли різні етапи одного й того ж злочину відбуваються на території кількох держав. Такі злочини, як правило, не посягають на міжнародний правопорядок чи безпеку міжнародної спільноти, однак ефективне розслідування й притягнення винних до відповідальності потребує міжнародного співробітництва.

Особливістю транснаціональних злочинів є наявність так званого «іноземного елемента» або певного міжнародного зв'язку: наприклад, злочин може бути вчинений іноземцем на території іншої держави, або ж спрямований проти іноземного громадянина. Такі правопорушення передбачаються національним кримінальним законодавством окремих держав, а не міжнародними договорами.

У науковій літературі транснаціональні злочини зазвичай характеризуються такими ознаками:

1. Мають ознаки підвищеної суспільної небезпеки та ускладненість їх розслідування обумовлена міжнародним характером діяння.

2. Можуть охоплювати території двох або більше держав, що зумовлює особливе значення місця вчинення злочину.

3. Передбачаються нормами внутрішнього права, проте у деяких випадках можуть бути врегульовані універсальними міжнародними договорами, які встановлюють основи для міжнародного співробітництва в боротьбі з такими правопорушеннями.

4. Мають специфічні характеристики суб'єкта злочину – ним може бути іноземець, особа без громадянства, або особа, що користується певним міжнародно-правовим статусом (наприклад, дипломатичний імунітет).

На відміну від транснаціональних, **конвенційні злочини** є тими, що передбачені міжнародними договорами, й становлять загрозу для всього міжнародного правопорядку. Вони зазвичай прямо закріплюються в міжнародному праві, а держави-учасниці відповідних конвенцій зобов'язуються встановити за них кримінальну відповідальність на

національному рівні та здійснювати переслідування незалежно від місця вчинення злочину або громадянства правопорушника.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке конвенційні злочини? У чому полягає їхня правова природа?
2. За якими критеріями класифікують злочини міжнародного характеру?
3. Яким чином джерело криміналізації впливає на класифікацію злочинів міжнародного характеру?
4. Які особливості вирізняють злочини міжнародного характеру серед інших видів кримінальних правопорушень?
5. Яка роль міжнародних договорів у криміналізації діянь міжнародного характеру?
6. Чи можлива відповідальність держави за злочини міжнародного характеру? За яких умов?
7. Які форми набуває імплементація міжнародних кримінально-правових норм у національне законодавство?
8. У чому полягає різниця між конвенційними та транснаціональними злочинами?
9. Чи всі транснаціональні злочини є конвенційними? Наведіть приклади.
10. Яка роль міжнародних договорів у визнанні злочину транснаціональним або конвенційним?

Тести:

1. Що є головною умовою визнання діяння конвенційним злочином згідно з міжнародним кримінальним правом?
 - a) наявність рішення міжнародного суду
 - b) вчинення злочину проти державного суверенітету
 - c) криміналізація діяння у більш ніж одній державі та міжнародне співробітництво
 - d) використання зброї масового знищення
2. Який принцип міжнародного кримінального права є базовим при переслідуванні конвенційних злочинів?
 - a) принцип пропорційності
 - b) принцип індивідуальної вини
 - c) принцип подвійної кримінальності
 - d) принцип універсальної юрисдикції
3. До якої групи конвенційних злочинів належать злочини, що посягають на особу та її права?
 - a) економічні злочини
 - b) злочини проти міжнародних організацій

- c) злочини проти прав людини
- d) злочини, передбачені спеціальними конвенціями

4. Яка міжнародна угода є основною для боротьби з кіберзлочинністю в межах Ради Європи?

- a) женевська конвенція
- b) гаазька конвенція
- c) будапештська конвенція
- d) конвенція ООН проти корупції

5. Що з наведеного вважається прикладом кіберзлочину?

- a) використання ботнетів для віддаленого контролю пристроїв
- b) контрабанда зброї
- c) поширення фальшивих паспортів через кур'єрів
- d) підкуп чиновника

Практичні завдання:

1. Як суди Франції кваліфікували дії Карлоса «Шакала» (Франція, 2017; міжнародний тероризм)? Які міжнародні конвенції регулюють боротьбу з тероризмом? Чи можна вважати тероризм злочином проти людяності?

2. Ознайомитись зі Справою «Somali Pirates» (США, 2010) – піратство у відкритому морі. Які конвенції регулюють боротьбу з морським піратством? Чому США судили сомалійських піратів, хоча злочини відбувалися поза територією країни? Яку санкцію отримали обвинувачені та чому?

3. Торгівля людьми: справа Кочанова (ЄСПЛ, 2018). Як Європейський суд з прав людини кваліфікував торгівлю людьми? Чи можуть держави нести відповідальність за конвенційні злочини, якщо вони не вживають заходів для їх припинення?

4. Підготуйте реферат: «Конвенційні злочини у міжнародному праві: сучасні виклики». Проаналізуйте, які нові конвенції можуть бути прийняті для боротьби зі злочинністю.

5. Створіть таблицю з порівнянням конвенційних злочинів, міжнародних злочинів і злочинів транснаціонального характеру.

6. Напишіть есе на тему: «Чи достатньо міжнародних конвенцій для ефективної боротьби з тероризмом?», «Контрабанда наркотиків як загроза міжнародній безпеці: чи потрібен спеціальний міжнародний трибунал?»

ТЕМА 9. МІЖНАРОДНІ ОРГАНИ І ІНСТИТУЦІЇ З БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Метою вивчення теми ознайомити здобувачів з роллю та функціонуванням органів ООН, спеціалізованих установ і Інтерполу у сфері запобігання та протидії міжнародній злочинності, а також з їхніми правовими механізмами, напрямками діяльності та координацією міжнародного співробітництва.

План:

- I. Органи ООН і міжнародні установи у сфері протидії міжнародній злочинності.
- II. Інтерпол
- III. Міжнародні спеціалізовані універсальні органи з боротьби зі злочинністю

Ключові терміни та поняття: ООН; ЕКОСОР; Комісія із запобігання злочинності; Управління ООН з наркотиків і злочинності; Інтерпол; Генеральна Асамблея; міжнародна злочинність; кібербезпека; антикорупційна діяльність; міжнародне поліцейське співробітництво.

I. Органи ООН і міжнародні установи у сфері протидії міжнародній злочинності.

 ООН відіграє провідну роль у боротьбі з міжнародною злочинністю. Генеральна Асамблея та ЕКОСОР регулярно розглядають цю тему, ставлячи за мету:

- запобігання та контроль злочинності на національному та міжнародному рівнях;
- посилення міжнародного співробітництва;
- забезпечення прав людини в системі кримінального правосуддя;
- сприяння справедливості, гуманності та професіоналізму.

Конгреси ООН з питань злочинності, які проводяться кожні 5 років із 1950 року, розробляють міжнародні стандарти і рекомендації для держав у сфері правосуддя.

Комісія із запобігання злочинності та кримінального правосуддя, як функціональний орган ЕКОСОР, формує політику ООН, координує дії регіональних інститутів, займається питаннями організованої злочинності, відмивання грошей, екологічної безпеки тощо.

Комісія з наркотичних речовин (КНР), заснована у 1946 році, здійснює контроль за виконанням міжнародних угод у сфері наркотиків. З 1991 року вона також керує діяльністю Управління ООН з наркотиків і злочинності (УНП ООН). До її повноважень входить:

- прийняття рішень щодо включення нових речовин до списків підконтрольних;
- розробка рекомендацій для вдосконалення системи міжнародного контролю;
- взаємодія з ВООЗ та Міжнародним комітетом контролю над наркотиками (МККН).

Секретаріат ООН здійснює збір і поширення інформації про дії держав щодо боротьби зі злочинністю.

Спеціалізовані установи ООН:

- *Міжнародна морська організація (ІМО) та ІКАО* розробляють правові стандарти безпеки транспорту;
- *ВООЗ* займається медичними аспектами наркоманії, аналізує наркотики й подає експертні висновки КНР;
- *МВФ* активізував боротьбу з корупцією, проводячи антикорупційний моніторинг у країнах-членах.

II. Інтерпол

 Інтерпол є провідною міжнародною організацією у боротьбі з транснаціональною злочинністю. Його витоки пов'язані з Міжнародним конгресом кримінальної поліції 1923 року у Відні, однак сучасна діяльність організації почалася після ухвалення Статуту у 1956 році. Статут визначає головну мету Інтерполу – сприяння співпраці між правоохоронними органами країн-членів у межах їхніх законодавств і відповідно до Загальної декларації прав людини. При цьому організація не втручається у справи політичного, військового, релігійного чи расового характеру.

Членство в Інтерполі надається за рішенням Генеральної Асамблеї за поданням уряду відповідної країни. Станом на 2025 рік до складу Інтерполу входить 196 держав.

Правову базу діяльності Інтерполу доповнюють стратегічні документи, які визначають цілі й напрями роботи. Основна місія – «об'єднання поліції заради безпечнішого світу». Стратегічна рамкова програма на 2022–2025 роки включає чотири ключові напрями:

1. *Інформація для дій* – забезпечення доступу до систем обміну даними, аналітика загроз, дотримання стандартів конфіденційності.
2. *Партнерство* – посилення співпраці між поліціями світу, обмін досвідом, розширення міжнародних зв'язків.
3. *Інновації в поліцейській діяльності* – впровадження цифрових рішень, новітніх технологій і креативних підходів.
4. *Організаційна ефективність* – модернізація управління, розвиток людського потенціалу, прозорість, інституційна стійкість та етична культура.

Глобальні цілі поліцейської діяльності, узгоджені з Цілями сталого розвитку ООН до 2030 року, визначають ключові напрями боротьби зі злочинністю та тероризмом і є основою для спільних міжнародних зусиль.

Інтерпол визначив *сім пріоритетних цілей*:

1. Боротьба з тероризмом – виявлення та арешт підозрюваних, обмін розвідданими, перешкоджання пересуванню терористів, блокування фінансування й каналів постачання зброї.
2. Захист кордонів – виявлення переміщень злочинців і жертв, підтримка прикордонної безпеки та автентичності документів, протидія підробкам.
3. Захист уразливих груп – запобігання злочинам проти вразливих осіб, підтримка жертв, дотримання прав людини, боротьба з фінансовими потоками злочинного бізнесу.
4. Кібербезпека – розвиток кіберрозслідувань, захист критичної інфраструктури, міжнародна співпраця та підвищення цифрової обізнаності.
5. Протидія корупції – підтримка верховенства права, підвищення кваліфікації у сфері антикорупційних розслідувань, повернення викрадених активів.
6. Боротьба з незаконними ринками – виявлення і припинення торгівлі незаконними товарами, фінансування злочинів, знищення кримінальних мереж.
7. Екологічна безпека – розслідування екологічних злочинів, захист природи і біорізноманіття, припинення прибутку з незаконної діяльності в цій сфері.

Інтерпол має шість основних органів:

1. Генеральна Асамблея – найвищий орган, до складу якого входять делегати від держав-членів. Вона ухвалює загальні рішення щодо діяльності організації та її завдань у сфері боротьби зі злочинністю.
2. Виконавчий комітет – складається з Президента, трьох віцепрезидентів та дев'яти делегатів. Відповідає за реалізацію рішень Генеральної Асамблеї, організаційне управління та координацію з міжнародними і національними структурами.
3. Генеральний секретаріат – виконавчий орган, який діє безперервно. Забезпечує практичне втілення рішень, є центром координації боротьби зі злочинністю та обміну інформацією. Має мережу регіональних бюро (включаючи офіси в Аргентині, Камеруні, Кенії, Таїланді тощо) та представників при міжнародних організаціях.
4. Національні центральні бюро (НЦБ) – підрозділи в структурах національної поліції, які забезпечують взаємодію між Інтерполом і правоохоронними органами держав-членів. Вони мають подвійний статус – як частина національної поліції та як постійна ланка Інтерполу.
5. Радники – експерти, які можуть надавати консультативну допомогу.
6. Комісія з контролю за файлами – незалежний орган, який стежить за дотриманням правил обробки персональних даних у базах Інтерполу.

У разі потреби Інтерпол може звертатися до Радників – визнаних експертів у важливих для організації галузях. Вони виконують лише консультативні функції, призначаються Виконавчим комітетом на 3 роки й

набувають повноважень після інформування Генеральної Асамблеї. Генасамблея також може ухвалити рішення про їх відсторонення.

Комісія з контролю за файлами (ККФ) – незалежний орган, який гарантує, що персональні дані в системі Інтерполу (наприклад, імена, відбитки пальців, ДНК) обробляються згідно з правилами організації. Комісія діє з 1986 року, а з 2017 року її робота ґрунтується на окремому Статуті.

Основні функції ККФ:

- контроль за законністю обробки персональних даних;
- надання консультацій щодо будь-яких ініціатив у сфері обробки даних;
- розгляд звернень щодо доступу, зміни або видалення інформації в базах Інтерполу.

Штаб-квартира Інтерполу розташована у Ліоні (Франція). Офіційні мови – англійська, французька, іспанська, арабська. З 2015 року у Сінгапурі діє Глобальний центр Інтерполу, створений для протидії кіберзлочинності.

Основна діяльність організації – обмін, зберігання та поширення інформації про злочини й злочинців. Для цього використовується глобальна телекомунікаційна система I-24/7, запущена в 2002 році. Це захищена мережа без аналогів, що дозволяє правоохоронцям оперативно обмінюватися даними.

I-24/7 забезпечує реальний доступ до баз даних Інтерполу (осіб, судових матеріалів, документів, викраденого майна, зброї, злочинних угруповань); інтеграцію з національними системами в ряді країн; доступ з патрульних авто, прикордонних пунктів, аеропортів тощо.

Обмін повідомленнями в системі здійснюють Національні центральні бюро (НЦБ) та Генеральний секретаріат. У багатьох країнах доступ до баз даних Інтерполу мають не лише НЦБ, а й інші підрозділи правоохоронних органів.

Інтерпол поширює інформацію серед держав-членів через систему міжнародних повідомлень, відомих як циркулярні повідомлення (картки Інтерполу). Вони публікуються Генеральним секретаріатом офіційними мовами організації на підставі запитів Національних центральних бюро (НЦБ), Міжнародних кримінальних юрисдикцій, Міжнародного кримінального суду, Ради Безпеки ООН.

Типи повідомлень:

1. Червоне – розшук із метою арешту і подальшої екстрадиції особи.
2. Синє – збирання інформації або встановлення місцезнаходження особи/свідка.
3. Зелене – попередження щодо осіб, які можуть вчинити повторні злочини.
4. Жовте – пошук безвісти зниклих (особливо неповнолітніх) або ідентифікація осіб.
5. Чорне – ідентифікація невпізнаних трупів.
6. Помаранчеве – попередження про загрози публічній безпеці (зброя, вибухівка, тероризм).

7. Фіолетове – інформація про методи та засоби злочинної діяльності.

8. Біле (спеціальне) – санкційне повідомлення Ради Безпеки ООН щодо замороження активів, заборони пересування, ембарго на зброю.

Із моменту створення Інтерпол зосереджувався на боротьбі з шахрайством, кишеньковими крадіжками та одинаками-злочинцями. Зараз організація займається переважно незаконним обігом наркотиків, відмиванням коштів, міжнародним тероризмом, фальшивомонетництвом, економічними злочинами («білокомірцева» злочинність), розкраданням культурних цінностей.

Національне центральне бюро Інтерполу в Україні було створено 25 березня 1993 року відповідно до постанови Кабінету Міністрів №220. Визначено, що функції НЦБ виконує Міністерство внутрішніх справ України. У складі МВС сформовано Робочий апарат Укрбюро Інтерполу, діяльність якого регламентується наказом Національної поліції від 21 грудня 2015 року №193.

РА Укрбюро Інтерполу функціонує як департамент Нацполіції та відповідає за взаємодію України з Інтерполом і Європолом. До його основних завдань належать: реалізація державної політики у сфері боротьби з транснаціональною злочинністю; представництво України в міжнародних правоохоронних структурах; координація співпраці між українськими та іноземними правоохоронними органами з використанням можливостей Інтерполу, Європолу та інших партнерських організацій.

Інтерпол створив низку спеціалізованих структур для протидії різним видам злочинності. Серед них:

- Глобальна експертна група з кіберзлочинності – об'єднує фахівців з поліції, приватного сектору та науковців для обміну інформацією й передовим досвідом у сфері кібербезпеки, розробляє стратегії Інтерполу та підтримує регіональні ініціативи.

- Робоча група зі злочинів у галузі рибальства – міжнародна платформа для координації боротьби з незаконним рибальством. Вона співпрацює з правоохоронними, податковими, митними та екологічними органами, сприяє збору і поширенню розвідувальних даних.

- Робоча група з боротьби із забрудненням довкілля – мережа національних експертів, яка щороку розробляє оперативні стратегії в сфері екологічної безпеки. Група підтримує глобальні дії Інтерполу з протидії екозлочинам.

- Робоча група зі злочинів проти дикої природи – координує міжнародні дії з протидії браконьєрству, розробляє стратегії, ініціює операції та співпрацює з органами охорони природи для ліквідації злочинних мереж.

Інтерпол активно долучається до дослідницьких проєктів у сфері права інформації, комунікацій та технологій (ІКТ), зокрема щодо електронних доказів, даркнету та розпізнавання голосу. Його завдання – врахувати потреби правоохоронців у технологічних рішеннях і адаптувати внутрішні правила до змін у цій сфері.

Інтерпол співпрацює з академією, приватним сектором, громадськими організаціями та правоохоронними структурами. Серед основних проєктів:

TITANIUM (2017–2020) – розробка інструментів для розслідування транзакцій з віртуальною валютою на тіньових ринках. Проєкт створив набір сервісів для аналізу та моніторингу криптовалютних операцій із дотриманням конфіденційності і законодавства.

EVIDENCE2e-CODEX (2018–2020) – підтримка обміну електронними доказами в ЄС через цифрову платформу e-CODEX, що сприяє міжнародному співробітництву у кримінальних провадженнях. Проєкт об'єднав юридичні та технічні стандарти для більш ефективного й безпечного обміну доказами.

SIIP (2014–2018) – створення технології ідентифікації голосу для допомоги правоохоронцям у виявленні злочинців із урахуванням законів про захист даних. Система розпізнає стать, вік, мову, акцент і може виявляти голосові підробки. В майбутньому планується інтеграція з іншими біометричними методами.

ROXANNE (з 2019 року) – поточний проєкт, що розробляє аналітичну платформу для ідентифікації злочинців та аналізу організованих злочинних мереж на основі мовлення, тексту та відео. Платформа поєднує інноваційні технології і дотримується правових і етичних норм, забезпечуючи більш ефективні розслідування і міжнародну співпрацю.

Ці ініціативи спрямовані на вдосконалення інструментів для боротьби з кіберзлочинністю, підвищення обміну інформацією між країнами та забезпечення законності і конфіденційності в розслідуваннях.

III. Міжнародні спеціалізовані універсальні органи з боротьби зі злочинністю

 Контртерористичний комітет (КТК) ООН створено у 2001 році після терактів 11 вересня (Резолюція РБ ООН 1373), щоб допомагати державам у запобіганні терористичним актам на національному та міжнародному рівнях. Резолюція зобов'язує країни вводити кримінальну відповідальність за фінансування тероризму, блокувати ресурси терористів, не підтримувати їх і співпрацювати між собою у розслідуваннях, арештах і судовому переслідуванні.

У 2005 році прийнято Резолюцію 1624, що вимагає заборонити підбурювання до тероризму і не надавати притулок особам, причетним до таких дій.

КТК допомагає країнам через оцінку виконання вимог, технічну підтримку, обмін інформацією, впровадження кращих практик та координацію з міжнародними організаціями. Виконавчий директорат КТК, створений у 2004 році, надає експертну підтримку, аналізує звіти держав і сприяє технічній допомозі. У ньому працюють близько 40 фахівців, зокрема юристи, що займаються різними аспектами протидії тероризму.

У 2017 році засновано Контртерористичне управління ООН (КТУ), яке координує діяльність ООН у цій сфері, підтримує держави у реалізації контртерористичних заходів, просуває Глобальну контртерористичну стратегію ООН, інформує про боротьбу з тероризмом і мобілізує ресурси. КТУ тісно співпрацює з країнами, міжнародними організаціями, громадянським суспільством та науковцями для ефективного запобігання тероризму.

Міжнародний комітет контролю над наркотиками (МККН) – незалежний орган, створений у 1968 році для контролю виконання міжнародних договорів ООН щодо наркотиків. Його діяльність базується на трьох основних конвенціях: 1961 року (Єдина конвенція про наркотичні засоби), 1971 року (про психотропні речовини) та 1988 року (про незаконний обіг наркотиків).

МККН стежить за законним виробництвом, торгівлею та вживанням наркотиків, щоб забезпечити їх наявність для медичних цілей і не допустити витоку в нелегальний обіг. Також він виявляє проблеми у боротьбі з незаконним виробництвом і розповсюдженням наркотиків, оцінює хімічні речовини, що використовуються у виробництві наркотиків, і контролює їх обіг.

Комітет аналізує інформацію від урядів та міжнародних організацій, підтримує діалог із країнами, рекомендує заходи для виправлення порушень, а при необхідності може звертатися до міжнародних структур з метою посилення контролю або обмеження торгівлі з країнами-порушниками.

МККН також організовує навчальні програми для посадових осіб, особливо з країн, що розвиваються, сприяючи кращій координації та співпраці на регіональному рівні.

Управління ООН із наркотиків і злочинності (УНЗ ООН) координує міжнародні зусилля у боротьбі з незаконним обігом наркотиків, злочинністю і тероризмом. Штаб-квартира розташована у Відні, з мережею регіональних відділень.

УНЗ ООН допомагає країнам у виконанні міжнародних договорів, проводить просвітницькі кампанії про небезпеку наркотиків, реалізує проекти боротьби з відмиванням грошей та підтримує альтернативні методи культивування наркотиків.

Крім того, управління працює над реформою кримінального правосуддя, зміцненням верховенства права і боротьбою з організованою злочинністю і корупцією. Його діяльність охоплює понад 150 країн, де співпрацює з урядами та громадськими організаціями, розробляючи програми, що відповідають місцевим потребам.

IMoLIN – міжнародна інформаційна мережа проти відмивання грошей, створена ООН у 1998 році. Вона допомагає урядам, організаціям і приватним особам у боротьбі з відмиванням коштів, надаючи інформацію про національні закони та контакти для міжнародної співпраці. Ця мережа також визначає напрямки для покращення законодавства та заходів протидії. Інформація у відкритому доступі, окрім захищеної бази AMLID.

ФАТФ (Група розроблення фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей), заснована у 1989 році, – міжнародний орган із 39 членів, який формує політику та стандарти для протидії відмиванню грошей і фінансуванню тероризму. Понад 200 країн взяли на себе зобов'язання впроваджувати стандарти ФАТФ, що сприяє глобальній боротьбі з організованою злочинністю, корупцією та тероризмом. ФАТФ визначає міжнародні норми для запобігання фінансовим злочинам, пов'язаним із наркотиками, зброєю, кіберзлочинністю та іншими серйозними злочинами.

GPML (Глобальна програма боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму) в ООН керує **IMoLIN** і співпрацює з 11 міжнародними партнерами, серед яких Інтерпол, Рада Європи, регіональні групи та інші.

ICCWC (Міжнародний консорціум боротьби зі злочинами проти дикої природи) створений у 2010 році п'ятьма міжнародними організаціями (CITES, Інтерпол, UNODC, Світовий банк, Всесвітня митна організація) для координації підтримки національних правоохоронців у боротьбі зі злочинами проти дикої природи. ICCWC допомагає цим органам через навчання, технічну підтримку та інструменти, а також через глобальну мережу офісів та бази даних, що дозволяють обмінюватися інформацією в режимі реального часу для ефективних розслідувань.

Питання для самоконтролю:

1. У чому полягає різниця між конвенційними та транснаціональними злочинами?
2. Яке значення мають міжнародні договори у боротьбі з міжнародною злочинністю?
3. У яких випадках застосовується екстрадиція? Які є обмеження?
4. Які функції виконує Комісія із запобігання злочинності та кримінального правосуддя?
5. У чому полягає діяльність Комісії з наркотичних речовин?
6. Які спеціалізовані установи ООН беруть участь у боротьбі зі злочинністю? Наведіть приклади та їхню компетенцію.
7. Яка головна мета та принципи діяльності Інтерполу?
8. Які є сім пріоритетних напрямів роботи Інтерполу?
9. Що таке система I-24/7? Яке її призначення?
10. Які функції виконує Комісія з контролю за файлами (ККФ)?

Тести:

1. Яка головна мета проєкту **ROXANNE**?

- a) захист культурної спадщини
- b) впровадження блокчейн-технологій

c) підвищення ефективності розслідувань за допомогою ідентифікації мовця

d) розроблення системи захисту персональних даних

2. Яке агентство виконує просвітницьку місію щодо боротьби з наркотиками?

a) Інтерпол

b) ЮНЕСКО

c) УНЗ ООН

d) ЮНІСЕФ

3. Що є одним із компонентів Стратегії КТУ ООН?

a) повна приватизація силових структур

b) надання допомоги державам у зміцненні контртерористичного потенціалу

c) ліквідація митних служб

d) створення міжнародного арбітражного трибуналу

4. Яка функція Глобальної експертної групи Інтерполу з кіберзлочинності?

a) фінансування спецоперацій

b) створення військових підрозділів

c) обмін передовим досвідом у сфері кіберзлочинності

d) придбання приватних технологій

5. Основним завданням проєкту *Evidence* було:

a) вивчення цифрових валют

b) виявлення фінансових злочинів у ЄС

c) розробка загальної правової основи для використання нових технологій в доказовому процесі

d) контроль за дотриманням етичних норм журналістами

A) Створення системи виявлення дронів

B) Розробка технології розпізнавання мовця для боротьби зі злочинністю

C) Аналіз фінансових операцій у міжнародному просторі

D) Захист культурної спадщини від незаконного вивезення

Практичні завдання:

1. Проаналізуйте справу Омара аль-Башира (Судан, 2009, МКС) Які злочини інкримінувалися Омару аль-Баширу? Чому деякі держави відмовилися його видавати? Як справа показала проблеми співпраці між державами та МКС?

2. Оцініть роль Інтерполу у справі Карлоса «Шакала» (Франція, 1994). Як Інтерпол сприяв арешту міжнародного терориста? Чи має Інтерпол право самостійно арештовувати підозрюваних? Які механізми «червоних карток» використовуються у міжнародному розшуку?

3. Проаналізуйте взаємодію Ради Безпеки ООН та міжнародну юстицію (Резолюція 827 щодо ІСТУ, 1993). Чому ООН створила Міжнародний трибунал для колишньої Югославії (ІСТУ)? Як рішення Ради Безпеки сприяло залученню підозрюваних до правосуддя? Чи може ООН змусити держави співпрацювати з трибуналами?

4. Підготуйте реферат: «Роль міжнародних інституцій у боротьбі зі злочинністю: перспективи та виклики». Проаналізуйте, як змінилася роль ООН у міжнародній кримінальній юстиції за останні 30 років.

5. Створіть таблицю з порівнянням повноважень Інтерполу, Європолу, МКС та Ради Безпеки ООН.

6. Есе на тему: «Чи потрібен світовий орган для боротьби з кіберзлочинністю?», «Роль Інтерполу: ефективний механізм чи бюрократичний інструмент?»

ТЕМА 10. ІНСТИТУТ ВИДАЧІ В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ.

Метою вивчення теми: сформувані у здобувачів цілісне уявлення про інститут екстрадиції та право на притулок у міжнародному кримінальному праві, розкрити правову природу, види, підстави та умови екстрадиції, ознайомити з принципом подвійної криміналізації та спеціалізації, а також з'ясувати співвідношення екстрадиції з правом особи на захист від переслідування, зокрема шляхом надання притулку.

План:

- I. Екстрадиція та право на притулок.
- II. Підстави та умови екстрадиції.
- III. Відмова в екстрадиції та її підстави

Ключові терміни та поняття: екстрадиція, видача обвинуваченого, видача засудженого, подвійна криміналізація, принцип спеціалізації, притулок, міжнародна правова допомога, міжнародне кримінальне право, юрисдикція, міжнародна співпраця.

I. Екстрадиція та право на притулок

 У правознавчій літературі екстрадиція традиційно розглядається як важливий інститут. Частина дослідників вважає її особливою формою міжнародної правової допомоги, тоді як інші – окремим самостійним правовим механізмом, який не входить до складу правової допомоги у кримінальних справах. Оскільки метою екстрадиції є притягнення особи до кримінальної відповідальності або виконання вироку, у сучасній доктрині розрізняють два її основні види: видачу обвинуваченого та видачу засудженого.

Видача обвинуваченого здійснюється з метою притягнення його до відповідальності в рамках кримінального провадження. Це передбачає процесуальну діяльність сторони обвинувачення, спрямовану на доведення винуватості особи у вчиненні злочину.

Видача засудженого має на меті виконання призначеного покарання. Це означає реалізацію норм кримінально-виконавчого законодавства шляхом застосування заходів державного примусу, що виражається в обмеженні прав і свобод засудженого.

Процедура видачі (екстрадиції) може мати такі форми :

- Договірна – базується на міжнародному договорі, або бездоговірна, коли підставою є внутрішнє законодавство і принцип взаємності;
- Обов'язкова чи добровільна;

- Первинна або повторна (у разі повторного звернення щодо тієї ж особи);
- Умовна, коли рішення про екстрадицію супроводжується певними умовами, або реальна, яка не передбачає додаткових умов;
- Термінова (тимчасова) – передбачає повернення особи після завершення певних дій, або безстрокова, яка не передбачає повернення.

Ініціювати екстрадицію обвинуваченого може будь-яка держава, яка має законні підстави вимагати його притягнення до відповідальності. Натомість екстрадиція засудженого можлива лише за зверненням тієї держави, яка винесла обвинувальний вирок. Це пояснюється тим, що у першому випадку йдеться про кримінальне переслідування, в якому можуть бути зацікавлені кілька держав через існування паралельної юрисдикції. У другому – про виконання вироку, що виключає повторне переслідування відповідно до принципу *non bis in idem* (не двічі за одне).

Залежно від того, яка юрисдикція застосовується державою-заявником (територіальна, персональна, реальна або універсальна), ініціаторами екстрадиції можуть виступати:

1. Держава, на території якої вчинено злочин;
2. Держава, громадянином якої є правопорушник;
3. Держава, що постраждала від злочину, навіть якщо його було скоєно за межами її території іноземцями або особами без громадянства;
4. Інша держава, яка як учасник міжнародної конвенції або суб'єкт міжнародного права має право здійснювати юрисдикцію незалежно від місця злочину, громадянства злочинця або безпосередньої шкоди.

Таким чином, екстрадиція (видача злочинців) – це процедура передачі особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину або вже засуджена, з однієї держави до іншої. Вона ґрунтується на міжнародному договорі, взаємності, міжнародній ввічливості або національному законодавстві і має на меті забезпечення кримінального переслідування чи виконання вироку відповідно до законів запитуючої держави або міжнародного кримінального права.

II. Підстави та умови екстрадиції

 Коли виникає потреба направити до іншої держави запит про екстрадицію, необхідно дотриматися певних підстав і умов. Підставою для звернення з таким запитом може бути або порушення кримінального провадження щодо відповідної особи, або набрання чинності обвинувальним вирок суду стосовно неї. Однак реалізація цього запиту можлива лише за умови дотримання визначених вимог – за їх відсутності держава має право відмовити у видачі.

1. Подвійна криміналізація (правило подвійної злочинності)

Діяння, у вчиненні якого обвинувачують особу, має вважатися кримінальним правопорушенням як за законодавством держави, яка

звертається із запитом, так і за законодавством тієї держави, на території якої перебуває розшукувана особа.

Ця вимога відома в міжнародному праві як принцип подвійної інкримінації (також може називатися принципом тотожності або подвійної підсудності).

Переважна точка зору в міжнародному праві полягає в тому, що важливим є не назва злочину, а збіг фактичних дій, що кваліфікуються як злочин у законодавстві обох країн. Через відмінності у національних правових системах сучасна практика відмовляється від суворої вимоги повного збігу назв і формулювань злочинів. Натомість, допускається більш гнучкий підхід – достатньо, щоб діяння визнавалося кримінально караним в обох державах.

До того ж, для виконання вимоги подвійної криміналізації не обов'язково, щоб правові системи мали однакові назви злочинів або тотожні склади злочину. Навіть між спорідненими правовими системами це часто є неможливим. Тому при ліберальному тлумаченні норм, що регулюють питання видачі, основну увагу приділяють не формальним деталям кваліфікації, а самому факту того, що діяння вважається злочином у законодавстві обох країн.

Кримінальна відповідність суспільно небезпечного діяння, з приводу якого запитується екстрадиція, повинна існувати вже на момент його вчинення. Тобто, особа не може бути видана, якщо на час вчинення діяння воно не було заборонене кримінальним законом. Крім того, якщо злочинність або караність цього діяння пізніше була виключена законодавством однієї з держав, екстрадиція також є неможливою. Отже, подвійна кримінальність має існувати як на момент вчинення правопорушення, так і на момент ухвалення рішення про видачу.

Це положення важливе ще й тому, що кримінальне законодавство постійно змінюється: назви злочинів і зміст їх складів можуть бути оновлені. Згідно з положенням Європейської конвенції про видачу, якщо в ході кримінального переслідування опис діяння змінюється, екстрадиція можлива лише за умови, що в новій редакції воно все одно є злочином, який дозволяє екстрадицію відповідно до міжнародного договору.

Особливі труднощі у застосуванні принципу подвійної кримінальності виникають щодо так званих бланкетних норм, особливо у сфері фінансових злочинів. Так, видача у справах, пов'язаних із податками, зборами, митними чи валютними порушеннями, допускається навіть у разі, коли законодавства сторін не повністю збігаються. Відмова у видачі лише на тій підставі, що податкова чи митна система країни відрізняється, не допускається – головне, щоб сам характер правопорушення визнавався кримінальним у запитуваній державі.

Крім того, при встановленні складу злочину можуть виникати труднощі у випадках, коли йдеться про співучасників або осіб, які не довели свій злочин до кінця. Важливо зазначити, що підставою для кримінальної відповідальності співучасників є ті ж принципи, що й для виконавця – тобто вчинення суспільно

небезпечного діяння, яке містить ознаки складу злочину. Відповідальність усіх співучасників відповідає загальному правовому принципу «немає злочину і покарання без відповідного закону», що створює підстави для їх екстрадиції. Це саме стосується і ситуацій, коли злочинна діяльність була зупинена на ранніх етапах, але вже утворювала загрозу та склад злочину відповідно до кримінального закону.

2. Злочин, за який запитується видача, повинен бути прямо передбачений угодою або відповідати встановленому критерію серйозності покарання (зокрема, правилу про мінімальний строк позбавлення волі).

У міжнародній договірній практиці для визначення злочинів, які підлягають екстрадиції, сформувалися три основні підходи:

1. встановлення вичерпного переліку злочинів, за які можлива видача;
2. вказівка на мінімальний розмір покарання, що дозволяє екстрадицію;
3. комбінований підхід, який поєднує обидва критерії – і перелік злочинів, і тяжкість покарання.

Суть принципу мінімального терміну покарання полягає в тому, що держави погоджуються видавати осіб за всі правопорушення, за які передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не менше певного порогу.

Так, якщо в запиті про екстрадицію згадується кілька окремих злочинів, і не всі з них відповідають встановленим умовам щодо терміну покарання, то держава, до якої звернено запит, має право видати особу принаймні за ті діяння, що цим умовам відповідають. Це право також поширюється на злочини, за які передбачені лише грошові стягнення.

Видача допускається, якщо злочин передбачає максимальне покарання у вигляді позбавлення волі строком щонайменше один рік. Якщо особа вже засуджена, строк покарання повинен становити не менше чотирьох місяців.

3. Особа, видана в порядку екстрадиції, може бути притягнута до відповідальності, покарана або передана іншій державі лише за той злочин, який був зазначений у запиті про її видачу (принцип спеціалізації).

Цей принцип, також відомий як правило конкретності, означає, що видану особу можна переслідувати і карати лише за те діяння, у зв'язку з яким було надано дозвіл на екстрадицію.

Його сутність полягає в тому, що вихід за межі дозволеного кола кримінального переслідування може призвести до зловживань і порушення суверенітету держави, яка погодилася на видачу. Саме тому закріплено правило: без згоди цієї держави видану особу не можна притягати до відповідальності, карати або передавати іншій країні за інші злочини, вчинені до екстрадиції, якщо вони не були зазначені в запиті.

Крім того, принцип спеціалізації захищає від спроб приховано здійснювати переслідування з іншою метою, зокрема – політичною. Іншими словами, не допускається ситуація, коли формально видача здійснюється за один злочин, але насправді має на меті переслідування за інший.

Проте допускається, що держава, яка отримала особу, може вживати заходів, необхідних для її депортації або для збереження юридичних наслідків, таких як переривання строків давності, навіть якщо розслідування здійснюється без присутності обвинуваченого.

Також допускається можливість подання нової вимоги про екстрадицію, якщо запитується переслідування за інший злочин, не вказаний у первинному запиті.

Є винятки з цього правила. По-перше, коли держава, що видала особу, надає окрему згоду на її переслідування за інший злочин. По-друге, коли видана особа, після завершення провадження або відбуття покарання, не залишає територію держави, що її отримала, протягом встановленого строку (наприклад, 45 днів) або добровільно повертається туди.

Таким чином, особу, видану в порядку екстрадиції, можна переслідувати за інший злочин лише за умови явної згоди держави, яка її передала, або якщо сама особа фактично погодилася залишитися на території цієї держави після завершення процедур, що стали підставою для її видачі.

Нарешті, принцип спеціалізації також передбачає, що не можна без згоди держави, яка видала особу, передавати її іншій країні (третій державі). Інакше кажучи, передача «в обхід» буде вважатися порушенням принципу і міжнародних зобов'язань.

III. Відмова в екстрадиції та її підстави

Міжнародні угоди передбачають низку підстав для відмови у видачі особи. Деякі з них є обов'язковими (імперативними), інші – факультативними (диспозитивними). Обов'язкові підстави виключають можливість екстрадиції за будь-яких умов, у той час як факультативні залишають державі право самостійно вирішувати питання про видачу.

Невидача власних громадян. Однією з головних обов'язкових підстав є принцип невидачі власних громадян. Хоча у деяких міжнародних угодах державам надається право відмовити у видачі своїх громадян, на практиці це положення зазвичай трактується як імперативне. У разі відмови у видачі, держава, що отримала запит, може за власною ініціативою передати справу компетентним органам для здійснення кримінального переслідування.

Особливої складності набуває ситуація, коли особа має зобов'язання перед правосуддям одразу кількох держав. У випадках подвійного громадянства виникають юрисдикційні спори, які можуть полягати в конкуренції кількох держав, що вважають цю особу своїм громадянином, або в необхідності для третьої держави визначити, якому з громадянств надавати перевагу.

У подібних випадках ураховуються різні підходи: перевага може надаватися громадянству, набутому пізніше або раніше, за вибором самої особи, за ступенем близькості правової системи до тієї, яка застосовується у

третій державі, або так званому «ефективному громадянству» – тобто громадянству держави, з якою особа має найтісніший зв'язок.

Невидача осіб, які зазнають переслідування. Особа не підлягає екстрадиції, якщо існує ризик її переслідування за ознаками раси, віросповідання, національності, належності до певної соціальної групи чи політичних переконань. У вузькому розумінні це положення стосується так званих політичних злочинців, які можуть користуватися правом на притулок.

Право на притулок є суверенним правом держави, яке дозволяє надавати особам, що зазнають переслідування в інших державах, дозвіл на проживання без залучення до кримінальної відповідальності. Це право закріплено в Загальній декларації прав людини, де зазначено, що жодна особа не може скористатися притулком у разі переслідування за неполітичні злочини або дії, що суперечать цілям та принципам ООН.

Політичний притулок не надається особам, які вчинили міжнародні злочини проти миру й безпеки людства або загальнокримінальні злочини. Водночас зловживання цим правом трапляється доволі часто: особи, винність яких доведена, нерідко намагаються видати себе за жертву політичного переслідування.

У кожному конкретному випадку важливо ретельно досліджувати обставини справи й застосовувати положення Додаткового протоколу до Європейської конвенції про видачу, в якому визначено, які злочини не можуть вважатися політичними. Зокрема, це стосується замахів на життя глави держави або його близьких родичів, злочинів проти людства, геноциду та порушень міжнародного гуманітарного права, передбачених Женевськими конвенціями.

Принцип недопустимості подвійної кримінальної відповідальності (non bis in idem). Цей принцип означає, що особу не можна двічі переслідувати або карати за одне і те ж правопорушення. Відповідно до положень міжнародного права, екстрадиція виключається, якщо компетентний орган запитуваної держави вже ухвалив остаточне рішення щодо особи у зв'язку з інкримінованими діями. У випадку, якщо кримінальне переслідування було припинене або не розпочате, рішення про видачу залишається на розсуд держави.

Згідно з додатковими міжнародними актами, видача також не здійснюється, якщо у третій державі (яка є стороною відповідної конвенції) було винесено остаточне рішення у справі цієї особи, яке звільняє її від відповідальності або якщо накладене покарання вже виконано, було пом'якшено, скасовано чи амністовано.

Відмова у видачі через амністію. Амністія є актом вищого органу державної влади, який передбачає звільнення від кримінальної відповідальності без скасування самого закону або вироку. Така підстава також може бути використана для відмови у видачі, якщо амністія охоплює вчинений злочин.

Відмова у видачі у зв'язку із закінченням строків давності. Термін давності – це період, після спливу якого особа не підлягає кримінальному переслідуванню або звільняється від покарання, якщо вирок не був приведений у виконання. Цей інститут широко використовується як самостійна підстава для відмови в екстрадиції.

Невидача осіб, що володіють імунітетом. Певні категорії іноземців не підлягають кримінальній юрисдикції держави перебування завдяки наданому їм імунітету. До них належать:

1. Дипломатичні представники – повністю звільнені від кримінальної юрисдикції, незалежно від характеру діяння.
2. Особи з функціональним (службовим) імунітетом – звільнені від переслідування за дії, вчинені в межах службових обов'язків.
3. Інші категорії іноземців – які в окремих випадках можуть користуватись обмеженим імунітетом згідно з міжнародною практикою або міждержавними угодами.

Окрему категорію становлять свідки чи експерти, які прибули в державу на запрошення судових органів. Вони користуються так званим «процесуальним імунітетом», що гарантує їм захист від переслідування за попередні діяння або вирoki.

У багатьох країнах також закріплено недоторканність для високопосадовців – глави держави, парламентарів, суддів тощо. Проте вона може бути скасована у встановленому порядку та не є абсолютною перешкодою для екстрадиції.

? *Питання для самоконтролю:*

1. Що таке екстрадиція та яка її основна мета?
2. У чому полягає різниця між видачею обвинуваченого та видачею засудженого?
3. Які форми може набувати процедура екстрадиції?
4. Які держави можуть ініціювати екстрадицію залежно від застосовуваної юрисдикції?
5. Якими є основні підстави для направлення запиту про екстрадицію?
6. У чому полягає зміст принципу подвійної криміналізації?
7. Чи обов'язково злочини мають однакову назву в законодавстві обох держав?
8. Які підходи до визначення злочинів, що підлягають екстрадиції, застосовуються у міжнародній практиці?
9. У чому полягає зміст принципу спеціалізації в екстрадиції?
10. Які винятки допускаються із принципу спеціалізації в екстрадиційній практиці?

Тести:

1. Який документ регламентує підстави видачі осіб у системі ООН?
- a) Статут ООН
 - b) Типова угода про видачу (Резолюція 45/116)
 - c) Європейська конвенція з прав людини
 - d) Конвенція про злочини без кордонів
2. Яка з наведених підстав є імперативною для відмови у видачі?
- a) особа є громадянином запитуваної держави
 - b) злочин вчинено поза територією запитуваної держави
 - c) особа може зазнати катувань або нелюдського поводження
 - d) особа була засуджена *in absentia*
3. Яка інституція в Україні відповідає за екстрадицію засуджених?
- a) Верховна Рада України
 - b) Міністерство закордонних справ
 - c) Міністерство юстиції України
 - d) Служба безпеки України
4. За яких умов Європейський ордер на арешт має бути виконано за 10 днів?
- a) якщо особа втекла за кордон
 - b) якщо злочин тяжкий
 - c) якщо особа погодилася на видачу
 - d) якщо злочин був терористичним
5. Яке з тверджень НЕ є підставою для факультативної відмови у видачі?
- a) особа є громадянином запитуваної держави
 - b) особа визнана винною судом *in absentia*
 - c) у справі очікується розгляд у запитуваній державі
 - d) видача суперечить міркуванням гуманності

Практичні завдання:

1. Ознайомтесь зі справою Джуліана Ассанжа (США проти Великої Британії, 2019 – дотепер). Чому США вимагають екстрадиції Ассанжа? Як британський суд оцінює ризик порушення його прав у разі видачі? Які міжнародні стандарти щодо екстрадиції застосовуються в цій справі?
2. Ознайомтесь зі справою Августо Піночета (Іспанія проти Великої Британії, 1998). Чому Піночета намагалися екстрадувати до Іспанії? Яку роль відіграли міжнародні стандарти прав людини в ухваленні рішення? Чи вплинув цей прецедент на подальшу практику екстрадиції?
3. Ознайомтесь зі справою Поланські (Франція проти США, 1977 – дотепер). Чому Франція відмовилася екстрадувати Романа Поланські до США? Чи існують правові підстави для відмови у видачі, пов'язані з дотриманням прав людини?

4. Підготуйте реферат: «Екстрадиція та права людини: баланс між правосуддям і захистом прав». Проаналізуйте рішення ЄСПЛ у справах щодо заборони екстрадиції через ризик катувань.

5. Створіть таблицю, у якій порівняйте підстави для екстрадиції у Європейській конвенції про видачу (1957) та Римському статуті МКС.

6. Напишіть есе на тему: «Чи повинні держави видавати громадян своєї країни за запитом іншої держави?», «Роль міжнародних судів у запобіганні екстрадиції до країн, де існує загроза тортур».

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Гнатовський М. М. Поняття міжнародного кримінального права та структура його викладання. Олександр Задорожному – 50 : статті та есе учнів та колег. Одеса : Фенікс, 2010. 474 с.
2. Гринчак В. А. Міжнародне кримінальне право (співробітництво держав у протидії злочинності): навч. посіб. Харків : Право, 2019. 440 с.
3. Гринчак В. А. Принципи міжнародного кримінального права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Випуск 3 (6). С. 349–361.
4. Зелінська Н. А. Міжнародні злочини та міжнародна злочинність : монографія. Одеса : Юридична література, 2006. 568 с.
5. Зелінська Н. А. Теорія та практика міжнародного кримінального права : підручник. Одеса : Фенікс, 2017. 582 с.
6. Міжнародне кримінальне право : навчальний посібник / за заг. ред. Т. І. Созанського та О. М. Броневицької. Львів : Львівський національний університет внутрішніх справ, 2024. 472 с.
7. Міжнародне право : словник-довідник / за заг. ред. Т. Л. Сироїд. Харків : Юрайт, 2014. С. 403.
8. Сироїд Т.Л. Міжнародне кримінальне право : підручник. Харків : Право, 2023. 512 с.
9. Сироїд Т. Л. Міжнародне публічне право : підручник. Одеса : Фенікс, 2018. 744 с.
10. Теорія та практика міжнародного кримінального права : підручник / за ред. проф. Зелінської Н. А. Одеса : Фенікс, 2017. 582 с.
11. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. (офіційний переклад). Міністерство юстиції України. URL: <http://surl.li/ddjxu>.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Міжнародно-правові акти:

1. African (Banjul) charter on human and peoples' rights. URL: http://www.achpr.org/files/instruments/achpr/banjul_charter.pdf
2. African Charter on the Rights and Welfare of the Child. URL: https://www.achpr.org/public/Document/file/English/achpr_instr_charterchild_eng.pdf.
3. Amendment to the Convention on the Physical Protection of Nuclear Material. URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1979/infcirc274rl_mlc.pdf.
4. American convention on human rights «Pact of san Jose, Costa Rica». URL: http://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights.htm.

5. An analytical review 10 years on from the adoption of the UN Trafficking in Persons Protocol. URL: https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/ICAT/ICAT_Background_Paper.pdf.
6. ASEAN Convention Against Trafficking in Persons, Especially Women and Children. URL: <https://www.asean.org/wp-content/uploads/2015/12/ACTIP.pdf>.
7. ASEAN Declaration Against Trafficking in Persons Particularly Women and Children Plan of Action. URL: <https://asean.org/asean-declaration-against-trafficking-in-persons-particularly-women-and-children-4/>.
8. ASEAN Documents on Combating Transnational Crime and Terrorism. URL: <https://asean.org/wp-content/uploads/2021/01/ASEAN-Documents-on-Combating-Transnational-Crime-and-Terrorism-1.pdf>.
9. Combating Trafficking in Persons A Handbook for Parliamentarians. URL: https://www.unodc.org/documents/middleeastandnorthafrica/human_trafficking_in_indicators/Handbook_for_Parliamentarians_trafficking_in_persons_English.pdf.
10. Commentary on the Convention on Psychotropic Substances. Vienna. 1971 United Nations. 406 p. URL: https://www.incb.org/documents/Psychotropics/conventions/Commentary_on_the_Convention_1971.pdf.
11. Constitution of the International Criminal Police Organization-Interpol. URL: <https://www.interpol.int/About-INTERPOL/Legal-materials/The-Constitution>.
12. Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. URL: <https://www.unhcr.org/protection/migration/49e479d10/convention-against-torture-other-cruel-inhuman-degrading-treatment-punishment.html>.
13. Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-suppression-traffic-persons-and-exploitation>.
14. Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Civil Aviation 1971. URL: https://www.unodc.org/pdf/crime/terrorism/Commonwealth_Chapter_4.pdf.
15. Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Maritime Navigation. URL: <https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/SUA-Treaties.aspx>.
16. Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Maritime Navigation, Protocol for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Fixed Platforms Located on the Continental Shelf. URL: <https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/SUA-Treaties.aspx>.
17. Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft. URL: <https://treaties.un.org/doc/db/Terrorism/Conv2-english.pdf>.

18. Convention of 29 May 1993 on Protection of Children and Cooperation in Respect of Intercountry Adoption. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=69>.
19. Convention on combating bribery of foreign public officials in international business transactions and Related Documents. URL: https://www.oecd.org/daf/anti-bribery/ConvCombatBribery_ENG.pdf.
20. Convention on Offences and Certain Other Acts Committed On Board Aircraft 1963. URL: https://www.unodc.org/documents/treaties/terrorism/Commonwealth_Chapter_2.pdf.
21. Convention on Psychotropic Substances, 1971. URL: https://www.incb.org/documents/Psychotropics/conventions/convention_1971_en.pdf.
22. Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.27_convention%20statutory%20limitations%20warcrimes.pdf.
23. Convention on the Physical Protection of Nuclear Material, done at Vienna on 26 October 1979. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/infcirc274rl>.
24. Convention on the Physical Protection of Nuclear Material (CPPNM). URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/infcirc274rl.pdf>.
25. <https://www.iaea.org/sites/default/files/infcirc274rl.pdf>.
26. Convention on the Prevention and Punishment of Crimes against Internationally Protected Persons, including Diplomatic Agents 1973. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_4_1973.pdf.
27. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf.
28. Convention on the Rights of the Child. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>.
29. Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse. URL: <https://rm.coe.int/1680084822>.
30. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. URL: <https://rm.coe.int/168008482e>.
31. Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res//treaties/definitions/treaty/council_of_europe_convention_on_action_against_trafficking_in_human_beings_html/CETS_197.docx.pdf.
32. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. URL: <https://rm.coe.int/168008482e>.
33. Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse. URL: <https://rm.coe.int/1680084822>.

34. Decision N° 15/05 Preventing and combating violence against women. URL: <https://www.osce.org/mc/17451?download=true>.

35. Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power Adopted by General Assembly resolution 40/34 of 29 November 1985. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.29_declaration%20victims%20crime%20and%20abuse%20of%20power.pdf.

36. Declaration on the Elimination of Violence against Women Proclaimed by General Assembly resolution 48/104 of 20 December 1993. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.21_declaration%20elimination%20vaw.pdf.

37. Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.19_declaration%20protection%20women%20armed%20conflict.pdf.

38. Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind 1996. URL: https://crimeofaggression.info/documents/6/1996_ILC_Draft_Code_of_Crimes.pdf. Elements of Crimes. URL: https://asp.icc-cpi.int/iccdocs/asp_docs/Publications/Compendium/ElementsOfCrime-ENG.pdf.

39. European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. URL: <https://rm.coe.int/16806dbaa3>.

40. European Convention on Human Rights. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf.

41. Final project report Enhancing co-operation among police, prosecutors and judges in the fight against transnational organized crime. OSCE. Vienna, 2007. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/b/b/109943.pdf>.

42. GRIDS Programme International Narcotics Control Board (INCB) https://www.incb.org/documents/GlobalProgramme_GRIDS/20200826-GRIDSBrochure.pdf.

43. Inter-American convention on international traffic in minors. URL: https://www.oas.org/dil/treaties_B-57_Inter-American_Convention_on_International_Traffic_in_Minors.htm.

44. Inter-American Convention on the Prevention, Punishment, and Eradication of Violence against Women (Convention of Belém do Pará). URL: <http://www.oas.org/en/mesecvi/docs/BelemDoPara-ENGLISH.pdf>.

45. Inter-American Convention to prevent and punish torture. URL: <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-51.html>.

46. International Covenant on Civil and Political Rights. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>.

47. Inter-American declaration against trafficking in persons «Declaration of Brasilia» (Adopted at the third plenary session, held on December 5, 2014). URL: <http://www.oas.org/en/council/csh/topics/tratapersonas.asp#IV>.

48. Inter-American Drug Abuse Control Commission. Hemispheric Plan of Action on Drugs, 2021-2025 : Approved at the CICAD Sixtieth-Eighth Regular

Session: Bogotá, Colombia - December 9-11, 2020. URL: http://www.cicad.oas.org/main/aboutcicad/basicdocuments/Hemispheric_Plan_of_Action_on_Drugs_2021-2025_ENG.pdf.

49. Inter-American Drug Abuse Control Commission. Hemispheric Drug Strategy, 2020: Approved at the CICAD Sixtieth-Eighth Regular Session: Bogotá, Colombia - December 9-11, 2020. URL: http://www.cicad.oas.org/main/aboutcicad/basicdocuments/OAS_Hemispheric_Drug_Strategy_2020_ENG.pdf.

50. International Convention against the Taking of Hostages (New York, 17 December 1979). URL: <https://www.unodc.org/documents/treaties/Special/1979%20International%20Convention%20against%20the%20Taking%20of%20Hostages.pdf>.

51. International Convention for the Suppression of Counterfeiting Currency Geneva, 20 April 1929. League of Nations, Treaty Series, vol.112, p. 371. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20112/51>.

52. International Convention for the Suppression of Terrorist Bombings 1997. URL: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1997/12/19971215%2007-07%20AM/ch_XVIII_9p.pdf.

53. International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism, adopted by the General Assembly of the United Nations on 9 December 1999. URL: <https://www.un.org/law/cod/finterr.htm>.

54. International Convention on the Suppression and Punishment of the Crime of Apartheid. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.10_International%20Convention%20on%20the%20Suppression%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Apartheid.pdf.

55. List of Narcotic Drugs Under International Control. URL: https://www.incb.org/documents/Narcotic-Drugs/Yellow_List/60th_edition/60_Yellow_List_EN_rev1.pdf.

56. Ministerial declaration on strengthening our actions at the national, regional and international levels to accelerate the implementation of our joint commitments to address and counter the world drug problem. URL: https://www.unodc.org/documents/commissions/CND/2019/Ministerial_Declaration.pdf.

57. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Involvement of Children in Armed Conflict. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/opaccrc.aspx>.

58. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Sale of Children, Child Prostitution and Child Pornography. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/opscrc.aspx>.

59. Precursors and chemicals frequently used in the illicit manufacture of narcotic drugs and psychotropic substances. Report of the International Narcotics Control Board for 2020 on the implementation of article 12 of the United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances of 1988. United Nations. Vienna, 2021. 123 p. URL: https://www.unodc.org/documents/narcotics/precursors/2020/2020_Precursors_Report.pdf.

[www.incb.org/documents/PRECURSORS/TECHNICAL_REPORTS/2020/AR
with_Annexes/Precursors with_ annex_E_eBook final rev.pdf](http://www.incb.org/documents/PRECURSORS/TECHNICAL_REPORTS/2020/AR_with_Annexes/Precursors_with_annex_E_eBook_final_rev.pdf).

60. Protocol to amend the convention on offences and certain other acts committed on board aircraft done at Montreal on 4 April 2014. URL: https://www.icao.int/secretariat/legal/list%20%20parties/montreal_prot_2014_en.pdf.

61. Protocol to the African charter on human and peoples' rights on the rights of women in Africa. URL: http://www.achpr.org/files/instruments/women-protocol/achpr_instr_proto_women_eng.pdf.

62. Protocol for the Suppression of Unlawful Acts of Violence at Airports Serving International Civil Aviation, supplementary to the Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Civil Aviation, done at Montreal on 24 February 1988. URL: https://www.unode.org/pdf/crime/terrorism/Commonwealth_Chapter_5.pdf.

63. Protocol supplementary to the convention for the suppression of unlawful seizure of aircraft. URL: https://www.icao.int/secretariat/legal/docs/beijing_protocol_multi.pdf.

64. Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime (New York, 15 November 2000). URL: https://www.unodc.org/documents/treaties/Special/2000_Protocol_to_Prevent_2C_Suppress_and_Punish_Trafficking_in_Persons.pdf.

65. Psychotropic Substances. Statistics for 2019. United Nations Nations Unies Naciones Unidas Vienna, 2021. URL: https://www.incb.org/documents/Psychotropics/technical-publications/2020/20-06957_Psychotropics_2020_ebook.pdf.

66. Recommendation Rec (2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d8d25

67. Regulation (EU) 2016/794 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol) and replacing and repealing Council Decisions 2009/371/JHA, 2009/934/JHA, 2009/935/JHA, 2009/936/JHA and 2009/968/JHA.

68. SAARC Convention on Preventing and Combating Trafficking in Women and Children for Prostitution. URL: <http://www.catwinternational.org/Home/Article/90-saarc-convention-on-preventing-and-combatingtrafficking-in-women-and-children-for-prostitution>.

69. Single Convention on Narcotic Drugs, 1961 as amended by the 1972 Protocol Amending the Single Convention on Narcotic Drugs, 1961. URL: https://www.incb.org/documents/Narcotic-Drugs/1961-Convention/convention_1961_en.pdf.

70. Slavery Convention. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/slaveryconvention.aspx>.

71. The African slave trade from the fifteenth to the nineteenth century: reports and papers of the meeting of experts organized by UNESCO at Port-au-Prince, Haiti, 31 January to 4 February 1978. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000038840>.
72. The International Drug Control Conventions Schedules of the Convention on Psychotropic Substances of 1971. URL: <https://undocs.org/en/ST/CND/1/Add.2/Rev.7>
73. The International Drug Control Conventions Schedules of the Single Convention on Narcotic Drugs of 1961 as amended by the 1972 Protocol. URL: <https://undocs.org/en/ST/CND/1/Add.1/Rev.8>
74. The International Drug Control Conventions Tables of the United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances of 1988. URL: <https://undocs.org/ST/CND/1/Add.3/Rev.4>.
75. The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules). URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf.
76. The International Drug Control Conventions Tables of the United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances of 1988, as at 3 November 2020. United Nations. New York, 2020. URL: https://www.incb.org/documents/PRECURSORS/1988ConventionSubs_tbl_1_and_II/ST_CND_1_Add.3_Rev.4.pdf.
77. Treaty on the prohibition of nuclear weapons. URL: https://treaties.un.org/doc/Treaties/2017/07/20170707%2003-42%20PM/Ch_XXVI_9.pdf.
78. UN General Assembly, The Crime of Genocide, 11 December 1946, A/RES/96. URL: <https://www.refworld.org/docid/3b00f09753.html>.
79. United Nations Convention against Corruption. URL: https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/Convention/08-50026_E.pdf.
80. United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, 1988. URL: https://www.incb.org/documents/PRECURSORS/1988_CONVENTION/1988Convention_E.pdf.
81. United Nations Convention against Transnational Organized Crime and its Protocols. URL: <https://www.unodc.org/documents/treaties/UNTOC/Publications/TOC%20Convention/TOCebook-e.pdf>.
82. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice («The Beijing Rules»). URL: <https://www.ohchr.org/documents/professionalinterest/beijingrules.pdf>.

**Установчі і процедурно-процесуальні акти, судова практика
міжнародних трибуналів, судів ad hoc, гібридних судів**

1. Accord UA-Senegal Chambres africaines extra. URL: <http://www.chambresafricaines.org/pdf/Accord%20UA-Senega1%20Chambres%20africaines%20extra%20Aout%202012.pdf>.
2. Agreement between the United Nations and the Royal Government of Cambodia concerning the prosecution under Cambodian law of crimes committed during the period of Democratic Kampuchea (ECCC Agreement). URL: https://www.eccc.gov.kh/sites/default/files/legal-documents/Agreement_between_UN_and_RGC.pdf.
3. Bearing the Greatest Responsibility: Select Jurisprudence of the Special Court for Sierra Leone', 2019. 2616 p. URL: http://www.rscsl.org/Documents/RSCSL_Jurisprudence.pdf.
4. Elements of Crimes. URL: <https://www.icc-cpi.int/nr/rdonlyres/336923d8-a6ad-40ec-ad45bf9de73d56/0/elementsofcrimeseng.pdf>.
5. Rome Statute of the International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf>.
6. Rules of Procedure and Evidence. URL: <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/pids/legal-texts/rulesprocedureevidenceeng.pdf>.
7. Rules of Procedure and Evidence of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. URL: <https://www.icty.org/en/documents/rules-procedure-evidence>.
8. Statute of the International Criminal Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Genocide and Other Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Rwanda and Rwandan Citizens Responsible for Genocide and Other Such Violations Committed in the Territory of Neighbouring States, between 1 January 1994 and 31 December 1994. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/statuteinternationalcriminaltribunalforrwanda.aspx>.
9. Statute of the Special Court for Sierra Leone. URL: <http://www.rscsl.org/Documents/scsl-statute.pdf>.
10. Statute of the Special Tribunal for Lebanon. URL: [https://www.stl-tsl.org/sites/default/files/documents/legal-documents/statute/Statute_of_the_Special_Tribunal for Lebanon English.pdf](https://www.stl-tsl.org/sites/default/files/documents/legal-documents/statute/Statute_of_the_Special_Tribunal_for_Lebanon_English.pdf).
11. The Appeals Chamber. Situation in Uganda In the case of THE ProsecutoR v. Dominic Ongwen Public Amici Curiae Observations on Sexual- and Gender-Based Crimes, Particularly Forced Pregnancy, and on Standards of Proof Required for Sexual and Reproductive Violence Pursuant to Rule 103 of the Rules of Procedure and Evidence. URL: <https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR202111907.PDF>.
12. The Appeals Chamber. Situation in Uganda In the case of THE ProsecutoR v. Dominic Ongwen Public Amici Curiae Observations on Sexual- and Gender-Based Crimes, Particularly Forced Pregnancy, and on Standards of Proof Required for Sexual and Reproductive Violence Pursuant to Rule 103 of the Rules

of Procedure and Evidence. URL: https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2021_11907.PDF.

13. United Nations, Charter of the International Military Tribunal - Annex to the Agreement for the prosecution and punishment of the major war criminals of the European Axis («London Agreement»), 8 August 1945. URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b39614.html>

Основна:

1. Сироїд Т. Л. Міжнародне публічне право: підручник. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право. 2020. 648 с.

2. Сироїд Т. Л., Гавриленко О. А., Фоміна Л. О. Міжнародне публічне право. Міжнародний захист прав людини : посібник для підготовки до зовн. незалеж. оцінювання: за заг. ред. Т. Л. Сироїд. 4-те вид., перероблене і доповнене. Харків: Право. 2021. 462 с.

3. Основи права Європейського Союзу: підручник / за заг. ред. Т. Л. Сироїд; Харків. Нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. Вид. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 590 с.

4. Compendium of Conventions, Recommendations and Resolutions relating to prisons and community sanctions and measures. Council of Europe Publishing. 2020. URL: <https://m.coe.int/compendium-e-2020-final/16809f3927>.

5. Gerhard Werle, Florian Jeberger Principles of International Criminal Law (4th Edition). Oxford: Oxford University Press. 2020. 720 p.

6. Non-custodial Rehabilitation and Reintegration in Preventing and Countering Violent Extremism and Radicalization That Lead to Terrorism. Published by the Organization for Security and Co-operation in Europe Vienna, January, 2020. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/7/444838.pdf>.

7. Syroid T. Sanctions in International Criminal Law / Ukraine in the system of modern international legal order and European integration: problems of doctrine and practice in the context of modern humanitarian challenges: collective monograph / edited by authors. Chernivtsi, Ukraine: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2022. P. 37 – 70. 644 p.

Додаткова література:

1. Лук'янова Г., Серкевич І. Принципи міжнародного кримінального права. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. Т. 7. № 1. С. 197 – 203.

2. Сироїд Т. Л., Гавриленко О. А. Внесок Ради Європи у забезпечення інформаційної безпеки та протидію кіберзлочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2020. Вип. 61. Т. 2. С. 149 – 154.

3. Alexander Seger. A new Protocol to the Convention on Cybercrime: For a more effective criminal justice response to crime online - with strong safeguards. November. 2021. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/new-protocol-convention->

cybercrime-more-effective-criminal-justice-
/?trackingId=CnjE%2BxAERiKTr260aLL2LA%3D%3D.

4. Fabian Teichmann and Marie-Christin Falker. Terrorist Financing via Money Transfer Systems. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 13 Sep 2021. P. 103 – 126. URL: https://brill.com/view/journals/eccl/29/2/article-p103_103.xml.

5. Johannes Keiler and André Klip. The Sentence is Only the Beginning: Hiccups in the Cross-Border Execution of Judgments in the Euregion Meuse-Rhine. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 22 Dec 2021. P. 189 – 217.

6. Lies De Kimpe, Michel Walrave, Thom Snaphaan, Lieven Pauwels, Wim Hardyns, and Koen Ponnet. Research Note: An Investigation of Cybercrime Victims' Reporting Behavior. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 13 Apr 2021. P. 66 – 78. URL: <https://brill.com/view/journals/eccl/29/1/article-p6666.xml>.

7. Syroid T., Havrylenko O., Shevchenko A. Foundation for Criminal Law in Antique States of the North Black Sea. *Journal on European History of law (UK, London)*. Vol. 12. 2020. No. 2. P. 136 – 146.

8. Wjciech Jasinski. Admissibility of Evidence Obtained by Torture and Inhuman or Degrading Treatment. Does the European Court of Human Rights Offer a Coherent and Convincing Approach? *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 13 Sep 2021. P. 127 – 153. URL: https://brill.com/view/journals/eccl/29/2/article-p127_127.xml.

Інформаційні джерела:

1. Офіційний сайт Групи країн по боротьбі з Корупцією (ГРЕКО). URL: <https://anticor.hse.ru/main/organization/GRECO>.

2. Офіційний сайт Європейського Союзу. URL: <http://europa.eu/>.

3. Офіційний сайт Європейського комітету з проблем злочинності (CDPC). URL: www.coe.int/cdpc.

4. Офіційний сайт Європейської поліцейської агенції. (Європол). URL: <https://www.europol.europa.eu/>.

5. Офіційний сайт Комітету Ради Європи по боротьбі з тероризмом (CDCT). URL: <https://www.coe.int/en/web/counter-terrorism/cdct>.

6. Офіційний сайт Контртерористичного управління ООН. URL: <https://www.un.org/counterterrorism/ru/about>.

7. Офіційний сайт Міжнародного кримінального суду. URL: <http://www.icc-cpi.int>.

8. Офіційний сайт Міжнародної організації кримінальної поліції Інтерпол. URL: <http://www.interpol.int/>.

9. Офіційний сайт Міжнародного комітету з контролю за наркотиками (МККН). URL: <https://idpc.net/ru/policy-advocacy/global-advocacy/global-system-drug-control/mezhdunarodnyj-komitet-po-kontrolyu-nad-narkotikami>.

10. Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй. URL: <https://www.un.org/en>.

11. Офіційний сайт Ради Європи. URL: <http://hub.coe.int/>.

12. Офіційний сайт Управління ООН з наркотиків та злочинності (УНПООН). URL: <https://www.unodc.org/unodc/ru/index.html>.

Навчальне видання
(українською мовою)

Плутницька Катерина Миколаївна

МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Навчальний посібник
ступеня вищої освіти магістра спеціальності
спеціальності «Право» освітньо-професійної програми
«Право»

Рецензент *І.В. Єна*
Відповідальний за випуск *Р.В. Бараннік*
Коректор *К.М. Плутницька*